

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1972

JANUS
PANNONIUS
EMLÉKÉNEK

*

HALÁLA
500.
ÉVFORDULÓJÁN

4

SZÁMUNK SZERZŐI:

ANGYAL ENDRE
BÁN IMRE
CSORBA GYÖZÖ
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
GYÁRFAS ENDRE
HÁRS ÉVA
JANUS PANNONIUS
KARDOS TIBOR
KERESZTURY DEZSŐ
KOLTA FERENC
LIPPENSZKY ISTVÁN
LOVÁSZ PÁL
PÁKOLITZ ISTVÁN
PETROVICH EDE
TAKÁTS GYULA
TUSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

BIŰZE JÁNOS
FARKAS LÁSZLÓ
FURTOS ILONA
ZS. KOVÁCS DIÁNA
MARTYN FERENC
SIMON BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1972. ÁPRILIS

JANUS PANNONIUS EMLÉKÉNEK

KARDOS TIBOR: Az élő Janus - - - - -	291
JANUS PANNONIUS: A veronai Guarinóhoz, Vitázik Guarino mentegetőzéseivel, A törpe Balázsra, Montagna Bertalan természettudós sírfelirata, Antoniolus Placidushoz, Luciára, Luciához, Szeretkezni vágyik, Barátnőjéről, Laeliához, Solymászás. - <i>Csorba Győző</i> fordításai - - -	303
CSORBA GYŐZŐ: A Janus-fordítások problémái - - -	307
HÁRS ÉVA: Janus Pannonius arcképéhez (<i>Martyn Ferenc rajzsorozata</i>) - - - - -	313

*

KERESZTURY DEZSŐ verse: Futásban, vissza- s előrenézve (<i>Janus Pannonius Medve-várában</i>) - - - - -	317
TAKÁTS GYULA: Ferrara és Padova és Janus - - - - -	319
FODOR ANDRÁS: Janus nyomán Ferrarában - - - - -	324
PAKOLITZ ISTVÁN verse: Janus mandulafájára - - - - -	328
WEÖRES SÁNDOR verse: In memoriam Jani Pannonii - - - - -	328

*

GYÁRFÁS ENDRE: Pannonius (dráma-részlet) - - - - -	330
LIPPENSZKY ISTVÁN: Villámok (dráma-részlet) - - - - -	334
PAKOLITZ ISTVÁN: Mandulavirág (dráma-részlet) - - - - -	340
GALAMBOSI LÁSZLÓ verse: Bárány és holló (<i>Janus Pannonius monológja</i>) - - - - -	347

*

BÁN IMRE: Fejezet Janus Pannonius magyar utóéletéből	–	353
ANGYAL ENDRE: Janus a horvátoknál	– – – – –	358
KOLTA FERENC: Janus-kultusz Pécsen a XX. században	–	362
LOVÁSZ PÁL: „Attikai éjszakák Janus Pannonius udvarában”	– – – – –	366
PETROVICH EDE: Janus Pannonius Péccsel kapcsolatos versei	– – – – –	369
VÁRKONYI NÁNDOR: Amerikai könyv Pécs és Pozsony középkori egyetemeiről	– – – – –	378
TÜSKÉS TIBOR: A Janus Pannonius-könyvészet	– – –	381

KÉPEK

MARTYN FERENC Janus-sorozatából	– – –	302, 312, 329
BIZSE JÁNOS Janus-sorozatából	– – – – –	333, 339, 352

Műmellékleten

Martyn Ferenc Janus-sorozatából

1. Janus Pannonius Guarinóval
2. Mátyás királlyal és Galeottóval
3. Ferrarai diákok között
4. A Vatikánban

A pécsi Janus-pályázat anyagából

5. Farkas László: Janus Pannonius
6. Simon Béla: Hódolat Janus Pannoniusnak
7. Fürtös Ilona: Mandulafa
8. Zs. Kovács Diana: Janus Pannonius emlékére

(Nádor Katalin fotói)

A borítón

Martyn Ferenc Janus-sorozatából

1. Vitéz Jánossal Esztergomban
2. Vadászaton
3. Táborban
4. Írás közben

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta, Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Készletűti előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

72-753 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Az élő Janus

Valamikor még a csodák idejében azt várták egy hatalmas ünneptől, hogy valami hihetetlen, váratlan történjék, például virágozzék ki Tannhäuser zarándokbotja. Titkos reményeinkben ma is várunk annyit, hogy egy igazi emlékünnap hozzon valami el nem múltó változást gondolkodásunkba, s hogy az ünnepeitnek többé ne kelljen várni újabb száz évre, vagy még többre is, hogy a figyelem középpontjába kerüljön. Vagyis azt várjuk, hogy élő maradjon. E tekintetben már az ünnepek összetétele, milyensége is következtetni enged a jövőre. Azt szeretnénk, ha Janus legalábbis a mi külön magyar glóbuszunkon úgy maradjon meg állócsillagként, mint az egész égbolton Dante, vagy Shakespeare, vagy Tolsztoj. És valóban, ezekben a Janus-ünnepekben annyi a teremtő mozzanat, hogy arra enged következtetni: a megrázkódtatás spontán, az emlékezés érzelmekkel telített, szobrok és rajzok és balett, tudományos viták, egymással versengő kötetek s egymással versengő műfordítók, kiállítások, énekversenyek, színi bemutatók, kórusművek káprázatos sokadalma hirdeti, itt valami történt!

Már az milyen szép, hogy egy igazán európai ügyet egy vidéki városra bíztak, hogy megünnepelje, amely város egyebekben kétezer éves és büszke is múltjára s talán még büszkébb jelenére. Ugyanis Pannóniai János emlékezete helyi kultusz és európai kultusz egyszersmind, s a kettő között forrón ápolt magyar kultusz is. Nem hiába írta róla monográfusa vagy negyven éve, hogy Petőfi előtt a magyar irodalomnak egyetlen világméretében ismert és tisztelt alakja Janus. De hát miért képes ennyire élni? hiszen latinul írt! S utána olyanok következtek, mint Balassi! és Zrínyi! és Mikes! Nyilván intellektusának mélysége, arányai, művészetének fénylő ereje, gondolatainak modernsége volt az, ami ezt kivívta. Már rég porladozott visszajutva katedrálisába, a méltó sírhelyre, amikor Beatus Rhenanus a XVI. század második évtizedében (1518) Erasmus mellé állította, mint az északi humanizmus második nagy alakját. És mennyire jellemző, hogy az első nagy kiadása Janusnak, a híres Teleki-féle kiadás, 1784-ben látott napvilágot, a felvilágosodás hazai betörése idején. Akkor vált Janus igazán ismét aktuálissá.

*

Hát ki volt ez a költő és gondolkodó, aki a magyar felvilágosodással érkezett vissza hazájába, s mi volt az a kor, amely szülte őt? A reneszánsznak nemcsak itáliai és német óriásai voltak, a cselekvés és elmélet, a toll és a kard olyan hősei, mint Machiavelli, olyan egyetemes géniuszok, mint Leonardo, Dürer, Luther, de léteztek a Duna tájain is: Hunyadi János és Hunyadi Mátyás, Vitéz János és Janus Pannonius. S közöttük különösen Mátyásra és Janusra áll, a két nagy rokonra az engelsi meghatározás. Az előbbi katona volt, politikai lángész, művészetekre érzékeny ember, ragyogó levélíró. Az utóbbi a toll embere, a gondolaté, a békéé, a szabadságé, de aki zászlósúr kellett hogy legyen és hor-

vát bán, és fegyveres felkelésben kellett hogy elpusztuljon méltatlanul, mikor a történelem szálai teljesen összekuszálódtak. De hogy nagy jellem volt, rendkívüli öntudatú és az új emberi erkölcs egyik hőroza, az aligha vonható kétségbe.

Az a periódus, amelybe beleszületett, rendkívül jellemző mind a magyar történetre, mind pedig az európaira, különösképpen az itáliaira. A harmincas évek a magyar huszita forradalom évei, s gyújtópontjai pontosan Janus születési helye körül voltak: Szerémség, Kamonc, Ujlak, Pécs (1436–39). S máig sem tudjuk, hogy az elveszett édesapa ki volt, miért tűnt el szemünk előtt hamar, esetleg csaknem Janus születése idején? Egyébként a magyar városok kezdtek fölemelkedni, a parasztek a kolozsmonostori szerződésben ha órákra is, de egyenlő felekként állottak szemben a nemesurakkal (1437), a magyar állam és a Duna-menti népek hősiességét egy bátor toborzó tisztt, Hunyadi János kezdte jelképezni, mindenki szemében. A császár és király udvarában és kancelláriájában Pier Paolo Vergerio jelenlétének hatására kibontakozott a humanizmus.

Itáliában a köztársaságok felett győz a Signoria: Milanóban a Viscontiak szerveztek signoriát, akiknek seregében két évig harcolt az ifjú Hunyadi János (1431–33). Firenzében a Mediciek kerekednek felül, Ferrarában megmarad az Este-monarchia, Nápolyban a fejedelmek eszménye és „tüköre”, Aragoniai Alfonz szerzi meg a hatalmat. A humanizmus a kancelláriákból áttelepül az udvarokba, jóllehet amott is megtartja vezető szerepét. Megéneklük és megírják és dicsőítik az újfajta fejedelmeket, valamint „népbarát” politikájukat. És kezdik kidolgozni azokat az új filozófiai és gyakorlati célra irányított elméleteket, amelyekben szentesítik az új alkotó ember tevékenységét, legyen az fejedelem vagy művész, vállalkozó vagy író.

*

Az udvari humanisták a latin nyelvet dolgozzák ki, emelik fel a népi nyelv helyett. Ez a kérdés azonban korántsem olyan egyszerű, mint egyes kutatók gondolják. Nem csupán elhatárolás célzata vezette őket, hogy minél jobban beleilleszkedjenek az udvar arisztokratikus körébe s nyelvükben is elkülönüljenek a „tömeg”-től, hanem bizonyos praktikus okok és általános eszmék. A humanisták – mint Engels írta az egész korról, amely antik szobrok, épületek és művek varázsában élt, s ezeket követte, úgyhogy alkotása szinte visszfénynek látszott – közben válogattak, továbbléptek. Az összeütközés legfőbb eleme: az antik pogányság szépsége s fénye és a középkornak ettől az eszménytől való elfordulása volt. A humanisták, ha fel akarták szabadítani gondolkodásukat, ha vívódásaikat akarták közölni, azt nyugodtan csak latinul tehették. Már Petrarca is a rómaiak nyelvén vitatkozott Augustinusszal. Az elmés pápai titkár, Poggio antiklerikális anekdotáit latinul gyűjtötte könyvecskébe, Valla fejtegetéseit az aszkézisről és az életörömről, a maga derűs optimista világáról, haragvó röpiratát a hírhedt konstantinusi adománylevélről csak a latin nyelv bátyái mögé rejthette. S ugyanígy kellett eljárnia, amikor a Szentírás latin szövegeit bírálta meg és javította.

Ez azonban mind nem jelentette a vulgáris nyelv cserben-hagyását. Dante, Petrarca és Boccaccio megvetették a nép nyelvű irodalom és kultúra alapját. Sem az olasz nyelvű novella-irodalmat, sem a petrarcai népi nyelvű lírát nem lehetett többé elfojtani. Mint bűvópatak, eltűnt ez a líra egyidőre, de csakha-

mar feltört. A novellairó Sacchetti verseiben, Burchiello ádáz, politikai szatírjaiban, s a velencei Leonardo Giustinian édes, egyszerű, zengő szerelmi dalai-
ban, s a kisebb petrarkisták verseiben, melyektől hangos volt Itália. Néhány
évtized múlva, amikor Janus Pannonius már meghalt, Firenzében a nagy Lo-
renzo de' Medici udvarában, és Nápolyban, az aragóniai udvarban, hivatalos
irányzattá válik a népi nyelvű műköltészet. A humanisták ismét két nyelven ír-
nak.

Ami Janus Pannoniust illeti, ifjúságától kezdve olvasta Petrarca *Dalos-
könyvét*, és ennek nyomai azonnal meg is jelennek verseiben. Ezenkívül sokat
tanult Petrarca latin nyelvű *Verses leveleiből* és a prózaiakból, melyeknek ha-
tása főleg a magyarországi időszakaszban mutatható ki. De például a petrar-
kista Jacopo Antonio Marcello szerelmes verseit latinra fordítja, sőt a velencei
patriciust magát Petrarcához hasonlítja. Éppen ez keltette fel a kutatók érdeklődését és vált valamelyes értékelés alapjává. Lám azt mondja Janus: „a néma
madárkát is csodáljuk, ha szépen énekel”, s nagyon helyesen úgy vélték, hogy
a magyar poéta az igazi énekes madaraknak (mint pl. a csalogány) Catullust,
Ovidiust tartja, s a népi nyelven éneklőket „néma” kis madaraknak”; mint a
cinke, vörösbegy. S ezen felül nem becsülné többre a latin verset, ha nem ép-
pen arra fordítaná Marcello olasz nyelvű szerelmi költeményeit. Azonban nem
szabad túlzásba esnünk. Maga Petrarca újra feldolgozta a *Daloskönyv* egyes
verseit a *Verses levelekben*, latinul. Mert ez volt az értők, a műveltek nyelve.
Az aktus maga csak annyit jelentett, lám latinul is milyen szépek! „S bár a sze-
relemhez nem értek – így írta Janus –, mégis tudom művészién ábrázolni az
olasz minták után” – így gondolta. A „kismadár” hasonlat pedig sorrendiség
kérdése, a lenézés legcsekélyebb jele nélkül. Hát ha még felfigyelt volna a kri-
tika arra, hogy Janus a *Guarino-dicsének*-ben egyes egyedül Leonardo Giusti-
niant s annak „elefántcsont lantját” dicsőíti. Guarino összes költő-tanítványai
közt. Sőt, Janus együtt említi, mint iker jelenséget, Leonardot a csodált Fran-
cesco Barbaróval, kinek az jó barátja volt. Az „elefántcsont lant” pedig nem
azért említették, mert Leonardo Giustinian kiváló énekes is volt, hanem mert
olasz dalai elegánsnak, tiszták, nemesek voltak, s Itáliában szerte énekeltek.
Így hát Janus állásfoglalása korántsem volt merev: a „művelt dalt” (cultos
rhythmos) becsülte.

*

Az udvarokban összpontosuló humanista csoportok többé vagy kevésbé
szakítottak a kereszténységgel, de legalábbis annak középkori formájával. Élet-
vidám, optimista kereszténységük élesen elüt a középkor szemléletétől. Néha
magukat a csodákat is kikezdi, és egyes institúciókat is. Danteről még azt írta
Filippo Villani, hogy elsőnek egyesítette az antik kultúrát a kereszténnyel, még-
hosszá nagy harmóniában. Petrarcának ez már kevésbé sikerült. Valla életigenlő
kereszténysége egy újabb foka a szintézisnek és egyszersmind aszkézis-ellenes,
meg antiklerikális. Pontano eltávolodása a kereszténységtől észrevétlen, de
alapvető. Amikor pedig Pomponius Laetus római akadémiajának humanistái
(köztük Callimachus Experiens) fölkelést terveztek a pápa, II. Pál megölésé-
re, a római köztársaságot a pogánysággal együtt akarják helyreállítani.

Így hát a középkorral való szakítás tényének óriási a jelentősége. A sötét-
ség, a szakadék, a tél, a halál alaptéziseiből emelkednek ki azok, akik a kor
szubjektív tudatát megfogalmazzák. Már Boccaccio úgy látja Dantét, mint aki
a halott költészet „föltámasztója”. Filippo Villani úgy gondolja, porban hevert

a költészet. S akkor jött Dante és „a sötétség szakadékaiból fényre hívta, az elhanyagoltat talpra segítette”. Teljesen tudatában van ez a firenzei életrajzíró és történész annak, hogy a középkorban a türelmetlenek, a költők „kitalálásaitól” mint „vészt hozó, hiú holmitól” óvtak, s íme, most a „fényes ösvényhez” vissza lehet térni! Talán még szebb, amikor Dante és Petrarca művészetét a kovács pörölyéhez hasonlítja, melynek nyomán „tündöklő sugarak módjára lángoló szikrák pattannak elő félkörben”. A feltámasztás, a kovács tüze és pörölye, a fény testvériesen vonzza magához a leghatalmasabb metaforát, a tavaszi természet ébredését. Ez tulajdonképpen magától Dantétól ered, ő mondta elindulóban a Földi Paradicsomról:

*„... új ember lettem, mintha új galyat hoz
az új tavasz az újuló növényre.”*

(Purg. XXXIII. 143–44)

Leonardo Bruni a „hármás firenzei koronát” egyenesen a természet kisarjastotta bámulatos tüneménynek fogja fel, Gianozzo Manetti a görög irodalom magvainak „szétszórását” hirdeti s csodálatos „termékenységet”.

Az önbizalom, a teremtőerő milyen eksztázisa szól az irodalom, a művészet megújítóinak e szavaiból! Természetesnek látszik, hogy az ember isteni teremtőerejét és a fejlődés gondolatát ekkor pillantják meg először, talán a legelősebben, legtisztábban éppen Gianozzo Manetti 1452-ben írt munkájában *Az ember méltóságáról és kiválóságáról*. De ez már csúcspont, hiszen a platonizmus nagy apostola, Gemisztosz Pléton az 1438-i ferrarai és a következő évi firenzei zsinaton meghirdette az újplatonista tanítást, és az ember méltóságáról való gondolatok és a fejlődésről való sejtések azóta kezdtek szétáradni.

Mindez döntő jelentésű, ha Janus Pannonius történeti szemléletét, korai érettségét, haladó voltát akarjuk megérteni. Maga a mestere, Guarino is eléggé szabadon gondolkodott vallási és morális kérdésekben egyaránt. A szabados hangú szerelmi költő, Beccadelli első elismerő kritikusanak tekintették. Tisztelte Vallát, akit Janus Pannonius önmagától is csodált. Azonban a fiatal magyar csodagyerek-poéta messze túlment mesterén és Beccadellin és Vallán is. 1450-ben még csak annyit mer kimondani „senki sem lehet poéta és vallásos egyszerre!”. Csaknem két évtized múltán a szenvedések kellős közepén elutasítja a platonista reinkarnáció hitét, legalábbis ember nem akar lenni többé! Édesanyját meghatottan, főpapi díszben, harangzúgással kíséri ki, megtartva az egyház szabályait, amelynek éppen ő a képviselője. De szenvedés-okozta halálvágyában nincs transzcendens mozzanat, az istenséget úgy fogja fel, mint amely minden tagban előmlik a természet egyetemében (talán önmagában is). Az imát elsodorják a szelek, világok pusztulnak és születnek, belemerülve a tűz és a víz kataklizmáiba s egymásról mítsem tudnak. Mit ér a hír? Semmit! Ez a Janus írta gyermekfővel bizonyos Laurushoz, aki persze Valla: „Laurus félsz a haláltól? mindegy Laurus, akár Platon mondja az igazat, akár Epikurosz.” Ehhez képest szinte teljesen másdrangú Janus antiklerikális költészete, melyben szintén jócskán meghaladja Beccadellit s körülbelül a Konstantinus-féle adománylevélről érkező Vallával, vagy a később, már Janus halála után *Charon* címen dialógust író Pontanóval van egy sikon. A búcsúsok fejvesztett népét veszi tollhegyre 1450-ben s a gazdagodó kocsmárosokat, a pápát. Ez utóbbi téma különösképpen akkor kedves neki, amikor a tiarát a humanistákkal ellenséges II. Pál viselte. A jelek szerint követsége alkalmával írja 1465-

ben török-ellenes humanista és keresztény reményeiben is csalódva ezt a sorozatot, mely a legkeményebb minden ilyen epigrammája között. Persze alaposan „foglalkozik” a barátok predikációival is, a tisztálkodással, mint az aszkézis kérdésével, és hát egyes, nem is világi iskolamesterek „ördögűző” praktikaival. De mint mondtuk, gondolkodásának hangsúlya természetbölcseletén van és bátorsága itt a legnagyobb.

Amikor még látszólag semmi jel nem vall mellbajára, de már ekkor is nagyon érzékeny a zord időre, csak evvel lehet megmagyarázni azt a gyönyörű naphimnuszt, amit a *Guarino-dicsének*ben mond el, a „sorsintező főisten”-ről, aki „a meleg forrása, az ég szíve”, aki „csillagkormányzó, a szabályos idő tagolója”, aki az „élők élete”. E csodálatos részlet különös jelentősége még csak nő szemünkben, ha tudjuk, az újplatonistáknál számított ilyen központi, mindent éltető hatalomnak a napistenség. Ezért volt oly nagy szerepük a kopernikusi fordulat előkészítésében. De mennyivel nő még a kérdés jelentősége, ha hozzávesszük, hogy Galeotto Marzio már 1463–64-ben kimondja az új naptárszer gondolatát éppen arra alapozva a bolygók nap körüli forgásának elméletét, hogy a nap sugarai tartják pályájukon a bolygókat. Janus tehát barátjával együtt ebben is, itt is a legmagasabb csúcst járta.

Nem lehet hallgatni arról, hogy Jacopo Antonio Marcello Janus hozzá írt dicsénekének feltételezése szerint túl akar haladni Herkules Oszlopain, „hátha új világot rejt az óceán”. Ez a dantei Ulyxes hőse, de ahogy Janus bemutatja, ennél is több. Petrarca önmagára mondta, hogy új Ulyxes, és tudásvágyára, szakadatlan meneküléseire és nyugtalanságára gondolt. Ez már a modern ember, aki Janus is; erre formázik Marcello. Janus vad, szatirikus epigrammjai, melyeket nem lehet eléggé értékelni, nyelvi bravúrjai, ötleteinek robbanása és élessége okán, egy feszített lelkiállapotú, nyugtalan, büszke, hullámzó kedélyű gyermekifjút mutatnak, akiből – igaza van Huszti Józsefnek – nem hiányoznak „a démoni villanások”. És bizony áll ez arra a tág sugarú szerelmi költészetre is, amelynek egyik végpontjában az *Agnestől* szóló gyönyörű, lángfűhár költemény áll, a másik végén pedig a trágár Lucia-versek, és olyanok, melyeket a jámbor kiadók helyenként már csak pxmkpfts-módon mertek közölni. Beccadelli ugyanis egy csíntalankodó, óvatos duhaj mellette. Janus komolyan hisz Aphrodité hatalmában.

Az ő embere diadalmas, ura a természetnek, mint Jacopo Antonio Marcello, aki a zsilipek sorozatával emelte át a velencei hajóhadat a Garda-tóhoz, és Janus szembe is állítja Szent Ambrus jajgató siránkozásával (ugyanis Milanó ellen állnak harcban a velenceiek ez alkalommal, ő pedig Milanó szentje): „Honnan van az embernek ereje, hogy visszafordítson isteni elrendeléseket?” – panaszolja a római szent. Ezért gyökerezik meg Janusnál az ókor és a jelen összehasonlításának nem egy, a jelenre kedvező következtetése. Trója főnixként újjászületett Rómában, de Róma messze több lett, mint egykori anyavárosa. A jelen több, mint a múlt. Ő maga például legyőzi Martialisát és ókori mintáit „matériában”, azaz az élet egyetemes átélésében, gazdagságának átérzésében s abban, hogy költői témává tudja változtatni, vagy pontosabban, *ki tudja választani* belőle a költői témák százait, áttekintve az egész társadalmat, a morális élet valamennyi jelenségét. És valóban, ha arra gondolunk, hogy természeti képeiben megelőzte a görög származású Marullust, családi lírájában Pantanót, a szenvedések költészetében Villont (aki sok mindenben testvére) s a későbbi századok költőit, akkor el kell ismernünk, méltán mondhatta: „vinco materia”.

*

Ez nem azt jelenti, hogy ne tudta volna a század bajait, az emberiség szenvedéseit, a hazugság veszélyeit és főképp hazája elmaradottságát. Egyik társa, bizonyos Marcus, akit máskor is kiénekel rossz tulajdonságai okán, azt találta mondani, nyilván Janusra célozva, hogy az milyen „erkölcstelen” verseket ír, hogy milyen nagyszerű ez a mi korunk, nincs többé ez meg az. Janus szárazon válaszol: „Marcus, hazudsz!” Janus is tudja: csodálatos művészet sarjadt az ókori nyomán, hiszen jó barátja volt Mantegna, aki lefestette őt Galeottóval együtt, és úgy látszik, a San Cristoforo mártíriumán is külön. Polemikusan dicséri Mantegna realizmusát, valószínűleg ócsárlóival szemben. Ő maga adta át Guarinónak a Vitéz Jánosról készült érmet s minden bizonnyal Vitéznek a Guarinóról készültet. Csodálta Ferrarát égbe nyúló tornyaival, vídám erejével, ámulva állt meg Velence palotái előtt. De könnyű szökött a szemébe, amikor Róma hanyatlott állapotát látta, nap mint nap bolyongva utcáin, romjai között.

Hetykén írt költőtársairól: hogy hazudnak, íme a Pó partján borostyánt látnak. Pedig nincs is ott borostyán (Ep. I. 187). Guarinót is megrója, mert rakoncátlan, erőszakos fiai révén már-már szolgálójának apósa (Ep. I. 63). Aztán 1454 táján, talán nem is hirtelen, elkomolyul és sorra írja a palinódiákat, pontosan úgy, amint Dante tette például Forese Donatival és feleségével, Tessa asszonnyal. A *Guarino-dicséne*kben az ősz mester mintaszerű fegyelmet tartó nagyszerű apaként tündökölt (831–41), s amikor a fejedelmek dísze, a Guarino-tanítvány Leonello meghal, a napleányokból lett rezgőnyárfák dúsabban könynyeznek borostyánt, mint bármikor előtte (720–22). Padovába már egy elkomolyult ifjú lép át, aki nagy dolgokat akar megénekelni, befejezi a *Guarino-dicséne*ket, ír egy másikat Jacopo Antonio Marcellóról, görögből fordít morális értekezéseket, készül életpályája új fordulójára Magyarországon. Nem is lesz soha többé a régi. A gúnyt ezentúl megválogatja, kinek ossza; a dicséretet fukaron méri, az ének elmélyül, az Elysium megnyílik, ha nem is fénnyel teli.

A magyarországi életszakasz nagy probléma Janus kritikusa számára. Annyi mindent mutat pontosan, hogy a jelenségek értelme csaknem elvész az ellentmondások között, ami persze nincs ellentétben avval, hogy költészete szebb mint valaha, sőt szinte ebből következik.

A janusi költészet világnézete – jól láthattuk az eddigi példákon – nem változott, sőt a szenvedések okán végkifejletéhez ért. A magányban Plotinoszt fordít, az újplatonisták legnagyobbját, és Plutarkhosz morális célzatú anekdota-gyűjteményeit a király oktatására. Valójában költészetének műszere ekkor olyan ingalengést végez, melynek egyik kilendülési pontja, ahová minduntalan visszatér, a belső fizikai és lelki szenvedés, a másik a világ, a természet szépsége, a táj, talán közelebről a pécsi táj. Az 1465-i olasz út pezsgése ideiglenes. A feudális ország keserves határai csak mint kontúrok jelennek meg, hogy jelezzék, milyen környezetben forog a költő.

Mindenekelőtt nincs a régi itáliai környezet. Ezt a kritika szívesen látta arról az oldalról, hogy a „taps” hiányzik. Enyhén korigálni kellene ezt a nézetet: az *értő* emberek tapsára szomjazott, akik maguk is költők, meg tudják becsülni a versben rejlő mesterségbeli tudást és tehetséget. Janus Pannonius csodálatos rögtönzőként aratott nagy sikert Itáliában, bármely tárgyról tudott verset mondani, sorok százait megállás nélkül, gyorsabban diktálta, mint írni tudták. Vagyis a nyelvi formálás és a ritmika – éppen bravúros képességei révén – nem jelentettek számára akadályozó közeget. Több száz verset gondolt ki fejben, és egyszerre írta le. Káprázatos emlékezete a petrarkai poétika méhkap-

tárára emlékeztet: mindez különleges atmoszférát igényelt volna, ahol e rendkívüli természeti adottságokat rendkívülinek is érzik és megbecsülik. A játékos polémia atmoszférája ez. Persze legnagyobb mértékben a Guarino-iskolában volt meg, hol a mester maga is résztvett ezeken az örömteli összejöveteleken, együtt kirándultak, s az ifjúság számára fenntartott külön ünnepek kivételével együtt is beszélgettek. Úgy belefeledkezett Janus ebbe a környezetbe, hogy Vitéz szükségesnek tartotta mihamarabbi kiemelését. A padovai egyetem baráti köre szűkebb: Jacopo Antonio Marcello kulturális központja, vagy Galeotto montagnanai háza, ahol Galeotto feleségének orvos rokonai, az egyetem embe-
rei és nagyjából az a kör fordul meg, amely a padovai polgármester, Jacopo Antonio Marcello otthonában. De még mindig az aktív közönség az, ami életben tartja a költő teremtő kedvét.

*

Odahaza azonban magára marad. Vergerio már rég nem él, nagybátyja, Vitéz, aki apja helyett apja, a hatalmas rokon, Mátyás király, egy-egy külföldi követ, pápai legátus, az idelátogató Galeotto Marzio: ezekből alakulnak ki az első magjai az új humanizmusnak, de e kör gondjai egészen mások. Hogyan tartani vissza a törököt a határtól, hogyan szerezni vissza a koronát az alattomos III. Frigyesről, hogyan lehetne komoly támogatást szerezni a törökellenes hadjáratokra az európai hatalmasságoktól, főként a pápától, aki II. Pius néven uralkodik és jól ismeri a kelet-európai gondokat, ha fanyar is az ítélete az itteni „nemesi” uralomról, mértéktelen életmódról és civilizációs körülményekről. Diplomáciai levelek, tárgyalások, intézkedések teszik ki a gerincét ennek az új életmódnak, és ezt jobban támogatják az ókori történetírás, a cicerói és quintilianusi szónoklattan meggyőző elemei, mint az, hogy ugyane művek egy örökölt poétika forrásai is. Egy sokkal későbbi Leonardo da Vinci-féle anekdota szerint Mátyás király többre tartotta volna a festőt, aki egy pillanat alatt tud harmóniát teremteni, mint a költőt, az időbeli harmónia osztogatóját. Ezt talán nem lehet szó szerint venni. S az a híradás sem zárja ki a profán magánvers meglétét, amit Galeottonál lehet olvasni, hogy ti. az asztalnál nem szerelmi dalokat énekelnek a magyarok (mint Itáliában), hanem hősi énekeket. Mert hogy a magyarok állandóan harcolni kénytelenek.

Janus meg tudta közelíteni az uralkodót és az udvart mindenekelőtt dicsőítő vagy csipős epigrammákkal. Ha például háborút kell indítani a török ellen, vagy Havasalföldön, Erdélyben, Moldvában hadakoznak változatos kimenetelű harcokban, esetleg Csehországban, akkor Janus tiszte a latinul tudó, művelt bel- és külföldi közvélemény helyénvaló tájékoztatása. Alig lehet vitássá tenni, hogy ebben a költészetben több a jól alkalmazott retorika, az ars, mint az ihlet. De kedvvel lehet olvasni pl. az Antonio Constanzinak írt verses választ, mert a hadi beszámoló egyszersmind deklaráció is: egy nép vezetőinek nyilatkozata az európai hatalmasságok és főként az itáliai fejedelemségek számára. Ehhez járulnak a fohászok, a hálaadások, a sikertelen vállalkozásokat sikeresnek beállító versezetek, aztán olyan udvari bókok, mint a király allegorikus szarvas-fogatának megéneklése, vagy a firenzeiek oroszlán-ajándéka, mely a legjobbkor jött, mert éppen tárgyalásokban állnak Bécsben a császárral. A régi Janus szólal meg akkor, amikor éles versekben segít nevetni III. Frigyes császáron, vagy a maga nevében támadja II. Pált.

Janus magyarországi költészetének külön ága az a bírálat, amelyben a ki-

rályt, az udvart, a nagyurakat s az egész feudális életmódot korholja, figyelmezteti vagy támadja. A királynak nemcsak célzások jutnak ki, mikor egyéb háborúzások helyett eljövendő török vállalkozásokra tesz utalást, hanem egészen nyílt bírálatok: hogy az udvarban aki ezelőtt fenn volt, most lenn, aki lenn volt, felkerült. Mi ez? A Fortuna dühöng, vagy a király próbálja becsapni saját magát? Aztán a híres Plutarkhosz-közölte anekdotát újítja meg: a király kérdi, mit adjon neki, mit bizzon rá? „Bármit, jó uram, csak ne a titkaidat!” (Ep. I. 41.) Található a Janus-epigrammák között egy sor, mely bizonyos Les-tákfi Lászlóra s másokra vonatkozik, akik maguk is elsőrangú besúgók lévén, nem tudják, hová legyenek, mert a királyi udvarban lám, őket is besúgják (Ep. I. 226–27). Janus levelei Galeottóhoz jól kiegészítik ezt a képet. Kedvetlen, csipős leveleket küld, nem is annyira Galeotto, mint az udvar számára, neki írja, de értsen belőle a király és környezete.

Külön fejezet, hogyan látta zászlósúr társait. Mert hiszen ő is főúr volt, bandérium-vezető főpap, kincstárnok, sőt elég későn még horvát-szlavón bán is. Azonfelül persze alkancellár. De hasztalan búcsúzott el több ízben is ünnepelesen Apollótól, hogy ezentúl Mars katonája lesz, ez úgy látszik soha nem sikerült igazán, csak amúgy kényszeredetten. Mert vagy megbetegedett a táborban, vagy egy adott pillanatban magától visszafordult, csúfolódtak is az urak, hogy bezzeg nem mászik meredek várak falán . . . Mire ő gúnyos mosolylyal adott többrétűen is fájó választ: azért, hogy megmaradjon a költő, aki az urak hősi halálát megénekl. A humanisták megfogalmazta költői feladat, a tettek megörökítése csipős újrafogalmazásán kívül benne rejlik a versekben annak világos tudata is, hogy mit tart az urak hősiességéről és elszántságáról, arról, hogy mennyire keresik a halált. Egyebekben ingerült és kemény válaszokat tudott adni azoknak, akik mint Georgius Polycarpus epikára nógatták, mindenféle dolog megéneklésére. Jó pénz veréséhez arany, ezüst kell, nem pedig fénytelen érc. Ez a keserű válasz!

Persze a válasz nem fedi pontosan a tényeket, mert ha igaz, ott állt a félbemaradt *Annales*, Hunyadi hősi története. Úgy látszik, inkább a lendület hiányzott, mintsem az anyag, legalábbis a félmúltból. Egyik nagy elégiájában panaszkodik is a korai haláltól rettegvé, mennyi munkája van csiszolatlan, befejezetlen, félbehagyva (El. I. 9).

Egyébként az urakkal való konfliktus egyik legszebb példája a Cristophorus Crispushoz intézett epigramma-sor. Crispus jó pécsi bort kért tőle. (Janus, úgy látszik, jó borosgazda volt, még Tolnában is vásárolt szőlőket jó boruk miatt.) Crispusnak bor kellett volna, de nem akart érte semmit adni cserébe. Janus válasza: én adok bort, te lovakat. Hiszen már annyi van, hogy legelőid sem bírják (Ep. I. 376–78). Szóval becsületes cserét kínál vissza, amihez a magyari urak nincsenek kellően hozzászokva.

*

De kétségtől a magyarországi Janus költészetének színe-java a személyes szenvedés versei, a bánaté, melyből szelíden bontakozik ki a természet, a táj szépsége, szeretete családja és barátai iránt, népe és hazája iránt. Furcsa dolog, hogy mindehhez az elégia kellett, ámbátor a Marshoz intézett vers inkább litánia-szerű epigramma, a Vitéz Jánoshoz intézett aggódó figyelmeztetés ugyancsak epigramma-féle. De az alapvető új műfaj az oldott lírai vers, mely a hangulatnak megfelelően akkor is borús, amikor nem személyes fájdalom, fizikai gyötrelém irányítja. Van például egy kései elégiája, a túlságosan termé-

keny fáról (El. I. 14), egy dús almafáról, melyet összetörtek gyümölcsei. 1468-ban írta, elég későn. Van ugyan egy olyan epigramma megfelelője, amely mintha még itáliai fogantatású lenne (Ep. I. 168). Nem könnyű szabadulni attól a gondolattól, hogy édesanyja korai összetörését énekelte meg. Csak 62 éves volt, amikor meghalt, viszonylag nem későn és négy gyermeket szült. Azt is megvallotta Janus másutt, hogy őt szerette a legjobban gyermekei között, a legkisebbet. A rövid versben is, a hosszabb elégiában is arról van szó, hogy idegenek sietnek segítségére nem egyszer annak, akit övéi tesznek tönkre és törnek össze. De máskor is Janus már a tárgyat úgy választja ki, hogy a tragikus fordulat természetesen következik, mint pl. a *Pannóniai mandulafához* intézett dalocska. A dél felé forduló pécsi katlanban nőhetett és virágozhatott ki „a mandulafácska merészen a télben”, s ebből nem következhetett más: „Am csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!” A Vitézért aggódó epigrammának is lényegében ez a tartalma, hogy Vitéz minden idejét, gondolatát, fizikai erejét a hazának szenteli és felőrli ebben a küzdelemben, belepusztul (Ep. I. 19). Úgy kellene cselekednie, hogy maga is megmaradjon. Persze, maga Janus sohasem kímélte magát. Az eredetileg erőteljes fizikumú gyermek is így emész-tődött fel, talán éppen azokon az éjszakákon, amelyekről azt írta még Itáliában:

*„Hosszú éjjeken át virrasztunk mécs tüze mellett,
Földi tűzünk ámulva csodálják éteri fények.”*

(Guarino-dicsének 608–609)

Hogy megható panaszdalt írt édesanyja haláláról, az természetesnek látszik, s hogy szelíden kis történeteket beszél el közben, mit tett érte a jó anya, milyenek voltak utolsó percei, hogyan titkolták félelmüket, hogyan fogja megadni a méltó végső tiszteletet neki. (El. I. 6.) De az ragad meg igazán, hogy amikor egy évvel később fájdalmas panaszban tör ki testi szenvedései miatt, hálát ad a sorsnak, hogy anyja nem érte meg ezt a gyötrelmet, nem kellett végignéznie fia tusáját. Vagy talán éppen magát a gyászhirot nem kellett átélnie. Az anyja emléke kíséri éveken át attól kezdve, hogy rátámad a holdra, mert gyilkol, ha az égen van és gyilkol, ha elbújik, és akkor is, mint mondtuk, ha összetört fát lát. Az életben maradt másik fiútestvérről, – aki nyilván Pannóniában élt valahol a Drávától Budáig elterülő, vagy még messzebb fekvő vidéken – is megemlékezik, de mintha jobban szeretné nővérét, a „soror optima”-t; kívánná, hogy ő zárja le fáradt szemét és ő temesse el. Őrá gondol, amikor arra vágyik, hogy a régi helyébe új emberiséget támasszon: önmaga lenne az új Deucalion és nővére az új Pyrrha, s az özönvíz után a hátuk mögé dobott kövekből új emberi nemet sarjasztának.

Janus magyarországi létéhez tartozik a király, aki rokon is, s akinek félig-meddig mentora és akit úgy látszik, aggódva szeret. Végül is nagybátyja iránti érzései sem voltak mentesek a nyugtalanságtól. A lánglelket világosan felismerte benne. De a meggondolatlan heveségre maga céloz a Plutarkhosz-bevezetésben, és nyilván ennek tulajdonította Szilágyi Mihály elfogatását, valamint jó néhány ma már csak anekdotikusan ismert eseményt. Ő is, mint nagybátyja, Vitéz, Hunyadi János emléken át tekintett Mátyásra. S mint délvidéki emberek, nem tudták elfogadni a fegyverszüneteknek is alig nevezhető „békéket”, melyeket a török minduntalan megszegett, alighogy befagyott a határfolyó, a Száva vagy a Duna. Mátyás királynak az a megbízatása, amit Janusnak adott,

nem sokkal az összeesküvés éve előtt, hogy ti. 1468 végén vagy 1469 elején megtette horvát-szlavón bánnak Thuz Jánossal egyetemben, többféleképpen értelmezhető. Janus maga is a Dráva torkolatánál született, azután mint pécsi püspök mintegy egyházmegyéjét védte. Azonban könnyedén támad az a gondolat, hogy a király nem éppen irónia nélkül cselekvési mezőnyt nyitott Janusnak. Ha Janus olyan fontosnak tartja a török betörések elleni küzdelmet a végeken, szervezze meg a védelmet a Thuzokkal együtt, harcoljon szülőföldjéért. Végül is ez a végvári kapitányok tiszte. Így tett Ozorai Pipo, így tett Hunyadi János, Janus, Vitéz és a király közötti meghasonlás típusának hosszú története lesz még a későbbi magyar századokban. Vajon Magyarország vissza tud-e tartani egymagában egy olyan világhatalmat, mint a török, vagy pedig szélesebb organizációs alapot kell keresni? Azok a belső erőforrások, amelyekre Hunyadi Mátyás támaszkodott, az inkább sarcnak nevezhető rendkívüli adókievetések (melyeket nem is biztos, hogy a török ellen fordított) még egyszer ellenzékké fordították a főurakat és papokat, köztük Janust és Vitézt. Egyrészt Hunyadi János hagyománya, másrészt a király kíméletlen energiája és célratörése között szakadékot éreztek, s így jutott oda Vitéz és unokaöccse, hogy egy lengyel királyfi trónkövetelő kalandját támogassák nem éppen ellentétben III. Frigyes magatartásával és talán a velenceiekével sem. Janus a hajlékába invitálja szeretett urát, Mátyást, de nem szereti titkait, dicsőíti nagyságát és tetteit, de szívesen irányítaná egyetlenegy irányba: a török ellen.

*

Lassanként mindez elveszti értelmét a testi szenvedés okán. Megjelenik törekeny szervezete leghatalmasabb ellensége: a tüdőbaj. Valójában Janus szeretne menekülni a gúnyolódások elől, szeretne harcolni, legalábbis jelen lenni a táborban, de ez hovatovább már életveszélyes számára. Mikor 1458-ban megírja költeményét a *Táborozó Balázshoz*, minden sorából előtör a nosztalgia az egészséges, vidám, szilaj élet után, s nem otthon hánykolódnai betegen, zárt szobában úgy, hogy semminek ne érezze ízét. 1464-ben ismét háborúba kíséri a királyt, a törökellenes hadjárat alkalmával, itt már megérlelődik a belátás, hogy számára reménytelen a szép páncél és

„vértben vért ellen vivni vitéz viadalt”.

Most már csak az otthonra vágynak, a szelíd idill tér meg hozzá álmaiban:

*„... csacsogó csermely partján heverészni
hűs árnyékot adó tölgy terebélye alatt,
válogatott könyvek szépségein elgyönyörödni,
s almát szedni a fák roskatag ágairól.”*

(El. I. 9. Ford.: Kálnoky László)

Nehéz elképzelni, hogy valami Péctől távoli patakra gondolt volna. Nyilván a Tettye malompatakja jut eszébe: ott virultak almafák nem is olyan régen és köröskörül tölgyesek. Oda építette utóda, Szatmáry György a gyönyörű reneszánsz nyaralót, ha ugyan nem bővítette csak. Itt kélelt úgy az égbolt, itt virultak azok a „dombok” és „réti füvellők”, melyeket végső pihenőhelyének is kiszemelt. Voltaképpen innen is indult ki országos teendőit végezni.

Budára és a király hadjárataihoz csatlakozni. Egy darabig jelen volt 1467-ben a király felkészülésén az erdélyi felkelés leverésére, de úgy látszik, váratlanul hazatért, majd befejezte ősszel a Plutarkhosz-fordítást és 1468 elején ismét a király táborában van. Felajánlja neki a figyelmeztető írást. Kétes dicséreteket ír a király moldvai „sikereiről”, s szeretné a török ellen fordítani annál inkább, mert tudja, hogy készül a csehországi hadjárat terve. A király mellett van és kíséri tavasszal a hadjárat első hónapjaiban csaknem a nyár közepéig. Nyilván visszautasíthatta volna a horvát-szlavón báni megbízatást is, de nem volt hozzá lelkiereje. Pedig jól tudta, hogy fizikai ellenállása hónapról hónapra hanyatlik.

Már a tüdőbaj 1466. évi jelentkezése egészen komor versek sorozatát hozta létre. Bizonyára ez a keserves márciusi adomány megingatta önbizalmát is. Hiszen 1465-i követjárása egy időre fellendítette az alkotóvágyat benne. Szinte elfordul az élettől, mely számára immár nem virágzás, de „lassú halál”. Nagy énekekben könyörög *Az álomhoz* pihenésért:

*„Hogyha le nem zárnád égő szememet kis időre,
Éjszínű nővéred zárja le már, a Halál.
Jöjj, te segíts, ó istenek, emberek ős-ura, Álom!
Jöjj ide, áldd lankadt izmaidat kegyesen.”*

(El. I. 11. Ford.: Weöres Sándor)

A reménytelenség pillanataiban születik meg az emberi élet elutasításának nagy elégiája, a *Lelkéhez* című, mely a teljes nirvána vágyát sok századré érvényesen vallja meg:

*„Rég levetett béklyót újra magadra ne végy.
És ha a mostoha végzet űz ide vissza a földre,
Csak nyomorult ember, csak ez az egy sohse légy!
Inkább méh, aki jószagu mézet gyűjthet a réten,
Hattyu légy, ki dalát zengeti néma tavon.
Tengeren, erdőkben rejtőzz, csak tudjad örökké:
Sziklából született hajdan az emberi test.”*

(El. I. 12. Ford.: Vas István)

Az utolsó jelentékeny magyarországi elégia *Az árvizről* szól és 1468 októberében keletkezett. Megduzzadtak a folyók, a Maros, a Száva, a Dráva, a Tisza, a Duna, végtelen víztükör borította az alföldeket, s Janus felbuzdulva Ovidius nagy versén (Metamorphoseon I. 16), meg egy szép verses Petrarca-levélen (I. 10), maga is tollat fogott és nagyerejű éneket hozott létre, amely egyaránt tartalmazza újplatonista, valamint stoikus olvasmányainak, elmékedéseinek örökségét, héraikleitoszi ihletésű gondolatokat és végül a nagy reneszánsz-mítoszt, az újjászületést, megismételve Deucalion és Pyrrha történetét. A legmegindítóbb mégis e hatalmas költeményben valami egészen más: azonosulása népe szenvedéseivel és az egész bűnös emberiség megváltása a magyar nép szenvedései által. A „fáradt pannón népet”, a „fáradt Pannóniát” újból és újból emlegeti, amikor megborzad *A nyárdéli égen feltűnő üstököstől*, majd évek múltán, – alighanem nagyon közel az árvízi elégiához időben – a *Mars-litániában*. Most pedig visszatér a „hunnok” népe, de mint amely a szenvedést tudatosan vállalja. Nyilván ez összefügg láthatatlan táp-

láló ereken át a védőpajzs-gondolattal is, azonban Janus formulája általánosabb és megrendítőbb:

*„Itt van a végromlás? amikor megsemmisül ég-föld?
Ítéletnap elé készül az emberi nem?
Pusztuljunk, ha a többiek is, belenyugszik a fajtánk,
Abba, amit közösen oszt ki az égi parancs.
Sőt, ha magunk, Hunnok vezekelhetnénk a világot,
Lennénk megváltód, bűn fia, Emberiség!”*

(El. I. 13. Ford.: Szabó Lőrinc)

Úgy gondoljuk, Janus úttörő volt a műköltészet európai színvonalú megteremtésében Magyarországon, de Itáliában is, tudatában volt a nemzet, a nép, az ember kötelességeinek, és reményeit magáénak érezte. Versei tartalmi-formai magasrendűségével és alkotása példájával egyszerre teremtett kultúrát. Valóban áthozta a Múzsákat az Ister partjaira. Az egész magyar humanizmus parnasszusi forrása lett. Nagy mecénásnak tekintették Vitéz Jánost és Hunyadi Mátyást, de poétának csak őt, mindenki csak őt követte. Magyi Sebestyén, egy lelkes humanista, Janus 1513. évi bolognai kiadója Szatmári György pécsi püspöknek szóló ajánlásában olyasmit fejez ki, amit ez a fiatal magyar utókor, a legműveltebbek, mind éreztek. Ez az ítélet talán szertelen, de jól fejezi ki egy friss nemzedék forró ragaszkodását:

„Név szerint is Néked ajánljuk Janus Pannoniust, korunknak ezt a legnagyobb, legkiválóbb költőjét, akire még az antik kor, minden tudás szülője és egyben neveltje is csodálattal nézett volna fel.”

Századok múltak el azóta, de ma is nagy költőnek érezzük, s jó néhány verse akad, amit ha olvasunk magyarul, azt gondoljuk: nem most néhány éve írták ezt?

A veronai Guarinóhoz

*Kérlek téged, e kornak fényessége, virága,
bölcs Guarinóm, aki két nyelv csoda-mestere vagy,
s annyi sokan hallgattuk már több éve a leckéd:
légy vendégem, jöjj, ülj vacsorára közénk.
Mint ahogy Evenderre Heracles látogatása,
rám is tisztesség lesz, Guarinóm, a tied.*

Vitázik Guarino mentegetőzésével

*Épp nem sért a komoly szó, sőt kedveljük igencsak,
s trétás hangulatunk nem teszi tönkre ilyen.
Aztán meg ragyogó fényt vetne szerény lakománkra,
hogyha velünk tudnál lenni, dicső Guarinóm.
És hogy szórakozásunkban féket ne veszítsünk,
s mértéket tartson bármilyen indulatunk:
böven elég hozzá arcod fensége, nyugalma,
s Istenhez méltó küllemed és szigorod.
Am, noha ősz vagy már, illetlennek ne tekintsd, ha
elhangzik néhány csintalan ez meg amaz.
Hisz – tőled hallottuk – a nagy Cicerót öregen se
hökkentette meg egy-egy malacabb finom élc.
Szókratésznél szentebb és komolyabb sose élt még,
s ő is játszatott sok kicsi gyermeke közt.
Azt mondják (és nem mese nyilván), a stoikus bölcs,
Cato is résztvett flórai ünnepeken.
Ekkora példák joggal biztatnak követésre,
s mit másnál helyeselsz, tenni ne félj te sem azt.
Tenni ne félj, keveredj inkább miközénk, noha más vagy,
és ne írást küldjél, jöjj te, helyette, magad.*

A törpe Balázsra

*Törpe Balázs, amikor téged viszolyogva csodálnak,
főlforr háborgó indulatodban epéd.
Hát ha csököttségéd bánt, menj el messi Keletre,
óriás leszel ott, hol csupa pigmeus él.
Majd ott trónra kerülsz nyilván, és tisztelet illet,
apró népednek majd szigorú jogot adsz.*

*Harcaik is te vezérled hősiezen, ha a vándor-
darvak fölérják újra a békekötést.
Hátad torz-formátlan domborodik csunya púptól,
s mintha a melledből nőne ki durva tejed.
Megvallom: mi ha látunk, legfeljebb mulatunk csak,
ők ott szeppenten nézik aszott alakod.
Ó, de vajon honnan jön a sok-sok rettenetes kór?
Haj, a gonosz végzet nem nyugoszik soha meg?
Lám, a minap még asztaltársakként mulatoztunk,
együtt élveztünk némely izes lakomát,
s most holtan fekszel, s még nem terjedt el a hír sem,
hogy ravatal tetején lett szomorú pihenőd.
Hadd nehezedjen a föld tested más részire bárhogy,
püpodnak ne legyen terhes a síri göröngy.*

Montagna Bertalan természettudós sírfelirata

*Legjobb hírű doktora régen a gyógytudományak,
Bertalanom, te pihensz itt a nehéz rög alatt.
Elirigyelték a földtől téged a styxi leányok,
meghökkenve, milyen ritka az áldozatuk.
Mert hisz gyözködtél soha-nem-képzelt nyavalyákkal,
s visszasegítettél szinte halottakat is.
Bár testben távoztál, emléked, neved él még:
szerte olasz földön mitse fakulva virul.*

Antoniolus Placidushoz

*Erszényedhez pénz, pénzedhez tárca hiányzik.
Íme, ajándékom: – tudtam e két bajodat.*

Luciára

*Minthogy, Lucia, azt hiszed, butácskám:
orrosabb a legény, – nagyobb tagú is:
nem kell félnem a fő riválisomtól,
mert hisz még nem akadt eléd Philémon.*

Luciához

*Megvetsz, Lucia, eltaszitsz magadtól?
Nem volt még soha lány (szavamral), hogy ne
tudtam volna kegyét kiérdemelni.
Kétkedsz? Igazam hatalmas érvét
van módom, gyönyörűm, kezedbe nyomni.*

Szeretkezni vágyik

*Agnes, add nekem is, mit emberednek;
adhatod: kicsi sem kopik le róla.
Mindkettőnk örömét adod, barátnőm,
s erre benneteket az Ég teremtett;
ez ha nincs, mi vajon hogy is születnénk?
S mit ha édesanyád nem ad apádnak,
most nem vagy te se és e szép szemek se,
melyek lángjai, lám, agyontüzelnek.
Adhatjátok akármikor, ti nők, ezt,
ám akármikor elfogadni: nem megy.
Jó élvezni, de már előre éget,
s benne egy szomorú csupán: ha nincsen.
Telve véle a föld s a tenger árja.
Nincs kedvünkre-valóbb bizonnyal ennél:
ezt a szüzek előbb szabódva adják,
adnák majd azután örökre, önként.
Junótól Jupiter kapott ilyent, Mars
Vénusztól, sok eföldi – égi nőktől.
Ezt ha adni fogod, javadra válik,
hogyha meg nem adod, gyötör sokáig.
Nem szól semmit, aj-aj! nem adja nyilván,
ám mégis: mosolyog, odadja nyilván.*

Barátnőjéről

*Még ha akár Proculusnál is jobban herebélek:
szertelen étvágyad nem lakatom soha jól.*

Laeliához

*Egybefonódik a párzó kígyópár s oly erősen,
minthacsak egy testből nőne a két kicsi fej.
En meg, Laelia, úgy vágyom veled összetapadni,
hogy ne legyen többé még a fejünk se külön.*

Solymászás

I.

*Hangos az erdő: lármás hajtók, bösz kutyafalkák,
s közben a furtangos vad sebesen menekül.
Lám, a nyulat, mit az eb nem bírt megfogni, a sólyom
– néhány pillantás – máris a földre löki.
Csőre a bundás hátat tépi, üt és ver a két szárny,
s éles karmok közt ráng riadozva a fej.
Már békén búghatnak a csókos berki galambok,
s békén játszhatnak tó közepén a rucák.
Most nem bántja ez ádáz rabló szárnyasainkat:
mert a futóvadakat hajtja csak ősi dühe.*

II.

*Künn a szabad réten zúdult le a sólyom a nyúlra,
messze maradtak már tőle a ürge kutyák.
Mit tudom én, mi: vadászat-e vagy madarászat-e inkább,
hogyan madárkarmok rácsa közé jut a vad.*

III.

*Daedalion – szép sólymunk – épp beletép csak a nyúlba,
éhesen és lehegőn ott a kutyák hada már.
Vissza, ti lusták! Hagyjátok békében a zsákmányt!
Marni akarva sebet kaphat e büszke vad is.
Hőköl a bőtorjú népség: zsákmánya husából
kedve szerint talhat, lám, diadalmas ura.*

CSORBA GYÖZŐ fordításai

A Janus-fordítások problémái

A Janus-fordítások problematikájának élén egy nem eléggé figyelembe vett paradoxon áll. Pedig a kitűnő Berczeli A. Károly már a harmincas években megjelent kis fordításgyűjteményének címevel: „Magyar költő magyarul” világosan utalt rá. Mert korántsem szójátékról, „blickfang”-os címről van itt szó, hanem lényeges és bonyolult sugárzású tény megfogalmazásáról.

A nemzeti irodalmak megszokott rendje szerint az írók a nemzeti nyelven alkotnak. Ha tehát valaki a nemzeti közösséghez tartozik, s tud olvasni, nincs szüksége tolmácsra, illetve tolmácsolásra.

Olyan esetek ugyan előfordultak már, hogy egy-egy régi vagy régebbi író nehezkesebb (többnyire mert a kortól távoli) nyelvét átírták, modernizálták, éppen hogy az írói értékeket átmentsék, közelebb hozzák a mához. Gondoljunk Arany János kísérletére a Zrínyiász népies kidolgozásával vagy Móricz Kemény- és Tolnai Lajos-átírásaira.

Janus Pannoniusnál nyilvánvalóan nem erről van szó. Janus nem a nemzeti nyelven, nem magyarul írt, hanem latinul, így hát ahhoz, hogy a nemzeti közösség megközelíthesse, le kell fordítani magyarra, éppen úgy, mint más nemzeti irodalmak valamelyik költőjét.

S itt álljunk csak meg egy pillanatra! Vajon valóban éppen úgy-e? József Attila egyik tanulmányában azt mondja: „... a nemzet eszerint: közös ihlet! És tényleg, valamely költemény ihletét nem fordíthatjuk le, mert az ragaszkodik kiválasztott változathatatlan alakjához. Amikor verset fordítunk, új, saját nemzetünk ihletével adunk formát.”

Tegyünk ehhez még egy gondolatot! Mai műfordítói elméletünk és gyakorlatunk abban már teljesen egyetért, hogy néhai Pázmány Péter műfordítói ars poeticájának sarkalatos tétele: „... oly kedvesen folyjék, mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna” – elavult.

Éreznie kell az olvasónak, hogy a verset először nem magyarul írták. Valamilyen fokig el kell idegenítenie a fordítónak a magyar szöveget. Amúgy is képtelenség az idegen nyelv grammatikai rendszerét, egész világát csak úgy egyszerűen átültetni egy másik nyelvbe. Ez az elidegenítés nem a nyersfordítás sutaságát jelenti. Az okosan átültetett növény (hadd használjam ezt a hasonlatot, melyre a szókép felhatalmaz) idegen éghajlat alatt és idegen talajban úgy lesz más, hogy azért önmaga marad. Talán nem nő akkorára, tom-pul virága színe, kevesebb, gyatrább termést hoz, de lényegében változatlan.

Van azonban a Pázmány-idézetnek egy másik része. Szürkének, semmitmondónak látszik, mintha csak a már idézett rész variációja lenne, eszköz arra, hogy a másikkal együtt nyomatékosítson. Emlékeztetőül ismét citálom az egészet: „mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna”. Nos, erről a „mintha először magyar embertől” szavakról van szó.

Kapcsolatba hozva Janus Pannoniusszal ez is és a József Attila-idézet is különös hangzást, értelmet kap. Janus Pannonius magyar volt, a magyar nemzeti közösség tagja; hogyan is mondja József Attila? „a nemzet eszerint:

közös ihlet"; és Pázmány: „mintha először magyar embertől... íratott volna.”

Kijelentettük, de mindjárt kérdéssé is tettük kijelentésünket, hogy Janus Pannoniust *egyszerűen* le kell fordítani magyarra, *éppen úgy*, mint más nemzeti irodalmak valamelyik költőjét.

Az aggály ezek után bizonyára érthető. S az is, hogy Berczeli A. Károly címe miért fejez ki olyan lényegeset.

A Janus-fordítások alapproblémája tehát, hogy latin nyelvből magyar nyelvbe kell áttenni olyan verseket, amelyeket magyar ember írt. A nyelvi idegenséget úgy kell tehát érzékeltetni, hogy az „ihlet közössége” is kiderüljön, s hogy a verset „először” magyar ember írta.

Attól félek, hogy mindez fordítóink egy részében még tudatossá sem vált. De még azok is, akik, mint jőmagam, fölismerték, s igyekeztek is ennek megfelelően dolgozni, egyelőre csak mérsékelt eredményekhez jutottak.

Az előzőkből érthető, hogy a Janus-fordításoknál sajátosan vetődik föl az archaizálás és egyáltalán a nyelvi anyag kérdése is. A szokvány-archaizálás dolgában, azt hiszem, nincs már vita sem műfordítóink, sem irodalomtudósaink körében. Mindenki egyetért abban, hogy a mai műfordító csak mai nyelven szólaltathatja meg Horatiust is, Dantét is, Puskind is Baudelairet is, Rilket is, Ungarettit is. Archaizálni legfeljebb csak jelzésszerűen, utalásokkal szabad. A magyar olvasó a nyelvből magából nem kap irányítást a költők időbeli elhelyezésére. Valami egyébnek kell hozzájárulnia, valami külső ismeretnek a költőről, a korról, hogy az eligazodás megtörténhessen.

Magyar költőkkel másként állunk. Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady vagy József Attila pusztán nyelvükkel is segítségünkre vannak.

Janus Pannonius ott magaslik a XV. sz. közepén, költészetünk legelején, nyelvileg a „Szabács viadala” táján, kerekén száz évvel Balassi előtt. S ezt a költőt, ezt az ötszázéves magyar költőt a mai magyar nyelven szólaltatjuk meg. De vajon tehetnénk-e vele mást? Hajlok afelé, hogy igen. Hogy ebben a különleges esetben helyénvaló lenne a nagyobb engedékenység. Különben így sem volna könnyű. S itt ötlik föl bennem a szorongató gondolat: miért is nem ismerünk Janus Pannoniustól legalább néhány sort magyarul? Persze nem azért, hogy arra archaizáljunk, hanem, hogy csak feléje. Petrarca latinjának Petrarca olaszja szabhat irányt, de mi segíthetne Janusnál?

Ezek után az inkább elméleti kérdések után következzenek a gyakorlatiak vagy gyakorlatibbak, illetve a szűkebb ölelésűek.

Közülük elsőnek az, amit divatos, bár talán nem egészen tudományos hangzású kifejezéssel úgy lehetne mondani: könyvkiadás magyar módra. Mindközönkéntesen: jóllehet sok fordításkötet jelent már meg Janustól, most az évfordulóra kiváltképpen, de latin nyelvű Janus kritikai kiadásunk máig sincs. A műfordító számára ez egyáltalában nem valamiféle kiadópolitikai, esetleg irodalomtörténeti ügy, teoretikus rögeszme. Mert bármi fura torzítások estek is meg néha, a fordító számára még mindig az első és a legfontosabb „forrásmű” a pontos, megbízható s lehetőleg végleges eredeti szöveg. Enyhén szólva: rosszul esik a műfordítónak, ha munkája elkészülte után hónapokkal értesül arról, hogy itt vagy ott – netán itt is, ott is – rossz az eredeti textus, tehát javítandó.

Pedig... pedig a Gerézdi Rabán – Kálnoky László-féle 1953-as *Janus válogatott* jegyzeteinek elején már azt olvashatjuk, hogy „Tudományos Akadémiánk... 1955-ös kiadási programjába vette Janus összes költeményei

latin szövegének kritikai kiadását." Tizenhét év késés még egy kritikai kiadástól is sok.

Jogszába, sőt még szokás sem szabja meg pontosan a műfordító kötelességeit. Régen világosabb volt a képlet: a műfordítónak mindenesnek kellett lennie, de legalábbis filológusnak a műfordítás mellett. Szépen és hasznosan kialakult azonban lassacskán a munkamegosztás. Most már nyilván az a helyes, ha – éppen a szellemi erők gazdaságos felhasználása érdekében – a filológusi szakmunkát nem rakjuk a műfordítók vállára, s nem kényszerítjük őket számukra gyakran megoldhatatlan, máskor aránytalanul időfálg feladatok végzésére (szándékosan nem mondom, hogy elvégzésére, mert a „végzés” bizony, olykor nem is fordul át „elvégzés”-be).

Tömérdek történelmi, irodalomtörténeti, életrajzi adat, kommentár hiányának ostroma végül is a műfordító hátán csattant: őt kizozta-gyötörte bűntelenül.

Örömmel értesültem például arról, hogy Sabbadini olasz professzor kiderítette: Janus idejében a „lustrum” szó a klasszikus latin nyelvhasználatól eltérően csak négy és nem öt esztendei időtartamot jelentett. De az értesülésig jócskán meg kellett szenvednem a Guarino életkoráról szóló sorok fordítását, éppen e „lustrum” tisztázatlansága miatt.

S hány személy ismeretlensége zavarta meg a fordítói értelmezés biztonságát! Megint csak egyetlen példát! Az egyik Severushoz címzett epigrammában például szerepel egy Ligia, akinek a hajával volt baja, s egy Aelia, akinek meg a fogával. Kik voltak? mi közük volt Janushoz? – nem sikerült nyomára bukkannom.

Ide kapcsolható a tulajdonnév-, sajátosan a személynév-formák használatának dolga is. Bár ez a magyar kiadások szerkesztőinek feladata inkább.

Nem is elsősorban a görög és latin nevek írásmódjáról beszélek. Az Akadémia helyesírási szabályzata ebben általában jól eligazít. Nem is az írásmód egységesítéséről. Ez kicsit külsőség. Hanem igenis az olasz és magyar nevek latin, illetve olasz és magyar alakjáról.

Mert az rendjén való, hogy a Guarino nevét nem Guarinus formában használjuk s a Galeottót se Galeottusként. De az már nem annyira kézenfekvő, hogy Polycarpus ez maradjon-e, vagy Kosztolányivá váljék, hogy Constantius Constanzi vagy éppen Costanzi alakban szerepeljen-e; hogy Philiticus magától értetődően az maradjon, s ne Filettino legyen, Vetesius meg Vetési és így tovább.

Jóval komolyabb probléma ennél a mitológiai szereplők jelenlétének ügye a latin és a magyar szövegben.

Az nyilván egyetlen pillanatig sem lehetett kétséges, hogy a mitológiát teljes egészében vagy akár mértéken túl is feloldani hibás lett volna. Elvégre mégiscsak humanista költőről van szó. Ennek pedig a mitológia természetes mozgásterülete, asszociációs készlete, levegője. Mert a korabeli olvasóké is az volt.

Viszont az a közhely, hogy minden műfordítás a mának készül, s az a szintén eléggé ismert igazság, hogy a fordító kicsit szövegmagyarázó is (magyar-it = magyar-áz): az áttételt már kötelezővé teszi. Az arány és a választás persze a fordító felelőssége. Az tehát, hogy mit vállal magára az olvasóhoz való közelítésből, s mit hagy meg az olvasó terhél. Nem munkamegosztás céljából, hanem a hűség, a szépség és az érthetőség kedvéért.

En magam igyekeztem elmenni, ameddig csak lehetett. Többnyire teljes

feloldással; tehát például Mars helyett a háború, Vénusz helyett a szerelem közfőnevet használva. Előfordult a közelítésnek egy enyhébb formája is a következő modell szerint: az egyik epigrammában Janus a zsarnok-dicsérő költőkről ezt mondja: „quorum sola fuit Calliopea fames”. Én ezt így fordítottam: „korgó gyomrukból sügta a Múzsza nekik”. Jékely Zoltán viszont így: „kiknek az éhség volt ihlete, semmi egyéb”. Jékely tehát a teljes feloldást alkalmazta, én csak a mérsékeltet. Kalliope, vagyis a „szak”-Múzsza nevét a nálunk már szinte mindennapos Múzsza szóra cseréltem. Meghagytam ezzel a mitológia finom jelenlétét, ugyanakkor a sor többi részének nyersebb, realisztikusabb megfogalmazásával utalni próbáltam Janus magyarságára.

Folytonos éberségre kényszerített a humanista szemléletben aggálytalan természetességgel keveredő kétfajta hitvilág: a pogány és a keresztény. A mitológia nemcsak az előbb tárgyalt módon adott föl leckéket, hanem általános szokíncsével is. Olykor szinte megoldhatatlanul.

Íme egy példa rá! Az Elégiák II. könyvének 2. elégiája Andreolának, V. Miklós pápa anyjának haláláról szól. A költő a vers vége felé – nyilvánvaló humanista túlzással – azon elmélkedik, hogy miért nem kerülhet Andreola oltárra, miért tiltja a vallás, hogy istennővé váljék. Nála kevesebb érdemű anyák is részesültek ebben a kitüntetésben. Majd a két utolsó sorban megismétli a gondolatot.

*Jura velint, et sancta fides, donabere templis,
Coelestem augebis, Diva novella, chorum.*

Lehetséges, hogy a költő tulajdonképpen Andreola szenttéavatására gondolt. Az utolsó sorok a „szent” szót el is viselnék. Mégsem dönthettem így, mert a „Diva” szó visszacseng egy másik „Diva”, pontosabban „Dea” szóra, mely pedig versbeli helyén kétségkívül istennőt jelent, így ezt kellett használnom nekem is – fura szentségtöréssel éppen egy pápa anyját sirató énekben.

Kardos Tibor figyelmeztetésének köszönhetem, hogy kellő gonddal igyekeztem ügyelni arra, s talán sikerült is: ne keverjem Janust a moralista színebe, mert ez nagyon távol állt tőle. Az Anyja halálára írott elégia végén a „cunctantem” szót, mely arra vonatkozik, hogy a még itt maradó Janust Borbála segítse imáival, a legteljesebb gyanútlanossággal fordítottam „tévelygő”-nek. Kardos Tibor vette észre benne a moralista mellézköngét, s tanácsolta megváltoztatását.

Jócskán okoztak gondot az úgynevezett erotikus epigrammák is. Én magam szívesebben hívom őket „pajzán” epigrammáknak. Részben, mert sokkal találóbbnak érzem ezt a jelzőt, – hiszen szelídebb, játékosabb, ártatlanabb a másiknál, s így hívebben is fedí a versek tartalmát. Részben, mert nem annyira kedély-borzoló, s könnyebbé teszi a közlést.

De most nem erről akarok beszélni. Mint ahogy e versek élményalapjáról sem, amiről tömérdek vita folyt már, s nem sikerült egységes véleményre jutni. Érvelés nélkül csupán közölni szeretném a magam álláspontját, mert a műfordítónak éppen a fordítás hitelessége érdekében mégiscsak döntenie kellett. Nos tehát: én igenis érzek e versek mögött élményalapot, még ha nem is minden esetben és egyforma súllyal.

Nézzük azonban őket inkább a műfordító szemével! Vannak köztük olyanok, melyek pajzansága a helyzetben, az utalásokban, a célzásokkal megindított fantázia működésében rejlik. Másoké a szókimondásban.

Nyilván az előbbieket művészebbek, viszont a fordító dolga az utóbbiak esetében a nehezebb.

Ha finomít, egyben hamisít is. Ha meg hűséges igyekszik lenni, kockáztatja a nyomdafestéket. Janus korában – talán éppen azért, mert az olvasnitudás csak kevesek kiváltsága volt –, mintha többet kibírtak volna a könyvek. S utána is. A Teleki-féle kiadás a XVIII. sz. végéről csak ritkán használja a „fantom-írást” egy-egy sor vagy sorrészlet pótlására.

A dilemmát úgy igyekeztem megoldani, hogy némileg szalonképeesebb, de egyértelmű kifejezésekkel, szavakkal éltem. Az ilyesfajta szelidítésnek – szemben például az orvosi vagy jogi nyelv hivatalos szelidítésének gyakran izléstelen szakszerűségével – jobbára van valami humoros mellékíze, ami az epigrammákhoz igen jól illik.

Példák említése alól ezúttal fölmentést kérek.

Végül röviden néhány formai kérdésről!

Janus ritmikája nem különösen változatos. Általában hexametert, pentametert s hendekaszillabuszt használ, csak ritkán egyéb versmértéket.

Hexameteri caesura semiquinariával tagolódnak, vagyis a lélegzetvételt a harmadik láb arsisa, hosszú szótagja után történik. Modern műfordításunk a hexameter cezúráját már nem tartja kötelezőnek. Egyébként is a sokféle lehetőség-változat szinte csaknem kötetlenséget jelent.

A hexameteri cezúráját én sem vettem figyelembe, noha erre filológusi óhaj kifejeződött.

Sokat töprengtem azon, hogy a disztichonok pentameter sorában a diaeresis, vagyis a nyújtott cezúrát tehetem-e összetett szavak vagy igeikötő és ige közé. Mert ezeken a helyeken tulajdonképpen nincs szövegződés, és a szünet, még kevésbé a hosszú szünet nem természetes.

Itt van például egy sor: „Sőt a hegyormokon átvitte naszádjait is”. A diaeresis, a nagy cezúra helye az „át” szótag után van. Viszont az „át” igeikötő közvetlenül az ige előtt áll, egybe kell tehát olvasztani vele. Egy másik hasonló sor: „Vagy Cicerót, itt elnémul a nagy Cicero”. S egy másfajta: „És ami illatszert-félt arab Kelet ad”. A nagy cezúra most a szótő és a képző közé kerül.

Csak némi erőltetéssel lehet úgy olvasni, hogy a szavak egybetartozási igényének és a cezúrának is elég tétessék. Vállaltam, Babits sugalmazására, analógia alapján: „A metrum ott jut igazi szerephez, ahol nem tartják be: mert kényszerít bizonyos szótagokat nyújtva, másokat szaporán, ismét másokat különös könnyedséggel ejteni s ekként a halott betűnek is még mindig az élő szó melegét és eleveenségét tudja kölcsönözni...” S kicsit előbb: „... s éppen a vers apró lázadásai, az ún. *hibák* azok, amik a verset kifejezővé és széppé teszik.”

Igy bátorkodtam nyugodtan használni az olyan szavakat, melyekben két hosszú szótag fog körül egy rövidet. Ilyen volt a bizony elég gyakran szükséges *óceán* – hiszen szinte nincs szinonimája a „*tenger*” szón kívül –, vagy az *óriás, árulás*.

Minden fordító kínjainak és örömeinek egyik fő forrása a szójáték. Kínjainak, mert a szótést és a hasonló értelem csak igen ritkán kapcsolódik két nyelvben azonos módon. S örömeinek, mert a sikerült átültetés a szokásosnál jóval nagyobb győzelmi érzés.

Szójátékos eredeti vers fordításánál csak a legszélsőségesebb esetekben szabad lemondani az eredetit átmentő próbálkozásról. Szerintem még a gyen-

gőbb megoldás is több, mint az egyszerű tartalmi tolmácsolás, melynél legfőképpen lábjegyzet tájékoztat a szójáték létezéséről.

Sokáig nem tudtam mit kezdeni az *Ad Basinum* c. epigrammával. Két sor az egész, és szól a következőképpen:

Cum sis Basinus, cur esse Basinius optas?

Aptius ut fiat, litera prima cadat.

Nem kell részletezni a „Basinus” név hordozójának a benne rejlő „asinus” („szamár”) szótól való viszolygását. Hogy ezért akar egy „i”-t szűnni a nevébe, s Basinius-ra változtatni. A csúfondáros költő azonban egyszerűbb megoldást ajánl: hagyja el a név első betűjét (tehát maradjon: asinus = szamár), ez helyesebb változtatás lenne.

Hosszú töprengések után született ez a két magyar sor:

Csúf a Szamárdy családnev: kívánsz lenni Samárdy.

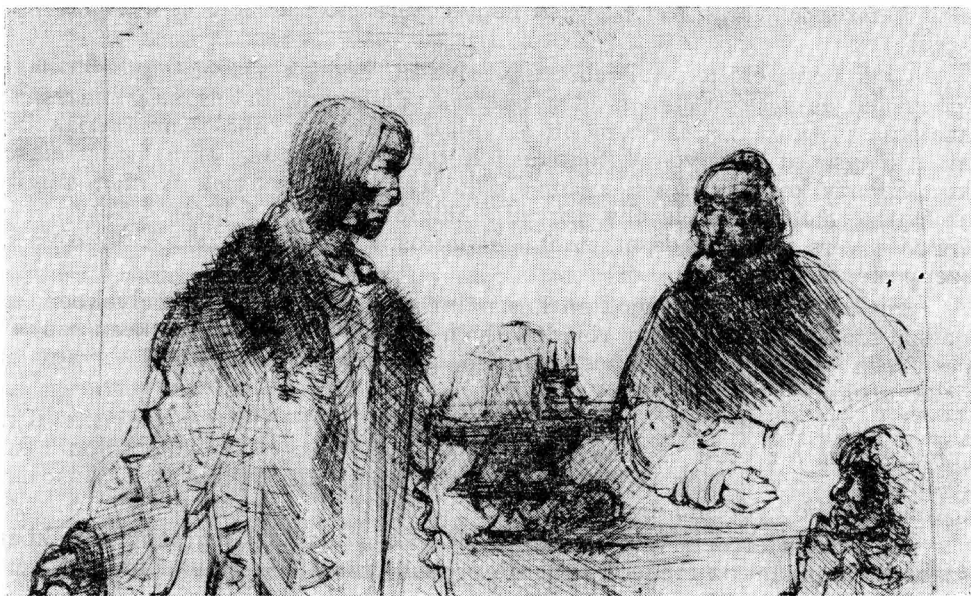
Hagyd inkább el a „dy”-t, jobb cserenév marad így.

Azt hiszem benne van az eredeti, érdemes volt a gyötrődés, bibelődés.

Be is fejezem. Nem azért, mert a problémák elfogytak. A fordító, ha utólag veszi kézbe munkáját azzal a céllal, hogy a nehézségeket visszaidézi, először nem sokra megy. A boncoló szándékot megállítják a csiszolt, kész formák. De ha valahol mégiscsak sikerül kikezdeni őket, akkor meg abbahagyni bajos a gondok, buktatók, vakmerő hajrák, cifra furfangok felsorolását, melyek között megvalósult a megvalósulhatatlan: a rimbaud-i „az én valaki más” csodája.

Örülni kell, hogy a mostani Janus-fordítások – Janus majd minden versének átültetése – megszülettek. Köszönetet érdemelnek mindazok, akiknek bármi részük volt benne.

Megelégednünk azonban nem szabad, s az erőfeszítéseket sem lazítanunk. Még sok elméleti és gyakorlati kérdés tisztázására s hosszabb érési folyamatra van szükség, hogy Janus Pannoniushoz mindenben méltó fordítások jöjjenek létre.

Janus Pannonius arcképéhez

Martyn Ferenc rajzsorozata

1971 tavaszán a Baranya megyei Tanács vezetői felkérték Martyn Ferencet, hogy Janus Pannonius halálának közelgő ötszázéves jubileumára készítsen néhány rajzot. E tervet Kardos Tibor professzor, Janus Pannonius kutatója és legjobb ismerője is lelkesen támogatta. A művész először szabódott – nem is a megbízókkal, inkább önmagával küzdött. Sosem járt Ferrarában, ahol Janus ifjú éveit töltötte, nem érezte még az észak-olasz kisváros, a régi paloták, a dóm múltat idéző, az ifjú magyar diák lépteit őrző reneszansz hangulatát. – És ki ismeri Janus Pannoniust? Ki tudja, milyen volt az ember külső habitusa, milyen volt termete, járása, mozdulata, milyen volt arca, tekintete? Nem maradt fenn róla semmi bizonyos jel – talán egy ezüstbe vésett szimbolikus arc, talán egy Mantegna-freskón felismert, vagy vélt, neki tulajdonított portré? Az irodalomtörténészek, Janus Pannonius életének s életművének kutatói évszázadok óta foglalkoznak a humanista költő, a politikus, az egyházi szellemi arcképének felderítésével. Rendelkezésükre áll a költemények nagyszerű sorozata. – De mit tehet a festő, a rajzoló? Önmagára van utalva, magának kell kitalálnia a férfi arcát, amelyből hátrahagyott műveinek s korának szellemét tükrözheti.

Martyn Ferencnek mindehhez alig tíz hónap állt rendelkezésére. Mondhatnánk, gyakorlata van az írói, költői kép megrajzolásában, hisz nem ez az első ilyen nagylélegzetű vállalkozása. Ugyanígy neki magának kellett a rajz látható képére váltania Cervantes, Flaubert, Petőfi vagy Mallarmé alakjait: Don Quijotét, Sancho Panzát, Bovarynét, az Apostolt, s az alig két esztendeje lezárt sorozatot – Berzsenyi Dánielt. Csakhogy – amint Martyn mondja – Cervantes regénye gyermekkori kedves olvasmánya volt, ifjú korában többször járt Spanyolországban, Don Quijote vándorlásainak színhelyén. Berzsenyi alakjának megfogalmazását gimnazista éveiben határozta el. Flauberttel, a francia irodalommal, Rouennal, a regényben szereplő várossal évtizedes, közvetlen kapcsolat fűzte össze. A Janus-portré megrajzolásának igénye váratlanul érte. Akkor, olyan időben, amikor Berzsenyi rajzait befejezve, éppen elhatározta, hogy több hasonló irodalmi ciklusba nem kezd, hanem ezután fest. Két-három éve magába zárt festői élményeit akarta megvalósítani s önmagát nem kímélve, türelmetlenül, egyszerre tíz-tizenkét vásznat feszített fel, s kezdett festeni. Csak egy részük készült el, mert a Janus Pannonius évforduló határidőt szabott s a negyven-ötven rajzhoz (a számot Martyn önmagának határozta meg) a rendelkezésre álló néhány hónap igen rövidnek tűnt. Tervezte, hogy Olaszországba is elutazik, ám az elmúlt nyárra már korábban elhatározott franciaországi és írországi látogatás szerepelt programjában. Így a párizsi múzeumok korareneszánsz anyagán keresztül közelített Janus Pannoniushoz. Megkereste a kortárs festőket. – Kinek a műveit ismerhette a magyar költő? Mantegna személyes barátságáról tudunk, de ekkor élt Paolo

Uccello, Sandro Boticelli, Andrea del Castagno, Filippo Lippi, Piero della Francesca, Antonio Pollaiuolo. Kortársa volt Villon – s talán – sorsában, lázadásában, hamar kihunyó tündöklésében – egy ponton hasonló is volt életük.

Martyn Ferenc rajzszorozata kora ifjúságától követi Janus Pannonius életét. Janus tizenhárom éves, amikor nagybátyja, Vitéz János Olaszországba küldi tanulni. A „Ferrarai diákok között” címmel két rajz foglalkozik a társakkal és három a mesterral, Guarinóval. Az előbbi kompozíció változatain két szinten történik a cselekmény: az előtérben három fiatal férfifej, egyikük (Janus) kezében könyv. Az ifjak figyelő tekintete, érdeklődő arca a könyvre irányul. Felettük, mintegy a távolban, asztal körül mulató diák-társaságot látunk. E jelenettel a művész a tanulóévek fiatalos szórakozásaira utal. A tanítómester, Guarino és Janus kapcsolatát hasonlóképpen több-alakos jelenetekbe foglalta. A három kompozíció közül az egyik a mester és tanítvány meghittebb, bensőséges barátságáról szól. Az életbölc, kissé megfáradt Guarino arcvonásai lágyan formáltak, a fiatal Janus értelemről tüzelő tekintete, előreugró álla erőteljesebb rajzú. A háttérben álló diákok alakjai itt is jelzések: a napi élet, a tanulás szimbólumai. A másik két lapon Guarino a főszereplő: egyszer érzékenyen megrajzolt, tudást, gondolkodást kifejező profiljával – a reneszánsz rajzok hagyományait folytató reális portré-ábrázolással (amelynek varázsa éppen csúnyasága) – és előadás közben, diákjai körében. Ez utóbbin Guarino álló alakjával szemben Janus Pannonius figyelő profilja az ellenpont, közöttük mintegy tizennégy alak helyezkedik el: diákok, kik ülve, állva hallgatják a mester szavait. A cselekmény ily módon itt is két szinten játszódik: a főszereplők a képzelt tér első síkján, kiemelten, nagyobb „léptékben” jelennek meg. A diákok csoportja az ábrázolt cselekmény igazolására szolgál, de szerepük másodlagos – a háttér szintjére került. A képzelt távolság lehetővé tette az egész-alakos ábrázolást, egyúttal azt, hogy a művész utalhatott a kor típusaira, ruházatára is. A tér és idő távolságának, a történés folyamatának ez a sajátos kifejezése több lapon megfigyelhető. A cselekmény, a rajzban elmondott történet ily módon sűrítve, a lényeges dolgokat kiemelve jelenik meg. A korareneszánsz festészetre, Janus Pannonius korának művészi ábrázolásaira a komponálásnak, a rajzi megfogalmazásnak ez a módja jellemző volt. Martyn Ferenc – meglehetősen tudatosan – Janust a reneszánsz kortárs képzőművész szemével vizsgálja. Jellemzéseiben nem csupán a ruha és hajviselet ábrázolásával, hanem a rajzi fogalmazás módjával is a kor atmoszférájára, annak művészi szemléletére utal.

A rajzszorozat több lapja idézi fel Janus Pannonius pécsi működését, életének itt töltött napjait. „Megérkezés Pécsre” a címe annak a sokalakos jelenetnek, amelynek háttérében a székesegyházat látjuk. Janus Pannonius lovon vonul a püspöki palota felé, szorosan mögötte felzárkózott kíséretével. Az előtérbe ezúttal a fiatal püspök látására előszaladó, kíváncsi pécsi lányok, asszonyok kerültek, akik két csoportra tagoltan, egymással beszélgetve figyelik az érkező kis csapatot. A csendes meditáció, a pihenés órára jellemző az a lap, mely Janust szobája ablakára támaszkodva, székében üldögélve ábrázolja. A kilátás a templomtérre nyílik, az ablakon át feltűnnek a dóm tornyai. A költő arca kifelé fordul, a napsütötte térre néz s tán távoli, déli emlékeit idézi. Lába előtt figyelő kiskutya ül – lehet a barátság, lehet az egyedüllét szimbóluma. E ciklus egyik bensőséges, érzékeny hangulatú rajza Janus Pannoniust édesanyjával jeleníti meg. Martyn a finom, törékeny asszony alakját érzékeny, lágy, párhuzamosan haladó vonalak simuló ritmusából építette fel,

a vele szemben ülő Janusét erőteljes, összesűrűsödő, egymást metsző vonalakkal. A két alak rajzi megfogalmazásának ellentétét anya és fiú egybekapcsolódó keze oldja fel. Ez a mozdulat meghitt, bensőséges összetartozásra utal, a fiú ragaszkodásnak, anyai szeretetnek arra az érzelmi gazdagságára, amely a „Siratóének anyjának, Borbálának halálára” című verséből felénk árad.

A rajzsorozat több lapja foglalkozik Janus Pannoniusnak Mátyás király udvarában betöltött szerepével. Ezeken a kompozíciókon a művész két-három alakot jelenít meg, s a hangsúlyt a jellemek, az arcok, a kifejezésen megnyilvánuló értelem, a humanista műveltségű gondolkodás kifejezésére összpontosítja. Az ábrázolások itt többnyire fejképek, vállig, legfeljebb derékig követve, inkább csak jelezve az emberi külsőt, a testet fedő ruhát. Közöttük a legjellemzőbb, legérdekesebb lap az, amelyen Janust Mátyás királlyal és Galeottoval, Janus ferrarai és pádovai tanuló társával együtt ábrázolja a művész. Mátyás király kemény, jellegzetes arcéle profilban metszi a kompozíció bal oldali, kisebb felét, s ezzel a vele szemben lévő két fejtől kissé elkülönül. Galeotto Janus Pannonius előtt áll, annak arcát félig eltakarja, olyannyira, hogy a két fejet csak együtt, egyszerre nézhetjük. Annál szembetűnőbb a két ember jellemének sajátos, különböző megformálása: Janus arca kissé fájdalmas, fáradt. Galeotto feje, tiszta tekintete a felvilágosult, reneszánsz ember típusára jellemző. Janus messzenéző tekintetében, megnyúlt arcán a már beteg költő fájdalmát látjuk. Még itt van, kora nagy politikusai, tudósai között, de életereje fogytán, szenvedélyét, fiatal éveit a gyógyíthatatlan kór morzsolja. Janus és Mátyás kapcsolatát Martyn Ferencnek úgy kellett megfogalmaznia, hogy abban a két politikus közt később kirobbanó ellentétek is érezhetőek legyenek. A hármass kompozíció e két alakjának rajzát megfigyelve észrevehetjük az erre utaló jelzéseket is. Janus ekkor még a király barátja, egyik legbizalmasabb embere, akit – éppen olasz kapcsolatai révén – követségbe küld II. Pál pápához, Rómába. Az eseményt három rajz örökíti meg: kettőn közülük a fogadás sokalakos jelenetét látjuk, a harmadikon Janust a pápával, bizalmas beszélgetésben. E témában talán a legérdekesebb az a kompozíció, amely a Vatikánban zajló pápai kihallgatást egy lapon két jelenetbe foglalva meséli el. A cselekmény itt is – mint a fentebb már leírt ferrarai lapokon – két szinten történik. Az előtérben Janus Pannoniusszal kisebb csoport áll, idősebb egyházfiak, beszélgetőn, talán a fogadásra várakozva. A lap felső harmadában már a fogadóterem belsejét látjuk, jobb felől a trónoló pápát, főpapjaival, bizalmasaival körülvéve, balról pedig az elébe járuló követek csoportját, legelől a térdet hajtó Janus Pannoniusszal. Az elbeszélő tartalmú, bonyolult jelenet kitűnő kompozíciós építettsége mellett a művésznak arra is gondja volt, hogy az előtérben álló két férfi arcával a szituációra utaló jellemrajzot adjon.

Janus Pannonius 1469-ben Mátyás királyt elkíséri a csehek elleni hadjáratra. A tábori életet a rajzsorozat több lapja idézi. Martyn Janust a hadjáratban is költőnek ábrázolta, csupán egy rajzon látjuk lóháton, a többin a tábori élet körülményei között is verseléssel foglalkozik. „Egy lantossal” címen három szép lapon Janust írásaival a kezében látjuk, előtte a lantot pengető, éneklő férfival. A háttérben hegyvidéki táj, város látképe, talán a másnapi ütközet színhelye, amelynek harci zaját Janus valójában nem áhította. A táborban is verselő költőt egy barokkos gazdagságú rajz a szabadban, mezőn ülve ábrázolja, amint keresztbe tett térdén irogat. Dús köpenye a földre omlik, s szélénél hosszúfarkú, bájos gyíkocská figyel az elmélyülten munkálkodó embert.

Janus életének utolsó szakaszával is több rajz foglalkozik. A „Vitéz Jánossal” című lap az összeesküvésre, a királlyal való szembe fordulásra utal. A „Menekülés Pécsről” lovasjelenet. Sötét égbolt alatt a távolodó város sziluettje látszik, s az előtér puszta mezején a kis lovascsapat. A harmadik rajz már a vég, a halál jelenete. Janus Pannonius a Medvevárban, halálos kimerültségben elpihenve, utolsó barátai, kísérete aggódó, figyelő csoportjának körében. A művész itt is elsősorban a költőt ábrázolta: a halálos ágy melletti asztalon írólapok hevernek.

Janus Pannonius portréjának felidézésében Martyn Ferenc három arc képet rajzolt. – Ügymond „vázlatok” egy elképzelhető arcképhez. Az egyik a nyílt tekintetű, magabiztos, fiatal költőt jeleníti meg. A másik a sokat tapasztalt, távolban élő, elfáradt embert. A harmadik lap a szigorú tekintetű politikust, a parancsot osztó főpapot jellemzi, s a három együtt minden bizonnyal hihető kifejezője a rövid életében is oly sokoldalú magyar humanistának.

A rajzsorozat egyenes folytatása Martyn Ferenc korábbi, irodalmi vonatkozású ciklusainak. – Talán sokakban felmerül a kérdés: vajon a hetedik ilyen vállalkozás nem rejti-e az ismétlés, az elfáradás veszélyét? A kérdés csak addig jogos, amíg összehasonlításként elő nem vesszük a már klasszikussá vált Don Quijote rajzokat. Ekkor ugyanis kiderül, hogy a vonalvezetés érzékenysége, a technikai tudás biztonsága, az alkalmazott rajzi módszerek gazdagsága, a kompozíciók tiszta, logikus rendje – a Janus Pannonius rajzokon talán még magasabb szinten érvényesül. Való igaz, e rajzoknak nincs cervantesi humora, nincs Flaubert-i, franciás fűtöttsége, nincs dunántúli nyugalma, miként a Don Quijote-, Bovaryné-, Berzsenyi-sorozatoknak. Ezek a rajzok indulatosabbak, impulzívebbek, szenvedélyesebbek, mint a korábbiak. Janus Pannonius életének eseménygazdagságát kellett sűríteni, a kor bonyolult, hullámzó politikai hátterét kellett éreztetni, azt a pécsi valóságot, s azt az embert, amelyről, s akiről hiteles történeti adat is oly kevés, művészi dokumentum pedig úgyszólván alig maradt fenn.

Martyn Ferenc az eddig elkészült negyven rajzzal a sorozatot nem tekintve lezártnak. Talán elutazik még Ferrarába s a helyszín élménye alapján újabb rajzokkal gazdagítja az eddigiek sorát. Az sincs kizárva, hogy a már elkészültekből többet megsemmisít, mint ahogy azt már néhányal megtette. Önmagával szembeni kíméletlen szigora a legnagyobb művészi igényességről tanúskodik, ami arra is biztosíték, hogy a kitűnő magyar humanista költőről halála után ötszáz évvel jellemző, igaz „arckép-vázlat” készülhessen.

Futásban, vissza s előrenézve

(Janus Pannonius Medve-várában)

*Multat, jövendőt bejár, ki nevemet adta:
az Isten s a Géniusz. Ennyi megillet engem is,
míg e penészes sziklaodúban várom
halálomat, s mint láthatatlan darvak énekét
hallgatom a suhanó idő szavát.*

*Hány
nemzedék s hány nép emelte a halmot,
melyen főtemplomom áll, feltárja majd
a régész-ásó. Istenek léptek istenek
nyomába, egyazon lélek arcot cserélő
szülőttei: tűz, bika s annyi más után a
Töviskoszorús, kinek csont feszületét viseljük
gerincünk és kitárt karunk keresztjén. Török
pap harsog ott majd dzsámija tornyáról,
s csontjaimat szétszórják Allah harcosai, –
de ha egykor romjaiból megint felemelve
öt szép templomát, felém tekint a város:
ismét feléledek.*

*Most elviszi könyveimet
az a kimosdott barbár, és hollós címerét
másoltatja beléjük. Összehirácsolt mindig
mindent, s arcul ütötte, ki jót tett érte.
Küldene kétértelmű kegyelmet, hogy térden
lásson; de öltse magára Itália minden
selymét, nem leszek ékessége! Beszéljen
barbárul, ki helyett én voltam az ékesszólás
s költészet eleganciája. Nem kell
kegyelme!*

*Mért is jöttem ide?! Kivirúlni, örömré?
Elkárhozni e fagyban! Ó korán nyílt sarjú
mandulafácskám nem lehet itt nyár tél közepén!
Pannon földje hideg, iszonyu erdők, pásztorok,
ordas tájon hályogos ég. Gyönyörű lesz majd, ha
megzabolázzák, s mint lankáin a szőlő, megszelidül
a völgy s nem lesz felség a haramja.*

*Össze-
mosódik minden s meghasad: én vagyok
itt ez a csont-bőr test? Még én lehetek
kit mardos a düh, hogy nem tudtam letaszítani
a karvalyorrút, aki magához láncol: dísszel
temettet, emléket állít, kőbe faragva, mit én*

*tettem versbe: hogy elsőként hívtam e vidékre
a Múzsákat: mert elveszi ezt is, mint magamat,
hogy híre bolygójává fogjon.*

*Én vagyok ez,
ki nyers prémekek közt, ölni dühödve didergek,
mint táborában. Futva a csendes kertből,
Várad ködfátylas szobraitól, könyvtáram
csendjéből? Te vagy ez még – kérdi a hang – ez
hát a valóság? Te medvék vackán vacogó indultál
büszkén Borbála anyád öléből? te vihorásztál
Guarino pénzéhes mosolyán? Neked adta
szavát s kezét az érsek? Jézus püspöke és
bölcs görögök hive ölhet-e? Ölhet-e, kit
ronggyá tép e vad köhögés? s az életet csak, hogy
jussak Itália lágy földjére. Mert itt nem
élhetek, vágyra s versre képtelenül.*

*Halál
határán e csonkra csonkult létem. A láng
hamvát veti csak szívemre. De mint amaz istenek:
arcát váltva támad mindig újra a lélek is,
mely bennem vett szállást, s csupa fájdalom, míg
elégek itt, mint tiszta eretnek a máglyán.*

*Vivnak
mint holt Patrokloszért majd értem is, hogy
vélem fényesedjenek. Kié leszek? Horvát apámé,
magyar anyámé, Guarinoé, a dalmata földé,
Pannoniáé, a pimasz királyé? Megérte szavam a lóra,
kardra büszke szittyá, a paraszt prédikátor?*

*Költők
mondják el majd nemzeti nyelvükön újra
verseim s eltört életem. Ők többé e vadonban
– egyre vacognak bár – nem hallgatnak. De mi nékik
holtat ígésző mágia lesz: nekem élet, egyetlen
tét. Mert vissza én nem fordulok.*

Ferrara és Padova és Janus

Amit Janus Pannonius alkotott, azt aligha érthetjük meg Ferrara, Padova és Velence nélkül. Nemcsak a környezet, de elsősorban a szellemi tűz volt az, amely fölnevelte és be is érlelte. Ez teremtette meg a dunai-drávai legényben a reneszánsz egyéniséget, az észak-olasz quattrocento világából a készen hazakerkező magyar költőt. Maga vall erről az el nem felejthető, mindent meghatározó, több mint 10 esztendőről. A városok neve mellett Guarino, Galeotto, Mantegna és Marcello nemcsak elégiákban, dicsőítő énekekben szereplő nevek, – mint az antik mestereké is –, de szinte a testi és szellem-testvériség élő alakjai. A nagyszerű mindennapok, a szerencsésen ritka élmények teremtői és átadói a török elől, a „szkíta pusztaságból” átmentett ifjúnak. Közvetlen ihletők. Egyben olyan reneszánsz egyéniségek is, akik nemcsak művészetükkel és műveikkel, de jellemükkel és életformájukkal, egyszóval kettős stílussal hatottak Janus Pannoniusra. Így hatott rá a három város. Az élet, művészet, nyelv, stílus, színek és kövek, melyek között felnőtt líránk első nagy költője. Nézzük csak meg egy kicsit alaposabban ezt a szellemi környezetet, amely Janus szávaival akkor valóban a „Helikon közepe” volt. A helynek és egének jelentőségét, – hogy jobban megértsük az ő költészetét is, – nem én, de a legilletékesebb, maga Janus hangsúlyozza ki, a barátjához, Galeottohoz írt epigrammjában.

*Szítja vagy oltja a lángelmét, a hely, érzik a versen.
Benne a dalban az ég, amely alatt született.*

(Vas István ford.)

Ez a világ egész környezetével valóban hevíthette a csupa parázs, hamar lobbanó és fejlődő ifjút. A férfi és a költő, – de maga a város is – itt és így született szinte Guarino keze alatt. „Ferrara így született, Guarino, minap általa újja.” Akkor jobb iskolába aligha kerülhetett volna magyar költő. Szigorú latin és görög alapozású műveltséget kapott. Óriási tárgyi tudást, de költői ihlettel magyarozottat. A tiszta beszéd és stílus tudományát. Biztatást az új szenvedélyes kutatására és a rég megbecsülésére. Példát mindennek beépítésére a kor reneszánsz szellemébe és életébe. Első parancsnak a szorgalmat és áldozatvállalást, mert

*Nem születik nagyság, csak kinzó áldozatokból.
Roppant fáradtság kellett a tudáshoz, amely majd
Elhessenti a földünkről a ködöt s a homályt, és
Diszt ad az új szerzőknek, a régieket beragyogja.*

(Csorba Győző ford.)

Nem éppen magyar erényekre biztat. Munkára és szorgalomra és általuk a látókör fáradtságot nem ismerő állandó szélesítésére. Mindezt Guarino nevelte belé. Így lett iskolázott elme és tudós költő. Ezért rajongott és ragaszkodott

haláláig „versei atyjához”. Tudta mit köszönhet neki. Mi a különbség a szkítaföldi „álnok-visszhangú bércek” és Ferrara között. Mesteréről úgy vall, hogy egyúttal meg is rajzolja azt a költő-eszményt, amely követendő példája. Természetesen vele együtt a megírandó szép és tökéletes vers típusát is. A reneszánsz nagy festőinek és szobrászainak környezetében történik mindez. Így az alkotásban nem az ihletet, lelkesültséget, a lírai tüzet, nem a révült, de a tisztaszű és festő-szemű költő típusát dicséri a hálás tanítvány.

*Téged nem hamis álom s nem nyáj-étke borostyán
Tett költővé: bölcs szorgalmad s fáradozásod.*

(Csorba Győző ford.)

A reneszánsz szobrok és freskók ésszel kimért biztos arányai, távlatai és titoktalan szépsége fénylik a humanisták verseiben is. Ezek a distichonok nem a tűz, de az ész, nem annyira a lírikus, inkább az elbeszélő, ábrázoló, leíró költők versformái. S mert előbbre volt akkor és nagyobb a képzőművészet, tehát hasonló biztatással, indítással a magyar reneszánsz költő is elsősorban észak-költő. Líránk történetében Janus tollából így elsőnek e típusnak rajza jelenik meg Guarino és Galeotto alakjában és egyéniségük leírásában. Az a költő, aki versével és munkájával, mint a közterek művészi kútja, a kertek, a paloták szép szobra és képe, a közé. Az a költő, aki a fölébresztendő görög, helikoni világgal is a földi mindennapok valóságának a teremtője. Amiről sokszor írtam már, „a hasznos szép”-nek megtestesítője.

*„Arra ügyelj, Guarinóm, nagy kincseidet ne csupán te
Élvezd, és ne ragyogjon csak temagadnak a fényed!”*

— — — — —
*Értetted, mit rendel: mindened oszd meg azonnal,
Nyisd meg a szent tudomány forrását, öntsd ki magadból.*

(Csorba Győző ford.)

Mesteréről, de önmagát is biztatva és figyelmeztetve írja ezeket. E felrajzolt típusú és eszményű, tudósan kritikus költő és esztéta nyargal mindenütt hexametereinek sorain. Ésszel ír, mértékkel vágat, irányítja a pegazus kantárját. Költeményeit így futtatja a célíg. Tolla helyett bátran mondhatunk szokszor ecsetet is. Amit vázol, abban okos aránnyal váltogatja a tudós emelkedettségét, a természet árkádiai, rusztikus képeivel. Épp Guarinóhoz írt verse kitűnő példa erre. Szűz Pallas, Bacchus thyrsusa, Phoebus lantja után a nyáj, jószág, karam és pásztor képeivel teszi költőibbé és mindennapibbá a tudásra éhes tanítványok hadának leírását, hogy azt mindig és a ma is oly időszerűen „műveltségre kapassa, csiszolt életszeretetre”. Epigrammaiban is ilyen. Martiális késével hegyezett tolla világos, logikus és villámló. Guarino mellett neki Martiális a római mester „a költők legnagyobbja”. A rómaiak közül őt választotta, de úgy, hogy velük és vele nyíltan kimondott versenyre is kel. A klasszikus költőkkel és a klasszikus latinnal a humanista latin nyelvű költő. Akárcsak a reneszánsz nagy festői és szobrászai a görög szobrokkal tették. Mint a régészek, gyűjtötték – mint Andrea Mantegna is –, mint a tudósok mérték, csodálták és ébresztették, de egyben mérköztek is velük a reneszánsz szellemében. A költők a festőkhöz hasonlítva, épp úgy ismerték is a mesterség csínját-bínját, – mint ahogy a ferrarai diákról, „ágy- és asztaltársáról”, Galeottóról mondja – az ördögös tudású verselést, szavak helyét, igék súlyát és erejét.

*Édesen írod a hasznost és kurtán a velőset,
Fenséges tárgyról szólj, vagy a köznapiról.
És amiként – mondják – bocsait nyalogatja a medve,
Úgy csiszolod te, olyan gonddal a verseidet.
Éppen azért folynak gyönyörűen, zengenek épen,
S nem tudom én: bennük honnan az isteni íz?*

(Lator László ford.)

És e sorok közül is kibújik egyszerre a versenyzőt dicsérő mondata:

*S oly tartalmat is adsz különös figyelemmel azoknak,
Mint aminőt sohasem adtak a régi atyák.*

(Lator László ford.)

Tudás, költészet, mesterség, művészet, erő és ihlet, szerkesztés úgy a tulajdona, mint a festőknek az anatómia, mértan, a távlat és a tér titka.

Ismerték jól egymást és módszereiket és műveiket is. És mert szerette az újat, azt hiszem, nem véletlen, hogy épp a quattrocento későbbi legnagyobb mesterét, az ifjú Mantegnát kérte fel arra, hogy Galeottóval együtt fesse meg arcképét. – Miért jelentős ez? – Mert közelebb visz és más oldalról is megvilágítja Janus érzékét, szellemét, művészi látását. Műveinek szépségéhez is közelebb visz. Írjam, hogy . . . , de inkább kisebb szavakkal is többet jelentően csak azt mondom, hogy a rokonlélek megérzi a másokban a robont, a nagyot. Tehát Mantegnát tartotta méltónak Janus és Galeotto képmásának és barátságának megörökítésére.

*Ugy áll Janusszal most egy vásznon Galeotto,
Szét nem tépheti már semmi erő frigyüket.*

(Kálnoky László ford.)

Mantegna műveit ugyancsak jól ismerhette. – Padovában ki ne ismerte volna? – Szinte egyidősek. A hírnév mindkettőt koszorúzta. A patrícius körökben jártasak, hiszen Padova podesztája Giacomo Antonio Marcello Janus és Mantegna művészetének egyként barátja. Mantegna a magyar poéta érkezésekor már befejezte a Sant Antonio-ban Szent Antal és Benedek freskóit. A város polgársága büszke volt az ifjú festő-zsenire. Janus látta és gyönyörködhetett is bennük és sarkallta is, mert becsvágyó természetű, és jószeműen okos is volt. Mindenből és mindenkitől tanult, aki nála különb. Mantegna ott dolgozott a szeme előtt és így készült el az Overati-kápolna Szent Jakab és Kristóf életéből vett jelenetek freskó sorozatával. Ám, ha eddig csak a klasszikusok betűiből, most itt a két szemével olvashatta a kortárs zseni kezevonásaiban mindazt, ami a poézis rokonművészetét naggyá és az abból való tanulás épp az ő mesterségét, a költészetet emelhetette. Egyszerre szemlélhette a trecentóból kiemelkedő, vérbő reneszánsz jelenlétét és művész-egyéniségének sugárzását is. Mantegnában Donatellót is, aki épp 10 évet élt Padovában, s bár nemrég távozott, de itt él Mantegna szobor-plasztikus teljes-alakú freskóiban. Így festette meg Janusékat is. Teljes alakú képen. Donatelló ott élt Padovában az Il Santo szobraiban és a Szent Antal csodáiról készült relief sorának remekeiben.

Janus Galeottóhoz írt híres epigrammájából, ahol a versre és a poétára a hely és az ég hatásáról beszél, a harmadik szót, a *lángelmét* is ki kell emel-

nünk. Itt Padovában a magyar költő közvetlen érintkezett velük és sorolt közéjük. Úgy vélem, leíró, ábrázoló verseinek éppen nem kis hasznára. E freskókról és szobrokról és ha hozzá vesszük még Mantegna apósának, Jacopo Bellini-nek lírai hangulatú képfogalmazásait is, világosan látjuk, szerepüket Janus verseiben. Átvitt gyakorlattal a téma pontosan összefogott és racionalis szerkesztését. Elsősorban 40–50 soros elégiáira gondolok. Verseiben a festői, szobrászi, jól körülírt ábrázolást, ha nézzük. A táj és lírai hangulat és történetes költői, festői egymást erősítő összevágásait. A fogalmazásban a költőien színes realizmust. Igen szép példa erre s egyben költészetünk egyik nagyszerű vadászképe „a nyírfalevél koszorús” győztes vadással a szarvas és a vadkan leírása. Életteli reneszánsz kép. Háttérrel is lehetne Mantegna freskójában.

*Nézd hosszú agyarát, – két villám görbül elő ott!
Nézd a sűrű sörték dárdataszerű hegyeit!
Hány csapdán kifogott! Ferdén álló agyarával
Fölhasított hányat, ráuszított ebet is!*

(Illyés Gyula ford.)

De hasonló erejű képeinek se szeri, se száma. Így jelenik meg egyszerre a költői önarckép elsőnek liránkban. A mantegnai jellemábrázoló és mozgó, cselekvő portré formájában, klasszikus vagy korabeli magyar–olasz hátterekkel. Janusnak festői látása elmélyült és nemesedett a páduai tanulás idején. Önarcképeinek igen változatos lírai képeit sorolhatjuk fel a hősitől a tüdőbajos, beteg poétáig.

*És én mégis vas lábvérttel öveztem a lábam,
Bölcs intelmük elől eldugaszolva fülem,
S testem olasz földön vert páncéllal borítottam,
Vértben vért ellen vivni vitéz viadalt.*

(Kálnoky László ford.)

A másikon már a toll egyszerre vált át e tábori környezetről az idilli képre.

*Mily jó volt csacsogó csermely partján heverészni
Hűs árnyékot adó tölgy terebélye alatt,
Válogatott könyvek szépségein elgyönyörödni
S almát szedni a ták roskatag ágairól.*

(Kálnoky László ford.)

Mantegnának, a festőnek, a freskói szóra nyitják az ajkukat. Janus, a költő, megszólal a képről. A testi és a gondolati, a külső és a lelki állapot pontos kifejezője. A legrealisabb költőink egyike. Már-már orvosi diagnózis pontosságával ír és fest.

*Mintha vad, éles nyíl verné át, oldalam úgy fáj,
Számban sűrűsödik s véresen ömlik a nyál.
Még hozzá: lélekzet alig jön gyenge tudómból,
S közben a száraz láz rossz tüze perzsel, emészt.*

(Aprily Lajos ford.)

Es így áll előttünk Csokonai, Reviczky, Tóth Árpád beteg poéta elődje:

*Ládd, mi a testem volt, az most csontokra tapadt bőr,
És mi az arcom volt, fancsali lárva csupán.
Gyakran szempillám lehunyom, hívogatva az álmat,
Fekszem húnyt szemmel, várva reménytelenül...*

(Weöres Sándor ford.)

A kép megjelenése szobrászian tragikus, úgy hat, mint Donatello, vagy mint Mantegna Pietájának leterített, kiszzenvedett emberábrázolásának költői realizmussal festett változata. A kortársként hiányzó magyar reneszánsz festő helyett ime egy nagy magyar reneszánsz költői mű, festői részletei ezek.

Festői látása, szavainak színereje és fénye végig kíséri egész költészetét, de legszínesebben mégis, mintha itáliai tanulóéveinek idejében írt elégiáiból fénylenének. – Velence, Ferrara, Padova iskolájának és földjének ragyogása lenne? – Egy biztos. Ebből a korból a Szelek versenye című, hosszú költeménye remek négyrészes természeti freskó. Az Eurus vihara ezüst-arany; az Austeré sárga; a Zephirusé tavaszi zöld és a Boreásé a sötét kék-lilák komor harsogásával festett. És bennük táncol, kínlódik és zeng az egész mindenség a kakukfütől a villámig, a csermelytől a viharban beleőrült „vén Óceánig”. Mesterek, lángelmék szava és szeme és barátsága neveli, szítja a mestert. Közülük, saját arcképét nézve Janus úgy dicséri Mantegnát, hogy szavaiban a művészi teremtés lényegét is kimondja. És ezt a kor divatja „az élethúségen” túl ép a művészi újrateheremtésben látja. A reneszánsz szellemében annak szavával mondja ki.

*Szüljön a természet bár száz meg száz csudadolgot,
Száz meg száz remekét újjaid újraszülök.
Első vagy te a festészetben, mint ahogyan más
Történészek előtt Titusodé a babér.*

(Kálnoky László ford.)

Tömören ragadja meg a lényeges jegyet. És Andrea Mantegna nagyságát abban látja, amelyre maga is tört, hogy ne csak „másolja”, mint a tükör az arcot, a tárgyat vagy a témát, – például klasszikus mestereket is – de ezen felül is emelkedjék és így túlnőjön a mű és a művész és velük és vele a ma is a régin. Az ő arcképük alkotója, aki vásznán mintegy barátságuk megörökítője is, ilyen „műremekek” teremtője.

*Lánglelkű művek készültek az antik időkben,
Lánglelkű műved mindezeket leveri.*

(Kálnoky László ford.)

Úgy vélem elsőként mondta Mantegnát elsőnek az észak-itáliai quattrocento művészei között. És a 24 éves magyar költő jóslata a 27 éves ifjúról a művészettörténetben is beigazolódott. Jó ítélőképességű, mélyen látó és jól körülnéző és mint verseiben mondta „hű fia volt a jelennek”, azaz korának.

És a legfontosabb most az, hogy életművét végre a mi jelenünk is mindannyiunk hasznára, magyarul is a kezébe veheti. Leróttuk kötelességünket első költőnknek, aki ezt vallotta „nemcsak magadért vagy, ... az emberiségért is jöttél a világra.”

Janus nyomán Ferrarában

Íróasztalomon egy tenyérbe kerekedő, szépen munkált bronzplakett. Egyik oldalán Ferrara koronás, indás címere, a másikon Ariosto emlékoszlópa mellett balról, jobbról a Városháza és a Dóm. A hármasszobrász, román küllemű székesegyház egykor, a világ legszebb katedrálisáért kezdett itáliai versengésben előkelő helyen állt. A másik épület gazdái arra lehetnek büszkék, hogy a mai Olaszország egyik legkorszerűbb, a szociális igazságtól leginkább áthatott közigazgatását irányítják belőle. Az Ariosto oszlop bronzvésete mögött ott van persze Ferrara első kinálkozó jelképe – ég, víz közt ott komorlik a négy bástyás Castello. Ki ne ismerné a D'Esték híres palotáját? A reneszánsz legfőbb kézikönyvének képjegyzéke is vele kezdődik.

A kapcsos kék dobozban rejlő plakettet a város díszpolgárai kapják. Bizonyára hagyományos formások szerint. Én a polgármester titkárától magánemberként kaptam a díszes érmet, kísérő szavainak közvetlensége azonban minden ünnepi ceremóniánál mélyebben érintett. „Ő – úgymond – mint a város képviselője, egy magyar költőnek adja emlékül e tárgyat, hogy mostantól írott verseit ezzel a nehezéssel óvja majd az idő szelétől.”

Ferrara mai lakói aligha tartják számon Guarino hajdani iskolájának jeles magyar növendékét, de idevetődött utódja önkéntelenül is gondolni kényszerül ama Janusra, aki hat elhatározó jelentőségű évet töltött a „hétkarú Po” mentén, aki éppen itt nevezte el magát Pannoniusnak.

*

Vajon nem merő illúzió-e csupán egy érző szellem 520 éve eltűnt nyomain keresni? Maradtak-e egyáltalán a folytonosságnak olyan állandó tárgyi, hangulati tükrői, amikbe én ugyanúgy nézhetek bele most, mint félévezreddel elébb ő? Ha valahol, talán éppen Ferrarában mondhatom ki az óvatos igent. Hiszen éppen magától Burckhardttól való a merész szentencia: „Ez volt Európa első modern városa.” Valóban, kortárs világunkban kevés ilyen település lehet, melynek többszázados elrendezettségén alig kellett változtatni, melynek utcái olyan egyenesek, szélesek, mintha a tervezők már a XX. századi forgalomra is gondoltak volna. Még a két oldalt fehér márvány kerékvetőkkel ékelt kavicskövezetű Corso Ercole D'Este is kényelmesen tűri a járműoszlopok kettős oda-vissza áramlását. Igaz, a Castello körüli mérnöki művek, a Biagio Rossetti féle paloták két emberöltővel későbbiek, de a légkör, amit Janus 1447-ben ideérkezve talált – versei tanúsága szerint is – felettébb nyílt, a korabeli művelt világhoz képest is liberális volt. A falai közt serdülő magyarországi ifjú alig húsz évesen tudja már, hogy a vakhitből nincs haszon, sőt, a vallásos értelemben vett „hivő soha nem lehet poéta!” S ha jogos a föltevés, hogy Ferrara a heliocentrikus világkép kialakulásának

központja volt, (s hogy netán magyar közvetítéssel is továbbítódtak az új tanok Regiomontanusig, Kopernikusig,) törvényszerűnek látszik, hogy a horvát atyától származó Csezmiczei János Európa első modern városában lett Pannonia első, európai módon korszerű humanista költőjévé.

De az ihlető eszmék emlékét nehéz leolvasni a változatlanul kék égről, az augusztusi éjszakák égetett-cserép illatából. Az utód naív makacssággal mindenáron tárgyi fogódzókat keres, emberi műveket, melyek az egykori magyar diák érzékeibe is belerajzolódtak. A téglafugák ősi nyersségét hordozó Palazzo Schifanoiát bizonyára sokszor látta. Környékén volt a Guarino féle Stúdió. Pontos helyét sajnos nem tudom. Pár évtizeddel későbbi a Ludovico il Moro palotája. Valószínűleg még Bramante kezdte építeni, most a tengerből nemrég föltárt Spina remek görög-etruszk vázagyűjteménye látható benne. Kissé korábbi eredetű a D'Este családba benősült parvenü kereskedő háza a Casa Romei. Falai között állítólag Borgia Lucretia is hált valamikor. A széparányú, árkádos, közepén kőkutas udvarból nem is sejteni, mennyi tágas, kazettás mennyezetű, még látható freskójú szoba van itt. A fogadó terem ólomkarikás ablakai ötödik százada épségben csillámlnak.

Am ha e paloták nem is voltak még, az ódon levegőjű környékbeli utcákon (nem messze Savonarola szülőházától) bizonyára Janust is ez a hangulat vette körül. Ez a régi városrész a katedrálissal egyidős. Ennek az üzletekkel teli görbe árkádsornak is meg kellett lennie akkoriban. A vöröstéglás, középkort idéző, fejük fölött átkötött sikátorokban baktatva, a kézművesek hajdani házeit nézegetve, a sarkon dupla-szaltóval ugrik elénk a jelen. A Monarchista Párt ifjúsági szervezetét hirdeti egy kiírás. Az ajtó előtt összegöngyült, kiragasztásra váró plakát: „Az állam elhal, jön a monarchia!” A múlt és jelen furcsa felelése újra ismétlődik. Tiszteletteljes pillantást vetnék a régi Egyetemre, ahol Kopernikus tanai megfogantak, de előbb ütközik szemem a falon ágáló krétabetűkbe: MAO! S átellenben, a könyvesbolt kirakatában a város régiségeit kínáló albumok szomszédságában: Berto, Szolzsenyicin, Nabckov.

Keressünk olyan helyet, melyet érintetlenül hagyott meg az idő eredeti állapotában. Távol a főutak zajától rejtezik a San Antonio in Polesine kolostor. Kopogtatásra nyílik a kukucskáló. – Mindjárt jön a Főnöknő! – mondják. Nyolcvan körüli, pergamenarcú benedekrendi apáca vezet bennünket a XIV. századi zárda legrégebbi részébe. Minden sarkon imába görbedő, ujjai közt ránkleső társa, csengettyűszóval rebbenti el utunkból a klauzúrasokat. Barátságos kalauzunkról viszont kiderül, hogy fiatalkorában Fiumében is töltött pár évet. Még emlékszik néhány magyar szóra. Nézzük a Giotto iskolájából való freskókat, feszítjük nyakunkat a mennyezet „Angyali üdvözlétéért”, s megszólal mögöttünk a Főnöknő: „És milyen a kommunizmus?” . . . „Majd változik ám, csak türelem kell hozzá!” . . . „Milyen vallásúak? Reformátusok? De az Isten azért egy” – biztatja magát – többféle pogányságunkat konstatálva, kissé bizonytalanabban. A távozáskor illendő líra-adományt alig akarja elfogadni tőlünk, szegény keletiektől. S végül, hogy lássunk valami mennyeien szépet, kinyitja a kerengő szemérmes ablakait. Zsong a fény a virágokon. Tobzódó boldogan virul az ártatlan élet pompája.

A véletlen úgy akarja, hogy alig egy órával később, s pár kilométerrel odébb mi ismétélhetjük a kérdést: „És milyen a kommunizmus?” Pontosabban: „Milyen gondok adódnak egy kommunista vezetésű olasz város vidékén, itt a Po síkságon?” A Ferrara környéki párttitkár nyíltan felel. A legfőbb szociális feszültség továbbra is a földmunkások és a földesurak közötti. Akut jobboldali veszély nincs, bárha Italo Balbo (tegnap mentünk el a fügefás családi kertje mellett) és a fasiszták ugyanezt az agrárproletariátust magukévá tudták szervezni. A titkár nagyon hasonlít a hithű, gyakorlati munkában égő funkcionárisokra, akikkel 1948-ig otthon, mi is találkoztunk. Feje fölött Lenin kép és két Fioravanti festmény.

Ervarado Fioravanti a mai olasz piktúra egyik rangos képviselője. (Az olasz festők budapesti kiállításán is szerepelt egy képe.) A közelben lakik. Házigazdánkkal, kinek atyai jóbarátja, üzent, szívesen találkozna velünk. Magas, kellemes arcú, szép beszédű férfi. Erkélyre vitt székre ülve, a kert háttéréből vallja meg: elkötelezett művésznek tartja magát, de nem külső parancsoknak engedelmessékedik. „Az én vezérem bensőmből vezérel!” – mondhatná József Attilával. „A Párt legrosszabb képeimet vásárolta... – de bármi történjék, szocialista meggyőződésesen, amire ifjan adtam magam, nem változtatok.”

A verseket is író, 59 éves művész megelevenedő múltjából *egy* stáció rajzolódik ki különös élességgel. A texasi (herefordi) fogolytábor, ahol két éven át együtt volt az orvos Alberto Burri. Az időközben hírhedt lett Burri ott kezdte fabrikálni első kísérleti műveit. Emlékezetemben visszapattannak a bosszus pillanatok, amiket nyugati modern múzeumokban zsákvászonragasztmányai láttán átéltem. A kommentárt azonban a hajdani fogolytárs mondja. Lesújtó véleménye van az efféle, lelküket a divatéhes kispolgárnak eladó művészekről. Georg Groszt és Otto Dixet emlegeti tisztelettel. Amikor megjegyzem, végül az ő kifejezőerejük is milyen sivár csödbe jutott, Fioravanti Amerikára keni a gyalázatot.

Szívesen mutatja saját műveit. A Po-parti tuskés fák alatt zsebetett kézzel álldogállók régebbi, realista ábrázolása valamiféle groteszk szürrealizmusba, hüllőszerű, embrionálisan torz lények (szerinte „emberkék”) undorodón kritikus megjelenítésébe ment át. Janus a szomszéd Paduában találkozott élete nagy festőjével. Mantegna egy képén, úgy mondják, ő is rajta szerepel. Ferrara legértékesebb mai művészetét *circulus vitiosus* szorongatja: rajong a városért és utálja kisszerű, a művészt csak fojtogatni tudó közönyös légkörét.

*

Guarino magyarhoni növendéke kissé álszenteskedve panaszkodik, azért társai akarata ellenére (?) lupanarba cipelték. Ha mai külföldi ösztöndíjas-ként élne itt, sokkal hamarabb botránkozhatna. Nem kéne találgatnia, miféle ház áll ott a „szent gyümölcsösök és tanyák határán”, csak este 10-kor az egyik főforgalmi út sarkán kéne odafigyelnie a másik sarkon posztoló hölgyre. Megáll mellette egy autó, fölveszi, elindul vele félkörívben, befordul egy sötét telek szélére, stoplámpái kialszanak... Öt perc múlva újra kivirul a kettős fény, kocsi félkörívben vissza, a hölgy ismét a vártán. Kocsi el. Kocsi érkezik. Hölgy beszáll. Félkörív. Öt perc sötétség. Kocsi a hölgygel vissza...

és így tovább. Vajon nem volt izesebb élvezet mégis a társaktól léprecsalt Janus „esti sétája” a „felcicomázott lányok” lakába?

Egyébként hol és hogy mulat az éjszakai Ferrara? Valahol minden nyári vasárnap fesztivál van. L'Unita fesztivál. A soros területi rendezők kalákában vállalják a költséget, fáradságot, hogy aztán a tiszta bevételt a nagyobb közösség javára hasznosíthassák.

Több mint húsz éve, amikor bátyám elvitt Csepelen az Építők Napjára, láttam effélet. De itt sokkal természetesebb a vidámság. Körbe állva hurráz-zák a bekötött szemű, bottal hadonászót, akinek a drótra akasztott köcsögöt kéne eltalálnia. Éles fények, árnyak. Tarkanadrágos, csinos asszony kötény-nyel lebegteti forró arcát, parázson süti az angolnát. Férje, a Palazzo Comunale egyik főtisztviselője fehér borral kínálkozik. A hangszórós kikiáltó kacifántos humorral, önmagát is szórakoztatva invitál szolid szerencsejáték-hoz. Gyepen ugrabugráló gyerekek. Asztaloknál dialektális nyelven handa-bandázó, mulató munkások. Hullámos alumíniumfal mögött a „Dancing”. Négytagú gyatra zenekar pengeti, fújja a táncot. Észre se vesszük, már ott billegünk a pallós dobogón, farmernadrágos fiúk, színes blúzos „US. Army” vállcímekjű, lakkozott körmű, csenevész kislányok között. A táncdal, ha tetszik, magyarul is dudolható: „Ne hagyd el soha azt, ki téged szívből imád, / de lásd be néked is van számtalan kis hibád . . .”

Másutt, az új lakótelep fesztiválján a Vasas Szakszervezet titkárával kerülünk egy asztalhoz. Megmagyarázzák, a városi vezetőség hogy szüntette meg ezen a területen a telekspekulációt, hogy juttatta hozzá a munkásokat olcsón házhelyhez, építőanyaghoz. Már bent is vagyunk az egyik lakásban. A vasas-titkár hazaugrik magakészítményű szalámiért, borért. S míg esszük a dinnyét szalámi-val, elmagyarázza nekünk párt és szakszervezet egymásnak alárendelhetetlen, párhuzamos fontosságát. Pozsgás, egészséges, áradó kedélyű férfi. Birja az italt, a beszédet, az éjszakázást. Ma különben se fekszik le. A 700 dolgozós műszergyár gazdája csődbe jutott. A munkások bevették magukat a gyárba. Gondoskodni kell róluk, hogy kitarthassanak . . .

*

Egy hetet töltöttem Ferrarában. A szép és tanulságos után mi volt a legkedvesebb? Talán az egyik éjféle séta véletlene. A Városház mögötti tér pompás akusztikája egy önkéntes zenekar szórakoztató muzsikájának szolgál. A kövér szólista megköszöni a tapsot. Utolsó számként bejelenti a környék-beli, falusi gyerekek kórusát. Szomszédom, idősebb férfi, a szurkolók komoly-ságával világosít föl: „Ezek jolandaiak!” Nagyszerűen énekelnek, mintha se-reg rigó szólna a torkukból. Egy kis srác két karjával, csomóra fogott kéz-zel, modern módra súlyozza a taktust. Ahogy szemembe fogom az egész te-ret, a jóindulattól sugárzó figyelmes arcokat, a kockás pantallós, térdig nad-rágos, lóti-futi gyerkőcöket, ahogy azonosulnak a dal élő ritmusával, megértem Fülep Lajost, ki több mint 50 éve el tudott andalodni itt egy olasz torokból szökkent új sláger, az „Oj Mari, oj Mari!” hallatán – s megértem Janust, ha több mint 500 évvel ezelőtt nehéz szívvel ment vissza innét északi hazájába. Olyan föltől búcsúzott, ahol mindig tudtak, szerettek élni, ahol mindig köze-lebb volt a nap a földhöz.

PAKOLITZ ISTVÁN

Janus mandulafájára

*Nem tudományos a fölfedezés, csak a pillanat áldó-
Röpke szülötte, hogy itt álmodod álmaidat;
Íme a kert és íme a kertben a mandulafácská,
Ötször-száz tavaszon folyton-sarjadozó:
Itt van hát a sírod. De a lényeg mégse a nyughely,
Szent újjászületést hirdet a mandulafa;
Szimbolum és a való így ötvöz múltat a mába,
Hirdetve, hogy a mű nem szállt sirba veled;
Nem sírod keresem, keresetlen meglelem immár
Benned a nem-múlót, azt, ami égis emel;
Gyöngyarany és gyémántveretes csilló szavaidban
Életöröm zendül emberi szív ütemén;
Csillaglégeid átívelnek a messzi jövőbe,
Mandulafád viruló: örzi örök tavaszod.*

WEÖRES SÁNDOR

In memoriam Jani Pannonii

*Janus Pannoniusnak hódolok itten: a késett,
Késes korszaknak kései hódolata.
Nóniuszunk már nincsen, gépkocsi nyargal a tájon,
Anusz még csak akad. Mindazonáltal a jós
Annyit mondhat: lényegesen sose másul az élet,
Míg talp lesz, sár is; míg tej akad, butaság
Tölti be márványtellegesen: mert szent az egyensúly.
Mindenen enyv ragad és megtapad áldozatunk.*

PANNONIUS

(Dráma-részlet)*

A szin Janus Pannonius pécsi palotája. A szoba ablakából – ahol Janus és Galeotto Marzio beszélget – a virágzó mandulafákkal borított hegyoldalra látni.

*

- GALEOTTO Ha pap volnék, csupán virágzó fák közt celebrálnék misét.
 JANUS Látod Galeottóm, a mandulafa másodszor virágzik az idén. Először télen, emlékszem, még nyomunk maradt a balkon friss haván. „Északi pannon föld hús rögein...” – így írtam versbe – olyan makacsul ragaszkodik a virághoz, a gyümölcshez, mint... mint... lásd, elhagyott a hasonlat. *Menekül* tőlem minden szép szavam.
- GALEOTTO Csak nézd a fát, és nézd odább a kertet! A fenyő úgy hivalkodik örökzöldjével – gögös fickó –, már irigyled. De nyújt-e neked annyi örömet, mint mondjuk ez a mandulafa, mely hónapokig sivar, kopár, ám egyszerre csak nekiszabadul, és elárul valamit a titokból; a legnagyobból: a teremtésből.
- JANUS Az okatlan fa *tud* teremteni, akaratlan, öntörvénye szerint! Az ember magára maradt, megáldva – vagy megátkozva – a teremtés lehetőségével. Ha él vele, jutalma nagy lesz: nem hulló szirm, hanem örökké fennmaradó hírnév. Ha nem él vele, maga helyett akár cölöpöt is állíthat a földre, helyét az is betölti. (*Janus Szolgája kancsó bort hoz.*)
- SZOLGA Igyanak kegyelmetek! Ez könnyíti a sorsunk fáradságát.
 GALEOTTO (*Átveszi a kancsót, iszik.*) Így igaz.
 JANUS (*Szintén iszik*) Nem. „Senkinek sem fárasztó az élet, ha az az élet tiszta.” – Plotinosz írta ezt; de néha már úgy érzem: a tiszta élet fárasztó leginkább. Nem tudom, jól ismered-e Plotinoszt.
- GALEOTTO Csak amennyire Guarino megtanította nekünk a római kor görög bölcselkedőit.
- JANUS Mostanában gyakran forgatom a könyvét. (*A Szolgához*) Menj, keresd meg, az asztalon vagy a zsámolyon hagytam! (*A Szolga el*)
- GALEOTTO Emlékszem, egyszer Ferrarában, húha, de felgerjedtél, amikor Guarino azt mondta: „Bölcs volt, bölcs volt Plotinosz, de ha még bölcsőbb, Krisztus tanait hirdeti, hiszen tudott róluk.”

* A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.

- JANUS Szegény öreg Guarino. Ne bántsuk meg emlékét. *(A Szolga visszatér egy kis könyvvel, átadja Janusnak, majd el.)*
- GALEOTTO Buzgó keresztény volt Guarino mester. S lám, mivé lettek tanítványai! Rémlik, a megváltásról vitánk volt. Plotinossal érveltél.
- JANUS Tudsz-e jobbat? „Mert kívánhatja-e a gonosz lélek, hogy éppen a jó ember – sőt, a legjobb, maga az Isten fia váltsa meg – és ráadásul szent élete árán?”
(Fellapozza a könyvet, olvassa)
„Mindenki – minden élő csak magának lesz végül üdvözítő messiása.
Az ember, hogyha maga erejét választja gyámul: Istenhez hasonló vagy éppenséggel Istenné lehet.”
„Formáld a lelked széppé – így tanítja –, vonulj magadba vissza, ott keresd a szépséget, s ha nem találsz nyomban, tegyél úgy, mint a szobrász: oly sokáig faragja-simogatja-tisztogatja a nyers követ, míg szép formákra nem lel. A végén majd a tiszta *belső szépség*: erény sugárzik rólad, mint a nap, és megtisztulva, egyesülsz magaddal, Nincs benned semmi ötvözet meg rozsdá... egészen fény vagy, – fény, mely mérhetetlen, a geometriának érthetetlen, – de mégsem bátorodik végtelenné.”
(Hosszabb csend)
- GALEOTTO Ezen a fényen mi már túl vagyunk. Ez volt az ifjúságunk. *Fénylő szelek* kora.
- JANUS Galeotto, miért vágyódnak az ifjúkorba vissza? Ha memóriám nem csal, éheztünk is, pénzünk sosem volt, sértődés, fenyítés tömértelen... De *egészeben* sose volt bajom.
- GALEOTTO *Egészség*: így a szó is. A test még nem szakadt szét *pártütőkre*.
- JANUS Az ember *jobbat* várt...
- GALEOTTO Én sosem *jobbat* várok a sorsomtól, hanem mindig csak *mást*. Így ritkán csalódom.
- JANUS *(nevet)* Ezért nem öregszel meg soha, látod. Ha nyerni akarsz, de veszítesz: vénülsz.
- GALEOTTO De ha nyersz: ifjodsz! És ezt én magamról nem mondhatom.
- JANUS Látod, az lenne jó: nyerni. *(Izgatottabban)* Maradj itt, Marzio, maradj velem. Ha az embernek hatalma van, pénze van, és fegyverrel megóvja a maga békéjét is, hidd el, valósággá teheti ifjúkori álmódzásait.

- GALEOTTO *(Maga elé néz, szinte magának)* Mit tehetsz?
- JANUS Pécselt igazi, európai udvart teremtek, olyat, mint Firenzében, Ferrarában. Diákjaink nem prédikálnak, hanem gyógyítanak, tanítanak. Bűnbocsánatárus, ereklyekufár be nem teheti lábát birodalmunkba. A papoknak megszabom: mennyit vehetnek el a paraszttól.
- GALEOTTO Jól elterveztük ezt annak idején. De hát azóta fordult a világ.
- JANUS Visszafordítom.
- GALEOTTO Kire támaszkodsz?
- JANUS Plotinoszt idéztem előbb: „Az ember, hogyha maga erejét választja gyámul, Istenhez hasonló, vagy éppenséggel Istenné lehet.”
- GALEOTTO Nagyon kétségbeeshettél, barátom.
- JANUS Ne hidd! Éppen hogy most ébredtem rá az erőmre. Mert ugyanazt akarom, amit a népem. A józan ész uralkodását, biztonságot, békét, kenyeret.
- GALEOTTO Úgy is mondhatnád, egy szóval: életet. *(Főlemeli az öklét, hüvelykujját fellelé tartja) Életet.*
(Janus odalép, lefogja a hüvelykujját.)
- JANUS Itt maradsz? Segítesz nekem? Palotából a keleti szárny tiéd. És írhatsz, írhatsz, írhatsz!
- GALEOTTO Örömmel osztottam meg veled egykor piciny szobát is, nem-hogy ilyen kastélyt.
- JANUS Feltámasztjuk az univerzitást. Mátyás is akarja! Van itt egy diák – szakasztott jómagam húsz évvel ezelőtt –, ő, ha visszajön, jó szolgálatot tesz nekünk.
És ha megteremtjük a biztonságunkat: a szabadság feltételét, – ha megmutatjuk, hogy *vagyunk* valakik, – mert pénz, jószág, nép, *európai* tekintély áll mögöttünk –, akkor Mátyás is belátja: lebecsült engem, elhamarkodottan ítelt.
- GALEOTTO Makacs.
- JANUS De hát ugyanazt cselekszem, amit ő. Meg is fizetem az adót . . . jobbágyaimmal, akik *emberként* élnek majd, és bíznak bennem, segíthetek neki az országvédelemben, ha támad a török. Közvetíthetek közte s a pápa közt! Össze kell tartanunk, mert a Balkán már a pogányé.
- GALEOTTO *(Ahogy csak tudja, összehúzza magát)* Te szövetkeztél Thuzzal . . .
- JANUS Igen. De csak amíg megszilárdul a hatalmam.
- GALEOTTO *(Keserűen nevet)* Neki nem bocsát meg a király.
- JANUS Kegyelmet kérünk. Szólhatnál majd te is az érdekében.
- GALEOTTO *Én?! Az ő érdekében?! . . .*
- JANUS Az idő és a változó világ feloldja a „nagy ellentéteket”. Egy a fontos: életben kell maradni. – De nem akárhogy: *szabadon!*

GALEOTTO Igen. (*Más hangon*) János! Nem volna jobb mégis, ha... Éppen azért, mert „életben kell maradni”... Menjünk fel hozzá az Udvarba... A szellemünknek élünk. Aztán, öt év múlva, tíz év múlva, ha jól fordul a királyi kegy, „a változó világ”, ahogy mondtad, – megint birtokot kaphatsz – talán én is –, újra püspök lehetsz, érsek...

JANUS Az ilyen röpülés meg zuhanás csupán a labda szabadsága, nem a madaré.

GALEOTTO Ha kicsiny a madár, széttepheti a holló.

JANUS (*Nevetni kezd, kissé magán is*) De már holló a hollónak... (*Nevet, Galeotto kényszeredetten vele nevet, belelovalja magát*)

GALEOTTO Bár igazad legyen!

VILLÁMOK

(Dráma-részlet)*

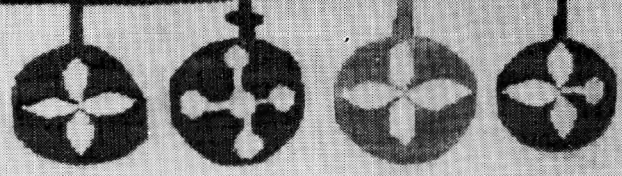
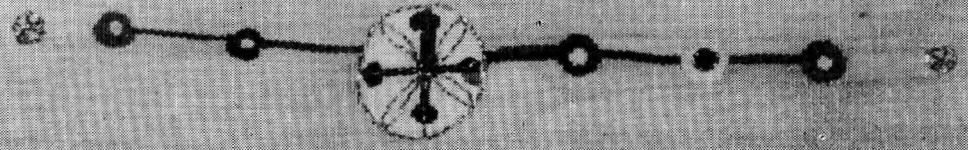
Visegrád, Mátyás palotájának fogadóterme. Szemben a királyi lakosztályba nyíló szárnyasajtó. A színen Janus Pannonius. Türelmetlenül jár fel s alá, közben várakozón meg-megáll az ajtó előtt. Az kiszáradva kinyílik s Mátyás titkára, Váradi Péter oson be rajta.

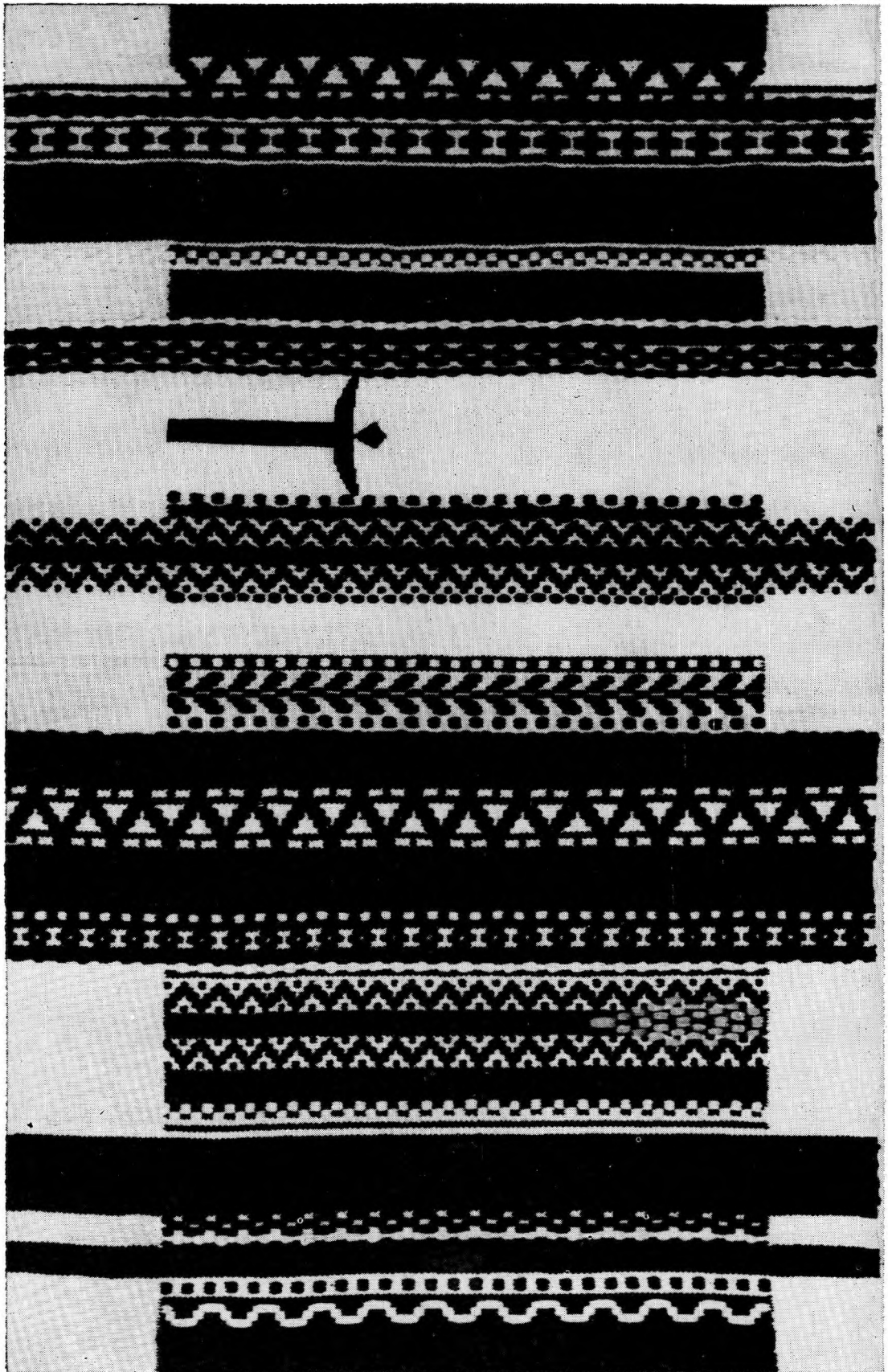
- JANUS *(nagy lélegzettel)* Végre!
 VÁRADI Ilyennek se láttam... Lehordott, mintha én lennék az oka annak is, hogy az a gaz városbíró kvóta helyett folyamodást küld...
 JANUS Jelentett?
 VÁRADI Kezdtem volna, de tovább se, – egyre szavamba vágott, s hogy újra kezdtem, olyan düh fogta el, hogy attól tartottam, eret kell vágatni rajta. Hiába no, Olmütz nem séta volt s tetejébe a tengernyi méreg, ami itthon fogadta! Csak-csak lehiggad, várjunk kicsit. Hallotta, hogy Ulászló...?
 JANUS *(türelmét veszve)* Rangom türelmes, de ügyünk fontossága nem!
(indulna Mátyáshoz, de Váradi elébe lép)
 VÁRADI Ne most – tudom... Ördögbe is, csoda ha feldúlt, amikor mindenki csak sir-ri, alkudni kész, s vezéreit szégyenszemre ígéretekkel etetheti? Pápa urunk is érti jól, ahelyett, hogy tallérokkal simogatná meg, égi malasztal vigasztalja, mintha azzal csatát lehetne nyerni!...
 JANUS *(meglepve)* Pápa urunk? Követet küldött? Mikor?
 VÁRADI Tegnap. Fene belé, lett akkora ribillió, jövés-menés utána, hogy csak! Urunk tüstént Drágit hívatta, majd Egerbe küldetett a püspökért, kincstartóját ágyából ugratta ki...
 JANUS *(felindultan)* Ki volt itt, mondja – gyorsan!
 VÁRADI Tanácsosa... ejnye a neve... Szikár, magas...
 JANUS Landó!
 VÁRADI Az, az! Hárman kísérték...
 JANUS Nahát! Szentatyánk tudhatta volna... *(záporozón)* Mért jött, miféle ügyben, mért csak most tudom meg – beszéljen! – vagy tiltva volt közölni – no! *(várakozón néz a másikra, majd hirtelen átvált)* Különben ne, felesleges... tudom... *(megborzong)* Hidegre fordult... *(lassan az ablakhoz lépeget, távolba nézve)* Hogy színét veszté a táj... a liget, mintha kiadta volna lelkét. Hiába, már a tél kopogtat...

* A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.

- VÁRADI *(kényszeredetten)* Ulászlót akartam mondani – de köztünk maradjon – Őszentségére kacsint, így próbálván bőrét menteni urunktól. Őszentsége Pálnak pedig a csuda tudja mért, kedvére vált az udvarlása . . .
- JANUS Mátyás pedig?
- VÁRADI Kutyaszorítóban, – kiváltképp, hogy Frigyet Róma biztogatja. Fene se érti . . .
- JANUS *(az előbbi játékot folytatva, a távot nézve)* Le az útig teraszos kerteket építtetnék márványlépcsőkkel . . . *(visszafordulva)* Ülteszenek ciprust, tuját a kertbe, örökzöldet, vele reményt . . .
- VÁRADI *(bambán)* Igaz . . . Hanem, ha Mátyásnak volnék én bizony azért is Mohamedre kacsintanék, már pukkantásukra is . . .
- JANUS *(kirobban)* Megőrült?! Pogánnyal szegetné meg hitét, hogy hatalma tébolyának Európát vesse oda?! Még az hiányzik, hogy kiszólja, vagy szítsa benne! Istenverést kíván, hogy nem telt be még a nyomorúsággal? *(közben háta megett feltárul a szárnyasajtó s Mátyás lép be)*
- MÁTYÁS *(hallja az utolsó mondatot, nyugodtnak látszik, inkább ciniz-mussal)* Püspökünk feldúlt. Csak nem lelkiismerete tesz próbát nyugalmán?
- JANUS *(gyors mozdulattal, fejét hajtva)* Felség . . .
- MÁTYÁS *(üdvözlését int, majd Váradéhoz)* Meghagyásunk szerint járjon el ispán urunknál s hagyjon magunkra. *(Végigméri Janust, majd mélyről jövőn)* Jó a mi istenünk, amiért olyan mélyre rejtette a szívet, hogy ne láthassunk bele – igaz-e Janus püspök? Ő végtelen, – de türelmünk végesnek bizonyulhat . . .
- JANUS Ő végtelen, – de türelmünk végesnek bizonyulhat . . .
- MÁTYÁS Bizonyulgat . . . Vajha megadatna, hogy szívedbe lássunk, ott mit találnánk?
- JANUS Amit szám sem titkol, s nem is fog eltitkolni sosem.
- MÁTYÁS Mily titkot hoztál hát: hűséged bizonygatását, buzgalmatad, avagy . . . téged hozott a büntudat?
- JANUS Ismerhetsz. Életem annyit ér, amennyit hasznodra tenni képes – nem más hozott.
- MÁTYÁS Hitet is adj hozzá – elfogadnom.
- JANUS Elrabolni hagyta. Pedig vigyázz: „A krétai mind hazudik, hamis állat, rest hasimádó!”
- MÁTYÁS Villant az elméd . . .
- JANUS Pál apostolt citáltam. Mondása úgy illik Landóra, amint rám hűségem talárja.
- MÁTYÁS Elég! – ne büvölj. Azért felelj: mi készítetett rá, hogy hátam megett fondorlattal kijátssz, s pápádat olyanra biztasd, amiről tudod jól, hogy kárunkra van. Felelj!
- JANUS Károdra? Megmentésedre lehetne, istenemre!
- MÁTYÁS Ugyan, mely istenedre sokak közül? Jupiterre, Vénusra, a nimfákkal pajzánkodókra – avagy azért ott fenn, akit nem átalottál Plátonnal rángatni le?

- JANUS Egyetlenre, aki bennünk lakik.
MÁTYÁS Banned hogyan? Hiszen azt vallottad: „hivő ember költő nem lehet!” Lehet, vagy nem? Tehát hazudsz! Ahogy versedben őt árultad el, úgy minket is.
- JANUS Mily gyűlölet, amely Júdássá aláz le! Érteni akarjál, hogy megnyerhesd velem, amit veszteni készülsz. Lelkem önmagammal szemben vállalom. De neked egy egész országgal szemben kell vállalnod hibáid, amelyekért egykor felelni fogsz!
- MÁTYÁS *(indulattal csattanva fel)* Hé, királyoddal beszélsz!... Milyen hibákat? Fejedre olvasok, és még te támadsz? Csuhádat tépd meg inkább, melynek alóla kígyó sziszeg!
- JANUS Gyalázz – csak a javadra tégy, s én megbocsátok. Régvolt barátságunk jussán könyörgöm, puhítsd meg szíved, s engeddd, hogy haszontalanságomban is hasznodra váljak. Ébredj, vesztünk kopogtat, bizton tudom, hogy Mohamed az ostor, békét kötve a perzsa sahhal rohanva ránkront!
- MÁTYÁS *(bántó nyugalommal)* Ne mondd. Holnap, vagy most azonnal? Be sem várva a koalíciót, melyet kifőztél? Oda térj vissza: mi vezetett, hogy pápáddal béklyót tétesz kezünkre, amellyel köztudottan népünk dicsőségét kívántuk megnövelni.
- JANUS Minő dicsőség az, mely távol érdekünktől erőnk apasztja s feledteti, amire elhivattunk: a kélő félhold szarvát törni le!?
MÁTYÁS *(ugyanúgy)* Miféle agyrém: hogy nem lenne érdekünk, és hogy feledtük? Őrjítsz, mint a sok gazember, aki honmentésért kiált, csak hogy közben saját peccenyéjét süthesse meg? Magyarázsam, hogy Istambulba csak Prágán keresztül juthatunk el, s ehhez szíjunkon húzni kell? Eh, minek beszélek! Be van fejezve, vége! *(telpattan, vinné a lendület, de áll, s vállán át)* Még mit akarsz?
VITÉZ *(keserű-könyörgőn)* Corvin Mátyást... és hamvábaholt bizalmát....
- MÁTYÁS Becsapásomért? *(erőt parancsolván magára)* Legyen. Ne mondhasd, hogy adósod maradtunk. *(kézmozdulattal helyet kínál, ő maga is leül egy alacsony zsámolyra Janussal szemközt, majd felnézve rá, nagy sóhajjal)* Mert rámtétetett, hogy türéssel legyenek mértékletes és önmegtartóztató mindég és mindenkivel, barátaimmal úgy, mint ellenségeimmel, mindegy, hogy közben bensőm repes, vagy megszakad – elvégre király vagyok, érzéktelen! Hajh! tudnád, hogy csak kívülről arany – bévül tövisből van a korona, barátom, s Krisztust formálni nekem nincs megadva!
- JANUS De adva jövendőnk záloga, amit képére formálhatsz! Mathias óh! minden halandó méltóság helyébe az örök dicsőséget nyerhetné magadnak!...
- MÁTYÁS Ugyan... Mivel ha kérdem?
JANUS Egyetlen szó az – benne minden...
MÁTYÁS Mondd!

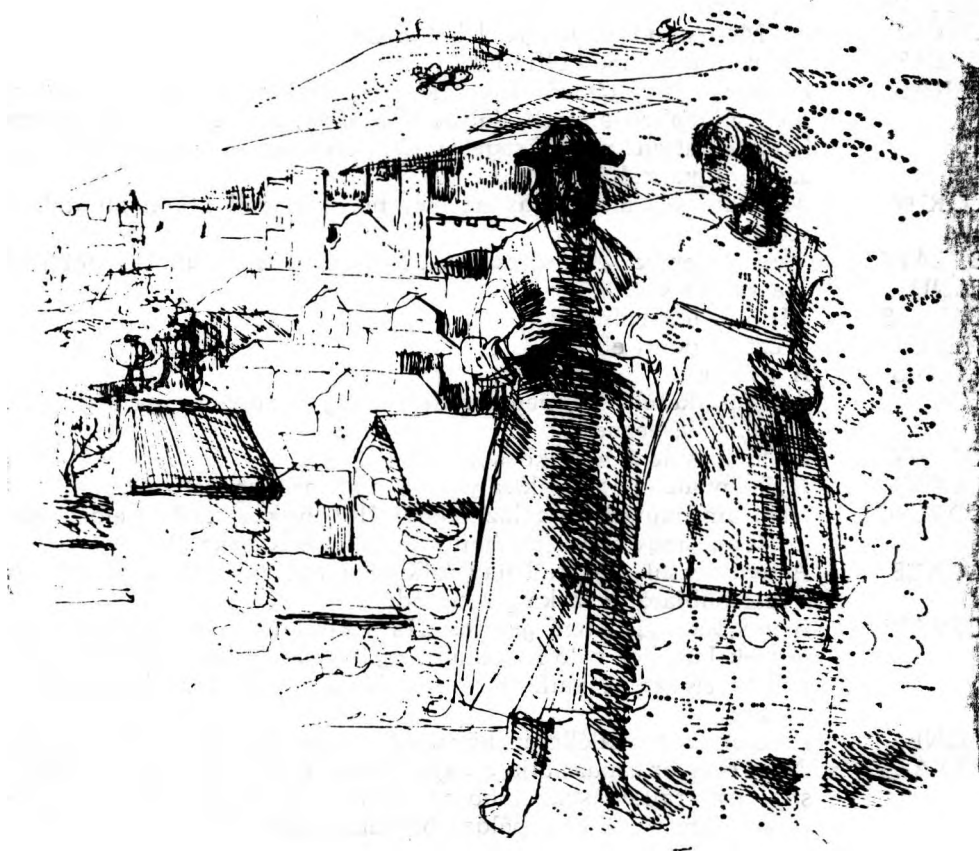

- JANUS Alázatod... igen, amely emberré tenne újra. Békélj meg magaddal is, a világgal is... Tanácsom úgy vedd, mintha azt a régi János adná.
- MÁTYÁS Tőle fogadnám – de jaj, ő kilobbant, lelkesedését elpazarolván... Vízé lett!... tűz-víz vagyunk már...
- JANUS Tüzed ne rám fújd, aki óv – fújd Mohamedre, agi legázol...
- MÁTYÁS *(közbevágva)* Gázolna, ha merne. S mire merni merészel, bevégzem a tervem s lecsapok rá! Mért nem inkább belső bajunk fáj, ami vészesebb minden martalócnál? Újlaki, az a csenevész, amiért nem tétettem fejére a bosnyák koronát, túlrikkantván törpe önmagát, a bárókban gonosz visszhangra vált. Memorandumot köröztetnek, amelyben nem áttallanak szapulni a bitanokok! Hát még amit biztosaim jeleznek, hogy az országutakon koldusrongyokba bújtatott bérencek gúnyos versikékkal és körmönfont rágalomokkal mocskolják tisztességemet. De legjobban szívemnek mégis csak te fájsz...
- JANUS Okáért tenmagadba nézz. Vágyad messzebbre repített, semhogy óvhatalak volna, csatákba tértél, nehogy ellenvetéseim kelljen hallanod, s most is kitérsz inkább, mintsem igazamat lenyelnéd...
- MÁTYÁS Tudod is te, mi az... Igazságom: erőm! Amely marokbafogva népem akaratát, históriát fog még csinálni – bizvást tudom!
- JANUS Ellenséget gyűjtven ellenedre?
- MÁTYÁS Nemakarókat így bírván akarásra!
- JANUS Mért így, ha Rómában gyűl a pénz, őszentsége Frigyeset közös tevére bírja, Ulászló jobbját ígéri...
- MÁTYÁS Frigyes hazug, Ulászló csak a hátam láthassa, hogy lecsapjon, a pénz Rómától, hajaj! rákháton jön... Tudom, a csekélyke százezerre gondolsz, amit kijártál – mire volt elég? Az eget és földet hívom tanúnak, bizony nem rajtam fordult meg, hogy Európa népei eddig nem dicsérhették békekességben a szabadító istent! De csak fél évet kapjak rá s hatalmam fogja kikényszeríteni belőlük a közös cselekvést – hozzá égíszem alatt!
- JANUS Nagy ég! Számít az, ki s kinek égíszem alatt, ha már későn cselekszi?! Borulj le az alkalom előtt, ha felkínálja, hogy vállvetve, testvérgyanánt győzhetünk félelmünk felett!
- MÁTYÁS Szánalmas uralkodócska képes csak alázat árán megvetni hatalma fundamentumát. Magyarhon, Horvátország, Dalmácia és cseh-morvák királya alkut nem ismer!
- JANUS Ne is! – de békét ismerjen, ésszerűt, amely jónéhány királyt vont dicsfénybe már, beárnyékozván az olyat, aki hiúságát nem nötte túl. Mathias rexnek mindegy-é, hogy bölcsességgel, avagy erőszak árán szerez tekintélyt minden nép előtt?
- MÁTYÁS Próbáltam így is, úgy is. Sikertelenül így, maradt tehát az úgy. Eldöntetett! Ha a szikla egyszer úgy akar s legördül – nem fékez meg meddő sóhajok.
- JANUS *(magábaroskadtan)* Hegyomlás... Consummatum est...

- MÁTYÁS *(egy ideig szótlanul nézi, majd türkészőn)* Csak látnék mélyedre egyszer . . .
- JANUS *(telpattan, eszelősen)* Láss! *(teltépve mellén a ruhát)* Őt figyeld! Hallod, milyen keservek közt dobogja, hogy vesztedbe rontasz?
- MÁTYÁS *(a kitörés meglepi, hátralép)* Ne így! . . . nyugodj . . . *(majd maliciával)* Mégis jó nekünk, ha ilyennyire óv a féltés . . . Lássuk csak, valóban-e? Előbb Corvin Mátyást hívtad tetemre, most poétáját ő vallatja meg. Felel rá?
- JANUS Felel.
- MÁTYÁS A szín igazt?
- JANUS Csak azt.
- MÁTYÁS Miután fölöttébb furcsa érveiddel tudunkra adtad, hogy mi-féle magasztos érzés buzgatott meg, hogy pápáddal jó útra téríts – kívánnám tudni azt is, hogy vajon familiárisod, Vitéz, érdekünkért miben buzgólkodik? Mert, hogy nem égi sugallatra kapkod Kázmér után, az szent igaz! Tehát?
- JANUS *(kis gondolkozás után)* Békére kapható vagy-e, legutoljára kérdeve? – válaszom ehhez igazodnék, miként bátyám szándéka – s leginkább cselekvése.
- MÁTYÁS Püspök beszéd – nem Jánosé!
- JANUS Ha békét kötsz, s nyomban a törökre mész, lelkekre mondom, nem lesz nálánál hívebb híved sehol.
- MÁTYÁS Addig tehát nem. Dicső!
- JANUS Főpásztor, így hát nyájáért is felel.
- MÁTYÁS Felel nekünk is. Méltóságot, vagyont, melyben kedvére dúskálhat, tőlünk kapott s oly hitványsággal készül fizetni, hogy! . . . De jól vigyázzon, üzenjük, türelmünk fogyva már, s meg nem védheti az apostoli szék sem!
- JANUS Vele áldozna csillagod – amely vigyázz! hamis fényével úz a végzetedbe. Gyalázni fog pogány, s átkozni fog Európa, mint veszejtőt!
- MÁTYÁS Pogány . . . na persze! Hisz Ali bégnek, meg az anatóliai pasának táborát a dögvész rohasztja, a többiek a koncon marakodnak, a Száva csak beugrás nekik . . . *(hirtelen gondolattal)* A Száva! . . . nemde szomszédságában vannak majorátusaid és birtokod java?
- JANUS Beneficiumom, a lelkeknek is javára.
- MÁTYÁS Óriási kár érne, ha martalócok gázolnák agyon! – hogy erre nem gondoltam eddig. Ha teszem, hidat veretne Ali a Szávan, hány nap-éjbe telnék míg elemésztí? . . . *(miután Janus döbbenően hallgat)* Károd mekkora lenne vajh?
- JANUS *(hogy szinte belereszket)* Parányibb annál, mint amit most lelke-men elkövettél – szétzúzván tenmagad. Rombolni tudsz csak, vigyázz, hogy istened előtt megállhass!

- MÁTYÁS** Fogok! *(lélekben felszabadultan)* Egyébként birtokod gondja enyém, ne féltsd. *(feláll, lassú léptekkel indul az ajtó felé)* Hagyd a hazát rám ... a te fegyvered a toll. Annál maradj, s ne szűnj forgatni sikerrel. *(az ajtóból)* Élj!
- JANUS** *(sokáig nem képes ocsúdni, majd Mátyás után tekintve)* Te döntéd hát el, amire bennem sohasem volt meg a szándék ... *(szinte magát vonszolva indul, de nagyhirtelen Csáky toppan eléje)*
- CSÁKY** *(a rohanástól fujtatva, lelkendezve)* Uram, de jó, hogy itt! ... Reményt hozok Anetta levelével ... tündéri-tündér, varázslatát ígerte. De nem csak ő, Nádor urunk is megnyugtatót, hogy mindent elkövet s rendbehozza dolgunk ... *(látván Janus viasszá vált arcát)* Mi baj van?
- JANUS** *(miközben kifelé tart)* Isten irgalmazzon nekünk ...

MANDULAVIRÁG

Részletek*

A *Mandulavirág* c. egyfelvonásos Medvevárában játszódik, Thuz Osvát zágrábi püspök vadászkastélyában, két nappal Janus halála előtt. Janus Itáliába akar menni; maga sem tudja, hogy halálos beteg.

A vacsora utáni társaság: *Janus Pannonius* pécsi püspök, *Magyar Balázs* hadnagy, *Thuz Osvát* zágrábi püspök, házigazda, *Szerémi Lőrinc* báró, *Farkasics Jakab* úr, jószágkereskedő, *Agnes*, a felesége.

*

- OSVÁT Majd... írsz neki valamit. Hitelrontás nélkül... Hiszen soha nem írtál ellene...
- LŐRINC Írni nem írt, de tenni: tett.
- BALÁZS S az nem is volt kevés!
- OSVÁT ... Még mindent helyre lehet hozni...
- BALÁZS De nem úgy, hogy elfutunk!
- JAKAB Ki beszél itt futásról? Itt csak vánszorgásról lehet szó. (*Janushoz*) Különben amit Itáliában fölszedtél, azt igazándiból itthon kamatoztattad: püspökséget, szinte kamaszfejjel, szlavóniai bán-ságot, főkancellárságot...
- LORINC Mi hiányzott még, hogy ne mondhasd magad itthon talajtalannak?
- BALÁZS Amit az ember elront, csak ott hozhatja helyre, ahol elrontotta!
- JANUS Ha rontás volt!?
- BALÁZS Mi más lett volna?
- JANUS S ezt ki dönti el?!
- ÁGNES A győztes.
- LŐRINC Aki fölülkerekedik, nem kérdezi a legyőzöttet az igazság felől. Mért is kérdezné?
- OSVÁT Személyes léte volt kockára téve...
- JAKAB Nyilvánvaló, hogy a király nem magyarázkodást vár.
- LŐRINC Nem ám, hanem megalázkodást! Hol, mikor fordult elő a törtélemben, hogy a vesztes holmi feltételt is szabhatott?
- ÁGNES A győző csak úgy tud nagylelkűen megbocsátani, ha a vesztes a feje búbjától a sarkáig meghódol.
- OSVÁT A megbocsátás isteni gesztus. Ha a királyúr gyakorolja, az embernek Istenhez való hasonlatosságát igazolja vele. Érsek urunknak is elnézte a ballépését, sőt, kérte atyai jóindulatát, támogatását.
- ÁGNES És csak úgy mellékesen körülzárta Esztergomot a zsoldosaival.
- BALÁZS Nem először tapasztalja a saját bőrén, hogy nem árt az óvatosság! Az uralkodásban több az üröm, mint a méz. És a megbocsátás nem zárja ki a példás büntetést sem.

* A pécsi Janus Pannonius-pályázat anyagából.

- JAKAB Szép kis büntetés: Újlaki majd a fejére téteti a bosnyák királyi koronát. Permanens árulása, képmutatása, hűtlensége folytán elérte azt, amit az örök üdvössége árán is el akart érni.
- AGNES Mindegy, hogyan, csak a hatalom sáncain belül maradhasson
- BALÁZS Nemcsak ahhoz kell ész, rátermettség, meg szerencse, hogy a jó szelet a vitorlába fogjuk, hanem ahhoz is kell valami sütnivaló, hogy a nem éppen kedvező szelet kifogjuk a vitorlából.
- JANUS Rectae iubeas, Balázs! Matthias rex ismeri a régi és jól bevált római receptet: divide, et impera. Nem először csinálja. És nem is csinálja rosszul.
- BALÁZS Ha a király nem harcedzett, mit ér a tudománya?
- JANUS Mi nem akármit akartunk. Tudom, a király se. Csak éppen más-más felől közelítettünk a célhoz. Mi a legrövidebbet ajánlottuk, ő a kacskaringósabbat választotta. Korai lenne még eldönteni: ki tette jobban. Ceterum: nagyon utálhatnám magamat, magunkat, ha a mi dolgunk csak olyan Catilina-féle kis viszketeg lett volna. Más kérdés, ki, hogyan állta a sarat, és kit, mivel lehetett, vagy lehet levenni a lábáról!
- Menteni bizton menthetném tán én is a vétkem,
Hogyha bűn az, mit az ember mivel a szíve szavára;
Nem venné a fejem, s leharapná orromat? Azt se:
Drága kegyelméből meghúzhatnám magamat még
Isten háta mögött valahol, s mig bölcs katekizmust
Oktatnék: a parochia-schola virágba borulna . . .
Most hétrét görnyed valahány, hogy kérje kegyelmét,
Még túl is licitálja bűnét, hadd lássa a felség,
Mily nagy a bűnbánat! Visszhangzón kondul a mellett
Sok mea maxima culpa! No lám csak, rajta, vitézül
Csússzon-másszon hát akinek hajló a gerince,
És szeme-forgatva esedezzen, nyalja a talpát,
Jó honoráriumot kaphat, zsíros hivatalt is . . .
– Még fejemet sem hajtom meg soha, nemhogy a térdem,
Mert önnönmagamat csapnám be, ha azt hazudoznám,
Hogy megbántam, amit tettem, hisz tudja nagyon jól,
Mindez játszadozás, tapofāju pojáca-mutatvány
Lenne csupán s méltatlan sértés büszke szívének;
Mert nem akárki-legény! téruilt bár másfele útja:
Ellentél, de nem ellenség: így őt is alázná
Minden macska-hízélgés, ringyóságos alázat!
– Messze gurult fájától az alma; kutyába se vette
Aggódó gondunk, és nőttön-nőtt hiúsága;
Bakfütty volt a szavunk, megíontolt vélekedésünk:
Quid-quid agis, prudenter agas et respice finem . . .*
- BALÁZS Mátyás támadása: védekezés volt. Vagy hagyta volna magát pofozni, rúgni, mint valami jóféle bamba keresztény!? Velence soha nem törte össze magát a segítségadásban; a Szentatya is ráérős volt; az egyik örökké ígéretett, főleg, ha szorult a kapca; a másik áldását adta, meg imádkozott; felőlük ugyan föl is fordulhatott volna „a kereszténység bástyája, Magyarország oltalmazója”, Hunyadi Mátyás!

- JAKAB Ha a török ellen nem adtak semmit, vagy csak immel-ámmal: mért adtak volna a csehek, németek, vagy a lengyelek ellen?! Mért segítenék az egyik keresztény királyt a másik, a harmadik keresztény király ellenében?
- LŐRINC Bis dat, qui cito dat – de Róma még huzavonával se nagyon adakozott, nemhogy gyorsan.
- OSVÁT Multa pulchra yerba. De se elől, se hátul semmi.
- BALÁZS Már pedig a háborúhoz nem elég a szép szó, az ígéret. A háborúhoz pénz kell. De ha a követünk, akit pénzért, segítségért küldtek, még panaszkodik is a Szentszéknél, hogy a király így, meg úgy, hogy ráteszi a kezét az egyházi vagyoniakra, s nem is arra használja föl, amire igazán kellene; a 8000 aranyat, ami az esztergomi bazilika építésére volt szánva és kölcsönben volt Mátyásnál: esze ágában sincs visszafizetni; hogy onnét vesz, ahonnét tud, akár erőszakkal is... az nem várhat és nem is kaphat segítséget...
- JANUS Talán bizony Corvin Mátyástól kértem volna jogorvoslást!?
- LŐRINC Szentigaz, hogy a főpapokra rá járt a rúd, s a papok köztudottan jobban félnek a szegénységtől, mint az ördögtől, de a földbirtokosok is megunták az örökös hadiadót.
- BALÁZS Kötelezték, hogy védje az országot, de a köznemesség csak a véginségben ad segítséget.
- JAKAB És a regálé-jövedelem? Az kutya? Közel egy millió Forintja van évente! Ez majdnem eléri a francia, vagy az angol király jövedelmét!
- BALÁZS A köz javáért áldoznia is lehet annak, akinek van miből!
- AGNES Ha külső ellenség támad! De ha ő keres magának ellenséget?
- BALÁZS Hát keresnie aztán végképp nem kell. Akad ellensége elég, itthon is, meg a határokon túl is.
- JANUS És ami adót a jobbágyoktól szed?
- BALÁZS Az közvetve érinti a nemességet. Te a nagybirtokosokat sajnálsz, nem a jobbágyokat.
- LŐRINC Uralkodjon patriarkálisan, ne herélje ki a feudális nagybirtokot!
- BALÁZS S ha már a jobbágyoknál tartunk, hát a jobbágy szívesebben adózik Mátyásnak, mint a harácsoló nagyuraknak. Még ha bizonyos mértékig hódító-zsákmányoló is a csehek elleni háború, akkor is haszon a népre, mert távol tartja a külső ellenséget és tekintélyt szerez. Nyugodtabban lehet földet művelni, termelni, ipart fejleszteni, s aki dolgozik, annak is marad valamije. A Mátyás-i rend mégis jobb és hasznosabb a basáskodó kiskirályok hatalmaskodó önkényénél!
- AGNES Annyira azért mégse jó ez a rend, és nem is vagyunk annyira gazdagok, hogy ilyen kalandos háborúskodásra is fussa az ország erejéből.
- BALÁZS De ha rákényszerítették!
- LŐRINC Giskra behódolt. Persze, örökösödés címén tovább lehetett háborúzni. De ki győzi ezt?! S ahol nincs, onnét az Isten se vehet!
- JANUS S nem vette észre, hogy Frigyes, meg Podjebrád a háta mögött

szépen összepaktál a lengyelekkel. Ezt egy iskolásgyerek is tudta. Erősítette volna itthon a központi hatalmat! Ne ábrándozzon arról, hogy német-római császár lesz: ez teljesen reménytelen!

- BALÁZS
JANUS Ami nem kicsi ügy, az mind reménytelennek látszik.
Nagyszerű küzdelem ez a török ellen: a körülöttem lévőket sorra meghódítom, vagy legalábbis meg szeretném hódítani, hogy megerősítsem a központi hatalmamat!
- OSVÁT
A török: pogány, a huszita: eretnek. Vagyis szintén pogány.
Szóval: egykutya.
- BALÁZS
JANUS Ha ellenség.
Nekem a törökkel nem az a bajom, hogy pogány. Felőlem lehet. Azért, mert valaki nem keresztény, még lehet tisztességes. Az persze nem ártana, ha csak tisztességgel lehetne dicsekedni a keresztény országokban. De erről szó sincs.
A törökkel az a bajom, hogy hódító!
És ezért hódító Mátyás is, amikor Nyugat felé kancsalít! Ezt sinyli itthon mindenki, ha úr, ha paraszt.
- AGNES
LŐRINC Balázs szerint mégis szívesen áldoz.
Szívesen? Hát van olyan úr, vagy paraszt, aki szívesen áldoz?!
Azért adózik, mert rászorítják. Legföljebb kapálódzik ellene.
- BALÁZS Most is azt mondom, hogy igenis, szívesen adózik a nagy Hunyadi fiának, mert tudja, hogy védelmet nyer, ha adózásával erősíti a király hatalmát. A nobilis népség az Istennek se akarja megérteni, hogy ez az ő érdeke is. Csak nyivákol, resistál, s Corvin Mátyás háta mögött a markába nevet.

*

- JANUS Túlságosan szereti, ha legendákat költenek róla. Ő maga is hoztátold még a különféle mendemondákhoz. Sajnos, a hizelgőknek is egyengette az útját. A Vak Brandolinus egyszer azt találta neki mondani, hogy ha ilyen királya lenne Firenzének, többre jutnának, mint a köztársasággal! A patricius köztársasággal!
- BALÁZS Te vagy annyira oda a patricius-uralommal. Mert az mindenki közmegelegedésére van. Már ahogy te láttad deákfejjel és meszsziról. Csakhogy belőled már régen nem a ferrarai deák beszél, hanem a sértett patricius, a mellőzött zászlósúr! Aki tekintélyes volt, de ma semmi tekintélye nincs.
- JANUS Hát akkor már inkább semmilyen se legyen, mint látszatekintély! Mátyás éppen ehhez ragaszkodik görcsösen, s közben a valódit elveszti. Nekiáll Frigyes császár előtt csürdögölőt jární, mint valami részeg paraszt. Hajhássza a népszerűséget, míg éppen azok előtt válik gyűlöletessé, vagy nevetségessé, akik Európa sorsát intézik. És ne csodálkozzék, hogy Bécsben kikoszarozták!
- OSVÁT
LŐRINC Frigyes kevesellte Mátyást, hát nem is fogadta el vejének.
Tekintély? Megmondta Ország Mihály, a nádor, hogy „akit a szentkoronával koronázva látsz, még ha ökör volna is, szent királynak tartsd és hódolj neki!”
- JAKAB Úgy hódolt neki az ország, hogy a hetvenöt vármegyéből kilenc fizette meg a fölemelt háborús adót.

- ÁGNES Mégis görcsösen ragaszkodott, ragaszkodik a trónhoz. Igaz, ki az a bolond, aki csak úgy magától lemondana a megszerzett hatalomról.
- LŐRINC Megszerzett?! Úgy kapta, nem szerezte! S hogy méltatlanná vált rá, hát el kellett tőle venni.
- JANUS A királyi méltóság: szentség, de ezt nem őrizte meg. Nem ki-mélte a saját nagybátyját sem, holott Szilágyi Mihály zsoldosai éppen elég nagy rendet tartottak, hogy a Duna jegén összegyűlt nép Mátyást kiáltsa ki uralkodónak. Mátyás maga gyakorolta az egyházi jogokat a kinevezéseknél; összezagyválta az isteni és emberi jogot, a józan észre nem hallgatva önkényeskedett még azokkal szemben is, akik ifjú éveiben segítették, atyailag pártfogolták, hogy méltó utóda lehessen nagyemlékü apjának. Még Hunyadi Mátyás dolgai felett sem lehetett csak úgy szemet húnyni, hiszen Magyarország létét-sorsát tette kockára telhetetlen uralomvágya, zsarnoki önkénye és esztelensége.
- JAKAB Amely esztelenségért a nép bűnhődik!
- LŐRINC Hát még az anyja! Az ragaszkodik csak istenigazából a hatalomhoz! Szilágyi Erzsébet inkább látná a fiát ravatalon, mint korona nélkül.
- OSVÁT Kis híján majdnem a magáét vesztette el, míg más koronák után szaladgált.
- JANUS A választott király: nem törvényes király. Nálunk az örökösödés a jog.
- BALÁZS De ez tizenkét évig senkinek se jutott eszébe!
- LŐRINC Mert jól kezdte, és nem szolgáltatót rá okot!
- BALÁZS Ezért kellett Kázmérhoz futni.
- JANUS Kázmér esetében de jure kimutatható az örökösödés. Az igaz, hogy sose került szóba, mert nem volt rá szükség.
- BALÁZS Nem mondom, neked, meg az Érsek úrnak kapóra jött volna egy ilyen kamaszkölyök, mint Kázmér. Nagyszerűen el tudták volna kommandírozni. Ahogy a gyerek-Mátyás üstökét is a mar-
kotokban tartották.
- ÁGNES Kázmért lehetett volna irányítani; az istenadta éppen elég gyámoltalan, és elsősorban nem az a baja, hogy még csak gyerek.
- JANUS Szerzetesnek való, nem királynak. Nyitrán is örökké a templomba bújt imádkozni. A híres kiáltványban csak a szája járt, hogy Mátyás trónbitorló; amikor arra került volna sor, hogy verkedjen is az örökségért, úgy elfutott, akár a nyúl. Csak arra jó, hogy otthon üljön az anyja szoknyáján.
- LŐRINC Azt azért nem hittem volna, hogy Mátyás ilyen szerencsésen ki-mászik ebből a . . . majdmondommiából.
- ÁGNES Csak az utóddal nincs szerencséje. Mi lesz, ha lehunyja a szemét? Gyerek nincs, feleség nincs.
- JAKAB Azért, mert felesége nincs, gyereke még lehet. Nem is kétlem, hogy van, vagy lesz, és megalapozza a dinasztiát. A Hunyadi-házat.
- LŐRINC Mondják, hogy a táborozásokon se vetette meg a fehérsépet.
- BALÁZS Ott is frissíteni kellett a vérkeringést, hogy el ne lustuljon az esze forgása.

- JAKAB De azt már nem hiszem el, hogy a katonák még félévi távollét után sem szegték meg a házastársi hűséget . . .
- LÓRINC Majd összeszed valami fattyút, az is jó lesz magyar királynak. Családi örökség. Szibinyáni Janku talán nem fattyú volt?
- OSVÁT Ez csak Cillei Ulrik kitalációja a Hunyadiak lejárására. Terjesztette is mendenfelé.
- BALAZS Fattyú, vagy nem fattyú, főúr, vagy jobbágy: az a kérdés, ki mit csinál. Hogyan csinálja. Hogyan sáfárkodik a rábizott néppel, országgal. Használ, vagy árt?
- JANUS Itt van az én kérdőjelem is. Cui prodest?! Azt mondtad, Mátyás az egész országnak használt hódító háborúival, mert tekintélyt szerzett kifelé, itthon pedig nyugodt körülmények között folytathatott a gazdálkodás. Ezt meg is próbáltad magyarázni. De hogy mibe került, hogy milyen ára volt, azt aligha tudod megmagyarázni. Ez a zsarnok rögeszméje, tőle vetted át, nem is csoda: a kenyérét eszed. Csakhogy ennek a népnek békére és békeségre van szüksége, mert az örökös háborúzás teljesen elvadítja, pedig anélkül is éppen eléggé barbár ez az ország.
- BALAZS Ha azzal, hogy Mátyás kenyérét eszem, azt akarod mondani: csak zsoldos vagyok, ugyanezt vágom a szemedbe: te vajon kinek a kenyérét eszed? Te talán nem vagy zsoldos?! Legföljebb még hűtlen cseléd is, aki a legnagyobb bajban árulja el a gazdáját!
- JANUS *(A sértő szóra csak egy arcrángással tud felelni, odatámolyog a székhöz, szinte beleroskad. Ágnes betakarja.)*
- ÁGNES Hagyjátok abba, ne kezdjük előlről az egészet!
- BALAZS *(Észre sem veszi Janus didergő rosszullétét.)* A költő álmodozik, néha nagyon messze néz, olykor még nem lát tovább az orránál. A politikát mások és másképp csinálják, s nem biztos, hogy ez a „másképp” csak rossz lehet. Aki pedig nem látja-tudja, mi a jó, azt rá kell kényszeríteni.
- JANUS Akinek az istenek hatalmat adtak, az jobban figyeljen az „álmodozó” poétákra, mert lehet, hogy a költők sem mindig álmodoznak, s hátha tudnak valami okos dolgot is mondani!
- ÁGNES Bár hagyták volna békében és csak azt csinálta volna mindig, amire igazán hivatva volt! A költészet! A vers!
- JANUS A vers! A vers!
*Szegény anyám, a jámbor szívű Barbara
Mért látott volna bennem mást, mint püspököt?
Kinek kell itt latin vers, messze szárnyaló?
Még az se, ami pannon nyelvbe görcsösül,
Bár azt megértik, főleg vastag óborok
Ködén keresztül, eltúlozva, mik vagyunk,
De azt feledve, mik lehetünk volna, óh,
Ha barbárságunk folyton vissza nem cibál
A porba, sárba; hogyha zuzmarás tavasz
Nem lojtaná a koránnyitó mandulát,
Ha nem apasztaná poéta-véremet . . .
Miért írjak, ha itt nem kellek senkinek?
Magamnak írni: egy időig tán elég,*

De hogyha másik dalt nem hallhat a madár,
Önbüvöletbe esve könnyen elhiszi,
Hogy hét határba sincsen nála már különb!
Se verseny nincs, méltó társakkal küzdeni,
Se taps, se gáncs, se bírálat, se koszorú,
Mit Ferrarában bárki költő megkapott,
Az is, ki nálam lejjebb állt a grádicson!
Jöhetne ide bárki költő-klasszikus,
Repedt harangszó lenne tiszta ércszava,
Vagy elnémulna, ahogy én is hallgatok
Mióta már! Még megmutatni sem merem
Barátainnak újabb verseim. Minek?
Lesajnálják a rekedtes rikácsolást . . .
Ki nemrégén pacsirta-könnyű dalt tudott,
Semmit se tud már. – De hát úgy kellett nekem,
Tudhattam volna, nemcsak versfaragni meg
Olasz földre a vézna kis kamaszfiú;
S amit szívembe oltott híres mesterünk:
Nem sáfárkodtam azzal rosszul, azt hiszem.
Először: észet adott a gondos ég nekem,
Csak ráadásul jött a rang, a hivatal,
De én költő akartam lenni, semmi más!
Hogy irnok voltam és nem író? Hát ez is
Borsot tört néha orrom alá, így igaz;
Többet vállaltam, mint amennyi bírható,
És amit tenni kellett volna, arra már
Időmből nem futotta. Tervem terv maradt,
A méltó tárgy, mit dédelgettem úntalan,
Bizony, bizony, nem lett még Lúca-széke sem,
Csak szóbeszéd, olykor levélben-locsogás.
Mentség lehetne még a gyötrő láz, a kór,
S a már-már betegessé váló félelem:
Elbírom-é a terhet, amit vállalok?
S hogy belevágjak, elodáztam egyre csak,
Mebénított az élehetetlen lustaság;
Aztán, hogy intő szómra többé nem hajolt
S nem volt kíváncsi ellenvéleményre sem,
– Hisz volt elég, ki udvarolta napra-nap,
S hóbortjait is kész volt teljesíteni;
Letéve hát nehéz, országos gondjaim,
Elképzeltem, talán majd Pécsen lesz időm,
A Múzsáimmal többet társaloghatok,
S mit oly régóta terveztem, nagy époszom
Megírom végre! És mi lett belőle? Nyolc,
Vagy tíz sorig ha eljutottam, nem tovább!
Folyvást emésztett, hogy fölösleges vagyok,
Holott igényt tartottam arra szüntelen,
Hogy igényt tartson rám királyom és hazám,
Hallgassa meg a véleményem akkor is,
Ha másként szólok, mint szeretné hallani – –

Bárány és holló

(Janus Pannonius monológja)

Részletek*

*Merre von serkentő, tanító időm?
Vár-e kemenceparázsra boruló kenyér,
letört darabka,
akár a szegényt útszéli bogyo,
fekhelynyi meleg?
Faggató csönd, Mindenség atyja,
fogadsz-e tiadnak?
Orvul-nőtt sebek
tulipántüzei tájnak-e rajtam?
Szavak, biztató bölcsőtök,
otthonos házatok lesz-e az ajkam?
Villog Ferrara:
ébredő hal pikkelyes oldala.
Ime a haza!
A naplángú második,
a türkizzel, smaragddal ékes.
Árnyéknak fény,
a fénynek árnyék
hű követe.
ki repül közel az éghez?*

*

*Virrasztó legendák
a képzelet medrét gödrösre ássák.
Szónok-fejedelmek,
szilárdan-szóló Nagyok;
ülők asztalaitok mellé,
maradok
írópolcaitok áldott közelében.
Villogj, fékezd árnyékaidat Ferrara:
naplángú második haza.
Mint mandulata,
sarjad a szent tudás szivemben;
arcát felém fordítja
mondák lombjából tekintő népem.*

*

* A pécsi Janus Pannonius pályázat anyagából.

Költő vagyok.

*Új csillag-szárnyasok
útján törnék előbbre.*

Kutatom

*a lenti világ szorgos vágyait,
a jóidőben fölnevelhetőt.
Rogyó napok.*

A rontás szarva dőf.

*A békét otthon mélyre vermelik.
Az ozmán hold hatalma egyre nő.
A csontot-termő Balkán gyászt nevel.
Még áll hazám.*

Vezér még Hunyadi;

*szakállá leng a várzászlók felett;
kardja kereszt, rajt lopótök fejek
nyírkos gubanca támadót riaszt.
De meddig őr a tiltó fegyelem
a vályúk felé száguldók előtt,
ha Pestis hóhér pallosa suhog
vagy ármány küld gyorskarmú keselyűt?
Filippo, ez a napkedvű olasz,
ki bánatom sáncát nem látja még,
oltott belém üdvöt, de elhagyom
immáron őt is.*

A Mediciek

*fognák friss üstököm s palástomat.
Honomba föl!*

Allah győzni siet!

A hollós fejsze vajon mennyit ér?!

*

*A királynő, a holdszép idegen,
milyen magányos.*

Jár az éjszaka.

*Homály-szirmokba burkolt léptei
mikor kísérnek engem is haza?*

A menny fehér fája fölött madár.

Sirály zokog.

A hó fejtákra rogy.

*A mécs mögött Borbála fátyla ring,
a mécs mögött anyám s a hű halott:
apám, kinek hamvát a jázminok
tavasszal szerte szórják; int nekem.
S Szent Erzsébet, a kötény-lengető,
rózsákba rejtené izzó kezem.*

Alig mozdulnak, szólnak ujjaim.

*Ó drága nő, a gazdag jelbeszéd
nem ér szemedhez, titkom társtalan;
bársony: telt mályva örzi kebledet,
csípőd opálgyöngy,*

hull a liliom,

bőröd a fűzött szattyán-saruban
ezüst, akár a prém a nyúl nyakán.
Ne hívj harang,

cellámba még ne küldj,
ne szöje rám drót-ingét a magány.

A püspökbot költőnek nem való;
tudom cifrázza drágakő s arany.
Kristály-lugas a sejlő szerelem.
Sármány a dal.

Szállhassak súlytalan!
De szól királyom:

„Koszorúm tied!
Poéta jámbor többé nem lehet!”

*

Fölszáll a szél, a bajt-hozó madár.
Ajkam kútjából pipacs csordogál.
Pipacs?

Nem!

Nyúlós, alvadt vérdarab.
Fogam tövére forrón rátapad.
Fogam tövén a kormos éjszaka.
Tudóm mögött a halál ajtaja.
A kór mellembe dől.

Megfulladok.

Anyák, virágra-térdelt angyalok,
ne sirjatok.

Sorsából átlebeg
a gyöngge gyermek vándor szárnyakon,
akár a lepke.

Mentek majd ti is
anyák: rigócskák, jácint-lábakon.

De messze még a sír.

Tán gyógyulok.

Kölyök diót a pelyhes, zöld burok:
a féltő jóság bolyha betakar.
Szülöm, dicsér a Végtelen, tied
a poéta, ki jámbor nem lehet.

*

Szobámban csönd.

A szű hallgat.

A fa
benéz az ablakon, kék mosolya
enyém.

Ó mennyi csíz
s mennyi bogár!
Akár a hárfa, minden muzsikál.

*A nyár padlásán megszorult meleg
fejét lehajtva hosszan szendereg.
Mereng a lomha szökőkút felém.
Csordára vár a borjú s a tehén.
Pásztor liheg.*

*Az ostor körbejár.
Arnyat dajkál a márvány békaszáj.
A víz, a hab puhán buggyan elő;
zenélve fut.*

*Kínál a karcsú cső.
A kőkagyló már telik boldogan.
Hála Neked, hála Neked Uram!
Szedik lassan a dolgos fürtöket.
Mossák a hordót, öblös üstöket.
Már must omol a hajlott venyigén,
a könnyű kordék forgó kerekén.
Piros meg zöld, meg sárga is Makár.
Fejem fölött a harang hangicsál.
Kondulni kész.*

*Az alkony megjelent
ezüst lován.*

*És bújkál idebent
néhány hű barna nesz.*

*A Múza hív,
mint kedvesét a lány, ha zsong a sziv.*

*

Hívtak.

*A méhkas előttem pihent.
Izzott, akár a Nap;
kis rácson
kifolyt a méz.*

*Kértem belőle én?
Vitéz se kért,*

*a szigorúbb barát.
Atyám helyett atyám . . .*

*és a király?
Kezébe tört a testvéri pohár.
Rabságra szán.*

*Törökre néha ront.
Prédálja már a főnemes-vagyont!
Bakónak adná tán az érseket,
a törvény-tudó megfáradt fejet.
Ez hát a jog?!*

*A bárányt ölni kell?!
Vigyázz király!
Bukhatsz, ha hozza bátor csillagát
Kázmér, a herceg.*

Kardok közt repül.

A csúcsokon a láng is lengyelül.
serceg.

Mátyás, a lovam fordítom;
délnek futok,
a trónszék még tied.
Poéta jámbor többé nem lehet.

*

Agaskodsz páncélszügyű telivér;
a bújtató sziklák mögött karom
hiába mozdul,
kardra gyöngye már.

Tirannus lett,
tirannus a király!
Lelkemben nehéz vasgyökerű fa
a gyűlölet.

Vén haramiafő:
felhő torog,
űszkös a mennymező.

Az Ősz égeti vándor éietét,
hajlong a Tél előtt.

Göthös cseléd,
sovány csavargó lettem?!
Meztelen
rimánkodom,

mint szélvert köveken
a holdat-tartó ág, ha szállni kél?
Fölöttem Isten többé nem ítél!
Szaglászhatják sorsom s csizmám nyomát.
Lándzsák a bokrot vérbe dönthetik:
szarvast

vagy medvét
verhet át a vas.
Számból fölszállt a szó: a büszke sas,
szirtek közt lendít száguldó erő.
Értelmem telt szövőszékén tudás
s bánat ragyog.

Suhanj felém fenyő:
utak mellett virrasztó gyertyaszál;
a fagy ölel,

öleből jég dagad;
a lángokért, a zöldes lángokért
fenyőszál-gyertya nagyon véd magad.
Védem magam, akár a csonka fák.

Vitézt szerettem.
Várnak odaát.

„Sirály zokog.
A hó fejtákra rogy.

*A mécs mögött Borbála fátyla ring,
a mécs mögött anyám s a hű halott:
apám, kinek hamvát a jázminok
tavasszal szerte szórják; int nekem.
S Szent Erzsébet, a kötény-lengető,
rózsákba rejtené izzó kezem.”*

*A gondosság megnyitja-e ölét?
Ataldöjték a Nap aranyböggyét.
Az alkony barna pajtája előtt
kering a köd,
fojtja a hegy nyakát.
Védem magam,
akár a csonka fák.*

Fejezet Janus Pannonius magyar utóéletéből*

A magyar reformátor értelmiségnek Janushoz való viszonya, a XVI. század közepén, még eléggé egyenetlen. Ahogy látom, főként a melanchtoni humanizmus jegyében nevelkedettek és a gyulafehérvári humanizmus kisugárzó körében élők ismerték. Bornemissza Péter már 1555 után jegyezgetett Volaterranusába, aláhúzta, hogy Janust az olaszok Ungheretusnak hívták, kitűnően tudott görögül és latinul, „annyira, hogy nem barbárnak, hanem rómainak lehetett volna tartani”, a lapszélre pedig kiírta, „NB. Ungarus”. A krakkói kapcsolatokkal rendelkező Székely István *Chronicájában* (1559) viszont semmit sem olvasunk Janusról, noha az 1471-es évnél egész humanista névsort kapunk, mint akik „könyveket írnak”. Az itt szereplő „Joannes de monte” természetesen Regiomontanus nevének változata.

Heltai Gáspár *Historia regis Matthiae Hunnyadis* (Kolozsvár, 1565) c. kiadványa nemcsak azért fontos, mert először adja a hazai olvasók kezébe Bonfininak Mátyás uralmát tárgyaló decasait, bennük Janus Pannonius életrajzát, hanem közli a nagy költőnek Mátyás nevében Antonius Constantinushoz (Costanzi) intézett episztoláját is, amely a magyarság harci dicsőségéről és helytállásáról szól. Heltai ezzel határozott nemzeti programot fogalmaz meg kortársai számára, akárcsak a tíz évvel később napvilágot látott magyar nyelvű *Krónikájában*. Itt olvashatta először anyanyelvén a latinul nem, vagy csak gyengén tudó kisnemes-polgári közönség a költő hiteles életrajzát, poétai dicsőségét, szerencsétlen végzetét. Heltai szokása szerint novellásit is, amikor ezt írja: „a káptolom könyörgé néki (ti. a királynak), hogy eltemethessék a János poéta testét. Mert ingyen püspököknek nem merik vala mondani”. Arról, hogy nem merték püspököknek nevezni, sem Bonfini, sem Pierio Valeriano nem tesz említést, más forrásunk pedig nincs.

A nagy műveltségű Károlyi Péter Kolozsvárt 1567-ben kiadott verstanában (RMNyt I. 236) a hexameter tárgyalása során idézi Janus Pannonius néhány sorát a *Carmen pro pacanda Italia ad Imp. Caes. Fridericum III.* c. költeményéből, ezeket megállapíthatólag Georgius Sabinusnak egy, az antik költők imitálásait tanító művéből veszi, bár Janus közvetlen ismerete egyáltalán nincs kizárva. Skaricza Máté Janus-ismereteit feltehetőleg Kolozsvárt szerezte, itt ugyanis éppen Károlyi Péter tanítványa volt. Skaricza Szegedi Kis István-életrajzában már azt említi – nyilván a Beatus Rhenanus-féle germanizálással szemben –, hogy Janusunkat a német humanisták egyike sem múlta felül. Ismereteinek forrása egyébként ugyanúgy Volaterranus, mint Bornemissza Péteréinek.

A magyarországi humanista körökben élénk feltűnést keltett Janus elveszett epikus művének, a magyar történelmet tárgyaló *Annales*nek az ügye. Ma sem tudunk róla többet, mint amennyit Huszti József kitűnő monográfiájában összefoglalt. Az erdélyi szász humanisták már az 1522-es bolognai kiadásokban utalnak rá, Sámbody szintén azt állítja, hogy Bécsben többen látták és olvasták. Felhívom azonban a figyelmet arra, hogy nem azt mondja: ő látta, ő olvasta. Ezt a szövegbe csak belemagyarazzák némileg menthető téves szemlélettel. Sámbody a Plutarchosból fordított Brutus- és Galba-

* A pécsi akadémiai ülészakon elhangzott, Janus magyar utóéletét tárgyaló nagyobb előadás kiszakított, de összefüggő részlete; a filológiai dokumentációt elhagytam, a latin szövegeket magyar fordításban közlöm.

életrajzokról jelenti ki, hogy „erről a könyvről, melyet Veronában magam láttam és Guarino javított, szemtanúként teszek bizonyosságot,” az *Annales*ről viszont így nyilatkozik: „Vajha Évkönyvei, amelyeket hajdan Bécsben láttak és olvastak, előkerülnének és börtönükből kitörnének.” Csak Sámbockynak nyomban ezek után következő személyes hangú indulatkitörése, hogy ti. úgy ragadná őket magával, mintha Cicero vagy Livius elveszett művei lennének, sugallta azt a benyomást, hogy itt az író által egyszer már látott és olvasott költői alkotásról van szó. Növelik a hatást azok a kemény átkok, amelyeket Sámbocky részben egy Platon-idézet segítségével a Janus-kéziratok elsikkasztóira szór. A XVIII. századi Janus-ismertető és kommentátorok kegyes csálása tehát, hogy egyes Sámbocky-citátumokba a kérdéses hely elé is becsempészik az *à me-t*, ahogy látom, legelőször Czvittinger Dávid. Mindebből az következik, hogy az *Annales* meglétét kétségbe vonnunk aligha lehet, komoly bizonyítékunk azonban nincs rá.

Janus Pannonius állítólagos magyar nyelvtanáról még ennyit sem mondhatunk. A magam részéről teljesen elfogadom Huszti érveit: ez a nyelvtan sohasem létezett, de nagyon nevezetes, hogy Baranyai Decsi János 1591-ben ezt állíthatta, még hozzá olyan levélben, amelyben a magyarság ősi írásáról esik szó. Világos bizonyossága ez annak, hogy a nagy képzettségű humanista gondolatvilágában már kibontakozóban van az autochton, tehát anyanyelvű művelődés szükséges volta: ennek tartozékai lennének a nemzeti írásrendszer, a magyar nyelvtan és nyilván az *ornata syntaxis*, amelynek egyik segédeszközét maga alkotja meg az erasmusi *Adagia* magyarrá tételével. A kor kívánalmait mondja ki – nem kell már két évtized sem és megjelenik Szenczi Molnár népszerű magyar nyelvtana! –, de nyomatékosan alá kell húznunk azt a tényt is, hogy az alkotót éppen a legünnepeltebb hazai poétában keresi. Nincs, sajnos, tudomása róla, hogy ezt a feladatot Sylvester János „századának csendes díszé” (Kazinczy) több mint öt évtizede már megoldotta. Mint minden magyarázatlan megállapításban, így Baranyai Decsi közlésében is van valami nyugtalanító. Milyen alapon állíthatta, hogy „ama Pannóniai János . . . nem restellette, hogy magyar nyelvtant írjon”. Az nagyjából bizonyos, hogy a pécsi püspök nem írt magyar nyelvtant. Hogyan került azonban olyan hírbe, hogy írt? Ennek felderítése a XVI. századi Janus-recepció legérdekesebb kérdése lehetne.

A nagy költő hírnevét, de művei ismeretének egyenetlen színvonalát egyszerre bizonyítják az olyan adatok, hogy Bornemissza Péter *Enekec három rendbe* (Detrekő 1582, RMNyt I. 513) c. terjedelmes gyűjteményébe a *Cur mundus militat* c. tipikusan középkori vallásos éneket – Jacopone da Todi igen népszerű szerzeményét – Janusnak tulajdonított latin szöveggel veszi fel. Közli a verset magyarul is, arról viszont nem nyilatkozik, hogy a fordítást is Janusénak tartja-e. Valószínűleg nem. – Apró adat volta ellenére is sokat mond, hogy egy erdélyi tanuló, Kornis György atyjához intézett levelében (1591. nov. 7.) hosszas itáliai időzését Janusra hivatkozva mentegeti, aki állítólag 18 évet töltött olasz földön. Ez a téves adat annyira megrögződik a köztudatban, hogy Jöcher nemzetközi tekintélyű lexikona 1750-ben is 17 évre teszi Janus külföldi tanulását, noha maga Janus mondja meg a pontos adatot: „Míg a nap tizenegyszer tér vissza égi jeleihez” (*Threnos de morte Barbarae matris*). Janus igazi ismerete, mint látjuk, nem állott arányban költői hírnevével.

Balassi Bálinttal kapcsolatban Eckhardt Sándor egyetlen komolyabb párhuzamot tud idézni a *Szerelmese hálátlansága miatt szomorkodó lelkét önmaga vigasztalja* c. versből, amely az asszonyi állhatatlanságról panaszskodik. Janus Pannonius ezt a szél-tében kiaknázott antik közhelyet egyik Tito Vespasiano Strozához intézett elégiájában használja.

A hazai Janus-hagyomány egyedülálló, különleges terméke az *Eranemos* 1594-es debreceni kiadása; 1754-ig nem jelenik meg más Janus-nyomtatvány magyar földön. Nem tudjuk pontosan eldönteni, kinek az indításából és közreműködésével, milyen célra készült. Nyomdása a Muraközéből jött Csáktornyai János volt, a Kollégium rektora ekkoriban a wittenbergi tanultságú Debreceni Tarack János. A lelkész személye bizonytalan: Szegedi Pastoris Dániel valószínűleg még nem szolgált Debrecenben. Feltehető mégis, hogy a kiadvány a Kollégium szellemi erőinek közreműködése nélkül

aligha jöhetett létre. Nincs megállapítva, hogy a debreceni *Eranemos* milyen viszonyban van Sámbocky 1567-es bécsi kiadásával. A címlapon szereplő „külön nyomtatva” ugyanis nem elég nyomós ok e kapcsolat feltételezésére, amint ezt a Régi Magyar Nyomtatványok szerzői teszik. Összevettem a Teleki-kiadás közölte Sámbocky-féle és a debreceni variánsokat, ez utóbbiak többnyire jobb értelmet adnak. Ha tehát mégis a bécsi edítiót tekintjük alapszövegnek, akkor is fel kell tételeznünk, hogy ezt a nyomda számára lemásolták és ugyanakkor emendálták is. A *szelek versenye* egyébként igen alkalmas iskolai gyakorlatok céljaira, hiszen – mint Pais Dezsőtől tudjuk – nem egyéb a klasszikusokból szőtt nagyszabású centónál.

A magyar Janus-hagyomány különlegesen érdekes fejezete az, amelyet Kovács Sándor Iván kifejezésével „a Janus-kultusz protestáns vonalának” nevezhetünk. Ennek is több rétege van. Figyelemre leginkább méltó a heidelbergi–strassburgi magyar humanista kör munkássága. Ennek mintegy vezérkönyve Schödel Mártonnak, a pozsonyi polgármester fiának *Disquisitio Historico-Politica de Regno Hungariae* c. műve. Rendszerezi mindazt, amit a Nyugatnak Magyarországról tudnia kell, s ezt nyugodt fölényel, az elmaradottság tudata nélkül, sőt a magyar régiségre büszkén, nemzeti szellemben teszi. A *patria lingua* számára egészen természetesen a magyar, Janust a nemzet dicsőségének tartja, tud *Annales*-éről, a Paraeus-féle *Delitiae*-kiadásról, leg-többre mégis Sámbocky edícióját tartja előszava miatt. Idézi is Janus önértékelését: „És önmagáról énekelte: Én vagyok Pannoniám első dicsősége”. Szenczi Molnárra sürűn hivatkozik, még azt is megjegyyezve, hogy Pozsony megyei földije. Érdemes lenne ezt a Turóczy-Trostler Józseftől többször dicsért művet alaposabban ismernünk, a magyarságot bemutató adatait értékelnünk, hatását nyomoznunk. A Debreceni Kollégium példánya 1765-ben jutott mai helyére, de már 1633-ban magyar kézben volt.

Szenczi Molnár Albert, úgy látszik, alaposan ismerte Janus költészetét. Kerecsényi Dezső találta meg az Akadémia könyvtárában lévő 1518-as Beatus Rhenanus-kiadás Molnár Albert kezétől származó jegyzeteit. A magyar humanista kifakad német pályatársa germanizáló törekvése ellen: „Non germanus erat Janus Pannonius ipse: sed fuit Ungarico iure satus genere. Tudatad inkább hiszem Rhenane, de bántad, hogy nem nemet volt.” Mulatságos, ahogy a bosszankodás a hűvös latinból magyarba csap át: az „Ungarico iure satus genere” pedig az „igaz magyar nemzetből való” sürűn használt fordulat átültetése: Molnár Albert latinul írva is gyakorta gondolkozik magyarul. Ugyanő két Janusra vonatkozó verset rögtönöz a szóban forgó könyv „karéjára”. Az első a Guarino-panegyricus 651–656. sorára céloz, a másik a *Thrsenos de morte Barbarae matris* 95–96. sorára. A *Dictionarium Latinovngaricum* ajánló levelében viszont a *Carmen pro pacanda Italia*... egy részletét idézi a háború pusztító hatásáról, Magyarországra alkalmazva azokat a sorokat, amelyek már Károlyi Péter poétikájában is előfordultak. Szenczi Molnárt európai látóköre igazán alkalmassá tette Janus értékeinek megbecsülésére, érdekes viszont, hogy állítólagos nyelvtanáról nem tud; igaz, hogy Sylvester és Dévai grammatikáit sem ismeri.

Ennek a nyugat-német református egyetemek köré csoportosuló magyar értelmiségnek nyilván jelentős szerepe volt a Johannes Philippus Paraeus által közzétett *Delitiae poetarum Hungaricorum* létrejöttében. Főként annak a Kórodi Bedő Dánielnek, aki 1618. jan. 11-én Debrecenben kelt versében a kiadványt üdvözölte, a „koszorús császári költő” címmel büszkélkedve. Fogalmunk sincs, hogy ezt hol és mivel érdemelte ki! Részletes verstant írt közismert humanista források alapján. 1617–18-ban debreceni rektorként működött, de a Janus műveit legterjedelmesebben bemutató 1619-es kiadványban való közremunkálásáról semminő adatunk nincs, sőt további életútját sem tudjuk követni. Az 1594-es debreceni *Eranemos* és a népszerű Janus-kiadásban résztvevő Kórodi debreceni meghívása valahogyan mégis összecseng. A XVII. század első harmadának magyar református műveltsége oly erős humanista töltéssel rendelkezett, hogy a Kórodiéhoz hasonló költői tevékenység és eruditus munkásság előnynek számított a debreceni vagy más rangos állás elnyeréséhez. Mindezek alapján mégsem tételezhetjük fel, hogy Janus Pannonius mindennapos olvasmánya volt az egyébként igen kiterjedt klasszikus műveltséggel rendelkező papi értelmiségnek. Mi sem jellemzőbb, hogy sem Alvinczy Péter, sem Miskolczi Csulyak István munkásságában

– legalábbis eddig! – nem találkoztam Janus névével, de hiányzik a Károlyi Zsuzsánna fölött mondott latin és magyar gyászbeszédnek 1624-es gyűjteményéből is, noha ez a keresett retorika és a műveltség-fitogtatás korabeli csúcsteljesítménye. Éppen ezért érdemel megkülönböztetett figyelmet, hogy Kaposi István királyhelmeci prédikátor ugyanebben az évben a Szepsi Csombor-tanítvány Nyáry Ferkó felett elmondott temetési beszédében váratlanul egy Janus-idézetet közöl, méghozzá kevésbé ismert előgiből (*Threnos in Racacinum Cubicularium*):

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,

Tam postrema citó cuilibet hora venit

és mindjárt magyarra is fordítja: „Mint amaz zapor essőben való vízi buborik mely hertelenséggel elmúlik, oly hertelen el iő az embernek életének utolsó óráia”. E szószaporító prózafordítás tudtommal az első Janus-translatio irodalmunkban.

Az európai és benne a magyar Janus-hagyománynak egy különleges változata a protestáns polémia számára történő kihasználás. Ebben a vonatkozásban nem mutatnak valami nagy olvasottságra a prédikátor idézők. Mellőzik Janus igazán szellemes és eszmeileg is éles antiklerikális epigrammáinak sorát, s pusztán az otromba „Johanna nőpápa” történettel játszadozó verset közlik, meglepő egyhangúsággal. Teleki Sámuel az *Opuscula* 331. lapján felsorolja a janusi epigrammát közlő protestáns tudósok névsorát; nem tudja persze, hogy magyar nyelvű művekben is megjelenik. Legelőször Szegedi Kis István 1584-ben Bázelen közzétett *Speculum pontificum Romanorum* c. művében szerepel, majd Magyarai István: *Az Országokban való sok romlasoknac okairól* (Sárvár, 1602) c. vitairatában terheli a pápák bűnlajstromát.

A Janus-kultusz első nagy, mondhatjuk reneszánsz fejezetét ezzel le is zárhatjuk, de külön kell még tárgyalnunk egyetlen, nem is hiteles Janus-költelemény recepcióját, mert ez a XVII. század közepétől végighúzódik irodalmunk egész történetén Arany Jánosig. A *Romulidae Cannas* tanulságos históriájáról van szó. Az I. Ulászló király nevében beszélő, egyébként igen szép *epitaphiumot* már Teleki Sámuel gyanakodva, hosszú magyarózó jegyzet kíséretében csatolta Janus Pannonius költeményeinek legvégére, s Juhász László, a kiváló Janus-filológus 1931-ben sem jutott tovább; Huszti József sem tartotta eredeti Janus-költeménynek, noha a régi magyar hagyomány egyhangúlag nagy humanista költőnk művének minősítette. Ennek az volt az oka, hogy pontosan beleilleszkedett a protestáns-apologetikus történeteszemléletbe, hiszen az oly sokszor emlegetett várnai csatavesztést siratta. Ismeretes, hogy régi irodalmunk egyik legjobban kihasznált polémikus, klérus-ellenes érve a várnai csatavesztésnek isteni büntetésként való felfogása, amely a szegedi béke esküszegő megtörése miatt következett be. Az alaphangot már Bonfini megűti, amidőn Magyar Történetének megfelelő részében így ír: „Az elkövetett esküszegés óriási bűne miatt a haragvó isteni méltóság kiengesztelése okán, Isten e szent és mocsoktalan királyi áldozatot szánta magának, hogy őt, akit a földhöz méltatlannak ítelt, halandóságából kivetkőztetve, az égiek közé emelje”. Az ifjú, daliás és igen népszerű I. Ulászlót már a humanista közvélemény, Cesarini Julianus elítélésével, a papi fondorkodás áldozatának tartotta. A protestáns polémikusok természetesen módon ragadták meg ezt az érvet, Székely István, Heltai Gáspár magyar történeti műveiben ott találjuk; Magyarai István is érvel vele a katolikusok ellen; bőségesen kihasználja Kecskeméti Alexis János *Dániel próféta könyvének magyarózattában*, Alvinczy Péter az *Itinerarium catholicumban*. Említi Apáczai Csere János a *Magyar Encyclopaedia* IX. történelmi részében, különös módon összekeverve a várnai ütközetet a mohácsiival.

Maga a latin epigramma, a *Romulidae Cannas ego Varnam clade notavi* először 1646-ban bukkan fel Szilágyi Benjámin István sárospataki tanárnak gróf Bethlen Péter, a fejedelem unokaöccse felett 1646. okt. 22-én Liszkafalván mondott latin nyelvű halotti oratiojában, egyenesen költőnknek tulajdonítva: „... mégsem kényszeríthette soha az ellenség utolsó veszedelemre a magyar nemzetet, ha a várnai vereségen kívül, amelyet a magyarok költője, Janus Pannonius a király nevében így siratott meg haddan: [A rómaiak Cannae-t, én Várnát tettem nevezetessé vesztéssel. Tanuljatok halandók, hogy meg ne szegjétek az esküt. Ha a főpapok nem kényszerítettek volna a hit megtörésére, a pannonok földje ma nem viselne szkíta (értsd: török) igát], a tatá-

rok borzasztó betörését és a magyar nemzetnek IV. Béla uralkodása alatt történt szinte teljes pusztulását kiveszed.” A bölcselkedő alaphangú gyászbeszéd egyébként a nemzetsorsról, a nemzetek és a nagy családok végzet rendelte pusztulásáról elmélkedik, s nyomatékosan figyelmebe ajánlhatom azoknak a modern történetíróknak, akik a magyar nemzettudat múltját nyomozzák. Szilágyi B. István a verset nyilván kézirati hagyományból veszi, az eddig megjelent nyomtatott kiadásokban nincs nyoma.

Ugyancsak nemzeti katasztrófával, az 1658-as év szörnyű háborús csapásaival – lengyel pusztítás a Felvidéken, török betörés Erdélybe – kapcsolatos Medgyesi Pál hivatkozása is Ibrányi Ferenc fölött Ibrányban 1659. július 29-én mondott temetési beszédében: „Elhallgassam bár a’ régieket: ne szóljak Varnáról Romániában az előtt 215 esztendőkkel esett szomorú romlásunkrol, Amurates Török Császár miat, kivel akkori Királyunk Wladislaus, a’ Pápa követének ösztönzésére, igazság kívül a frigyét felbontotta vala. Melyről illy keserves *Epitaphiumot* irt volt egy jámbor Poeta: Romulidae Cannas (pontosan, szó szerint!). Mellyet Illyen Magyar *Strophaban* fejezek én ki:

Romaiak Cannast,
A Magyarok Varnát
Jól meg-festék vérekkal:
Tanulj minden innen,
Szörnyö hitszegésben
Ne leledzél senkivel:
Izgága ha Pápa
Hazánk, nem lesz vala,
Biznánk most is békével.

Ez a szép Balassi-strófa az első művészi Janus-fordítás irodalmunkban. A költeményt erősen elmagyarosítja, protestáns szellemben értelmezi („a pápa izgágasága”), egyszóval jelentékenyen aktualizálja. Az utolsó három sor merész, „közöléses” szörendfordítása szinte Baróti Szabó Dávidot előlegezi.

Ismeretes, hogy Bod Péter *Hungarus Tymbaules* c. művében közölte Batsányi János pedig a „Várna- és Mohács”-ciklus mottójául tette meg a *Romulidae Cannas*-t; Arany János 1881-ben, változatlanul Janusnak tulajdonítva, imígyen fordította le:

Cannaet római vér, az enyim Várnát örökité;
Ember okulj innen: véték az esküszegés.
Engem is a papság ha nem indit béke-törésre,
Most Magyarország nem hordana ozman igát.

Nagy klasszikusunk a címben jelzi, hogy „I. Ulászló hagyományos sírverse Janus Pannoniustól”. Egyébként teljesen Medgyesi Pál hagyományos protestáns-magyaros felfogásában marad meg, noha a XVII. századi költői szöveget nyilván nem ismeri. A még nyilván XV. századi eredetiben a „Pannonis ora” inkább szegélyvidékre, előtartományokra utal: érthető természetesen, hogy az idézők és fordítók századok óta a hódolt-ság magyar gyötrelmeinek okát keresik a hajdani esküszegésben. Végül még annyit, hogy a költemény nem lenne méltatlan Janus geniusához, sőt legszebb hazafias epigrammáival vetekszik. Bár sikerülne eredeti voltát bizonyítani!

Janus a horvátoknál

Ebben a néhány lapos kis tanulmányban nem ígérhetjük Janus teljes délszláv utókorának feldolgozását. Nagy és terjedelmes téma ez, s ezzel a témával úgyszólván foglalkozni fog a márciusi pécsi Janus-ülésszakon a szorgalmas jugoszláviai magyar kutató; Dávid András. Mi most a kérdéskomplexusnak csak egyik igen fontos szakaszát ragadjuk ki: Janus horvát utóéletének azt a közel egy évszázados periódusát, amely Kukuljević könyvének (1886) és Svagelj tanulmányának (1970) megjelenése közé esik.

Ivan Kukuljević Sakcinski, a XIX. századi horvát irodalomnak, tudományának, kultúrájának ez a nagy alakja a modern horvát Janus-filológiának is megalapítója. „Elmúlt évszázadok híres horvátjairól” (*Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb, 1886) írott könyvének első, 19 lapos tanulmánya Janust méltatja (*Ivan Česmički, nazvan Janus Pannonius*).

Kukuljević Janust *Ivan Česmički*-nek nevezi, s elveti a humanista íróknál előforduló *Ivan od Kešinaca* alakot. Csak néhány évvel ezelőtt bizonyította be a pécsi tudós, Tóth István, hogy Janust horvátul *Ivan Kešinac*-nak, magyarul *Kesincei János*-nak hívják szülőfalujának neve után. Reméljük, hogy a pécsi Janus-ülésszak nyomán a horvát irodalomtörténet is elfogadja ezt a helyes és bebizonyított állítást.

Kukuljević egyébként nagy lelkesedéssel ír Janusról. Megírja, hogy nemes származású volt, s hogy humanista kortársai (Enea Silvio Piccolomini, Guarino, Bonfini, Tubero és még többen) *szlávnak*, azaz horvátnak tartották. Ez az állítás aztán végigvonul az egész horvát Janus-kutatáson. Megírja azt is, hogy nem messze a Dráva torkolatától született, szől itáliai tanulmányairól, ottani barátjairól, pécsi püspöki kinevezéséről. Sokat él – írja róla – a budai udvarban, nagybátyja, *Ivan Vitez od Srednje*, azaz Vitéz János mellett, akit a horvát szerzők ugyancsak saját emberüknek tartanak. Újabb életrajzi adatok következnek, végül a lázadás Mátyás ellen, a menekülés és a halál.

Janust, az embert, ezekkel a meleg szavakkal jellemzi Kukuljević: „A alacsonyabbrendű emberekkel való érintkezésben sohasem volt gögös és dölyfös, annál inkább kitűnt azonban a viselkedésének rendkívüli szemérmességével és nagy vendégszeretetével. Mindenki kereste ezért társaságát és barátságát, mert vidám természetével és éleselmjű tréfáival mindenkit el tudott bűvölni. Komoly gondolkozásával és természetes szellemességével mindenkiben tiszteletet ébresztett.”

Kukuljević tehát elsősorban a *püspököt* és az *udvari embert* tartja szemé előtt: Janus pajzán epigrammái, antiklerikális versei fölött gyorsan elsiklik. A tanulmány különben is elsősorban életrajz és pályakép. Jellemző, hogy a panegyris-író Janust becsüli a legtöbbre:

„Költeményei közül minden tekintetben első helyet érdemelnek panegyrikus versei. Kitűnnek nemcsak klasszikus nyelvükkel és stílusukkal, hanem magasztos gondolataikkal és gyönyörű költői képeikkel is. Ezekkel a versekkel, valamint magvas epigrammaival is Janus még a maga életében dicső névre és világhírré tett szert.”

*

Fontos dátuma a horvát Janus-kultusznak 1951. Ekkor jelenik meg a „Horvát latinisták” (*Hrvatski latinisti*) sorozatában Janus verseinek és epigrammáinak két-nyelvű kiadása, latin eredetiben. Nikola Šop horvát műfordításában, az irodalom-történész Mihovil Kombol előszavával. Ez persze még nem kritikái kiadás, nem a teljes Janus: mindenesetre jelentős lépés a cél felé. Kissé irigyelhetjük horvát barátainkat, hogy ők előbb tehetők meg ezt a lépést...

Šop fordítása tartalmilag pontos, filológiailag azonban megkérdőjelezhető. A horvát Matija Petar Katančić a XVIII. század végén, a szerb Lukijan Mušicki a XIX. század elején megkísérelték az antik időmértékes vers formához-hű reprodukálását. Erre a horvát-szerb nyelv alkalmas is volt, mert ismeri a hosszú és a rövid szótagokat. Katančićot és Mušickit nyilván nemcsak a görög és a római költők, hanem a mi „deákos költőink” példája is inspirálta. Hiába tiltakozott azonban a szerbek közt élő nagy szlovák filológus, Šafárik: a szerbek is, a horvátok is a XIX. század folyamán, tanácsát elvetve, a nehézkes, német kaptafára szabott „hangsúlyos hexametereket” honosították meg, és nem sajnálhatjuk eléggé, hogy Šop is Janus gördülékeny antik metrumait ebben a kissé száraz és vaskalapos formában fordította. A fordítás *tartalmi* kitűnőségét ezzel persze nem érintettük.

Nagyon érdekes aztán Mihovil Kombol előszava. Janust érthető módon ő is horvátként tartja számon, s ő is hivatkozik az ezt alátámasztó olasz humanista véleményekre. Nem elégszik meg azonban ezzel, hanem háttérként utal olyan adatokra, mint a zágrábi püspökség szerepére a Zsigmond-korabeli korai humanizmus történetében, ahol megjelenik Matija od Gotalovca is, előbb zágrábi, majd *pécsei* prépost.

Janus rövid életrajzát természetesen Kombol is felvázolja: itáliai tanulmányait, egyházi és politikai karrierjét, szól azonban betegeskedéséről, lelki depresszióiról, az itáliai környezet utáni vágyakozásáról is. Kukuljevičnél sokkal részletesebben elemzi *költészetét*. Panegyriszeit már nem dicséri annyira, bár elismeri: akadnak bennük valóban művészi részletek is. Későbbi költészetének legszebb alkotásait az elégiákban látja. Betegségéről írott versét egyenesen Branko Radičevićnek, a nagy szerb romantikus írónak költészetével hasonlítja össze!

Janus vallási közömbösségét már erősen hangsúlyozza. Kitűnőnek tartja epigrammáit, s ilyen jellemzést ad:

„Janus epigrammaiban az 1450-iki jubileumi esztendőről megleljük a humanistáknak fölényes álláspontját, akik, ha formálisan nem is szakítottak az egyházzal és tanításaival, mégis közömbösek voltak a teológiai kérdések iránt és az új klasszikus művelődés magaslatáról gúnyolódva pillantottak mind a tudatlanok középkori valóságának megnyilatkozásaira, mind az egyház képviselőinek eljárásaira.”

Kései elégiáiról szólva, azt is hozzáteszi:

„Jellemző, hogy Janus még később intonált elégiáiban sem, amelyek súlyos betegségének idején keletkeztek, nem keresi a vallás vigaszát; ellenkezőleg, mindegyikben az evilági ember nyilatkozik meg, aki, halálát sejtve, a földi örömeket siratja, amikor pedig a lélek halál utáni életéről beszél, mint a ‚Lelkéhez’ című elégiában, inkább úgy szólal meg, mint platonista, semmint keresztény.”

Ezzel kapcsolatban említi Janus és a firenzei platonizmus – elsősorban Marsilio Ficino – kapcsolatait. Ugyanakkor azt sem hallgatja el: a latin nyelv egyoldalú kultusza bizonyos veszélyekkel is jár. Véleménye oda konkludál: Janus humanizmusa kissé „idegen növény” volt a korabeli Magyarországon. – Kombol azóta meghalt: ha azonban élne, az újabb kutatások fényében bizonyára revideálná ezt az álláspontját.

*

Janus Pannonius kritikus szelleméhez, nyugtalan alakjához eléggé hasonló jelenés a mai horvát irodalom legnagyobb írója, Miroslav Krleža. Ráadásul az ő életének egy szakasza is Pécshez kapcsolódik, s a pécsi diákévek egy-egy mozzanata minduntalan felcsendül drámáiban, elbeszélő prózájában, esszéjében. Nem egyszer találkoztunk Janus nevével is, a horvát és műveire történő utalásokkal. Háború-okozta kényszerű visszavonultságában, 1942-ben pedig Krleža egy pompás tanulmányt is írt „Janus Pannonius alakjáról” (*O pojavi Jana Panonija*). Összegyűjtött esszéinek III. kötetében, 1963-ban jelent meg: mi ezt a kiadást olvastuk.

„Egyike a mi reneszánsz-költőinknek, a quattrocento szellemének klasszikus példája, aki majdnem valamennyi költő-kortársát túlszárnyalta fantáziájával, temperamentumával és politikai merészségével; kétségtelenül ez volt Janus Pannonius Česmički”.

Ez a jellemzés adja meg Krleža esszéjének alaphangját. Őt magát sem hagyta el – még a háború és a belső emigráció veszélyes éveiben sem – a fantázia, a temperamentum és a merészség. Ezek a tulajdonságok határozzák meg az egész tanulmányt. Mint másutt, a horvát író itt is kedveli a szélesen áradó digressziókat, a messzetekintő kipillantásokat. Íme, a világ, amelybe Janus beleszületett:

„Abban az ambientében, ahol a zágrábi püspökség gótikája dominál, ahol Ravenna mozaikjait és Rimini freskóit másolják, ahol a könyvfestők és fametszők még mindig a bizánci szkémákat művelik, de ahol már a XII. század óta francia mintára egyházi misztériumokat játszanak, ebben a pannóniai körében egy születésének első korszakában levő civilizációnak, amelyik a pécsi román művészettel egy nyugat-európai kezdetnek szávamenti és dunántúli zónáját jelenti, itt született Janus Pannonius abban a pillanatban, amikor a törökök megjelennek a Száva déli partján.”

A társadalmi hátteret a kései középkor Délkelet-Európájának feudális anarchiája adja meg:

„A Babonícok, Nelipícek, Palizsnaiak, Horváthiak, Kotromaniócok, ezek a tipikus trecento és quattrocento bárók és kalandorok, akik az Árpádok agóniája után egyszerűre játszanak elsőrendű politikai szerepet a Dunánál is, az Adriánál is.”

Janus élettörténetére, tanulmányaira természetesen a horvát író is utal, azonban büszkén teszi hozzá:

„Korvin (Mátyás) valamennyi asztronómusa, polihisztor, festője, szobrása, építész és költője főleg a mi embereinkből került ki.”

Ez a *korvini reneszánsz* problémája, amelyre Krleža más írásaiban is visszatér, s amelynek fontosságáról e sorok írójával is többször beszélt. Ilyenkor a zágrábi író mindig hangoztatta: ez a kor a horvát-magyar kapcsolattörténetnek elsőrendű jelentőségű szakasza, érdemes volna vele az eddigieknél alaposabban foglalkozni.

Janus költészetéről ezeket állapítja meg:

„A részletek fontossága Janus Pannonius költészetére mindenek fölött jellemző. költői fegyverzetével együtt benyomásait érzékletes módon is fel tudja fogni, belemerül és belehatol a tiszta poézis anyagába egyetlen költői eszköz segítségével, ez pedig a fantázia. Ennek a merész asszociációkban kibontakozó gazdag képzeletnek nincs semmi kapcsolata a pápai Róma fegyverzetével, s ezért festi le képeit olyan szuggesztív módon, úgy, hogy benyomásainak ereje még ma is elbűvöl az elsődleges impressziók frissességével.”

Milyen kitűnő ez a definíció is:

„Janus Pannonius költészete egyes pillanatokban nem más, mint a reneszánsz-szibaritizmus tiszta cinizmusa. Haragban született minden ellen, ami ceszaropapizmus, és ezért ebből a szempontból valóban eretnek. A talaj, amelyen keletkezett, par excellence eretnek.”

Krleža itt a bogomilizmusra gondol, arra az áramlatra, amely a középkori eretnek-mozgalmak több más hullámával együtt Szlavóniába és a Dunántúlra is eljutott. Utal arra, amennyire gyűlölték az egyházi körök Janust, s utal halálának titokzatos körülményeire. Talán öngyilkos lett? veti föl a kérdést. – Akármennyire

„költői” is Krleža Janus-képe, lényegében mégis sok értékes szempontot nyújt, s tulajdonképpen azt a háttérret rajzolja Janus mögé, amelyen Kardos Tibor is látja a nagy XV. századi humanista alakját.

*

Még három horvát Janus-adalékra kell felhívunk a figyelmet. Az első a pécsi ülésszakon is szereplő zágrábi professzor, Veljko Gortan Janus-cikke az *Enciklopedija Jugoslavije* 1960-ban megjelent negyedik kötetében. Tömörségében is tartalmas írás. Igaz, Gortan is kitart még a *de Chezmicze* név mellett, s azt véli, hogy a költő családja a Čazma melletti Česmicéből származik. *Pannonia* akkor *Szlavóniát* is jelentette, szerinte tehát nem helyes azt állítani, hogy Janus magyar volt. Gortan is idézi Enea Silvio Piccolomini és Vespasiano da Bisticci ezt alátámasztó nyilatkozatait, majd pályaképet ad, s azt sem hallgatja el, hogy holttestét Pécsre szállították.

Janus Gortan szemében érzékeny lélek, aki sokat betegeskedik, nehezen bírja az udvari életet és a háborút, vágyódik vissza Itáliába. Utal kritikus magatartására a Vatikánnal szemben, és azt is hangsúlyozza: a humanista díszítések nem fojtották el tehetségét. Verseiben ott érzi a Magyarországot és Horvátországot egyaránt fenyegető török veszedelem problematikáját, művészi szempontból pedig kései elégiáit tartja legsikerültebbnek. Véleményét talán legjobban ez az egy mondat foglalja össze:

„Ha el is távolítjuk a külső humanista köntöst, Pannonius megmarad, mint a kifinomult érzékenység, a gazdag fantázia, az élénk temperamentum költője, aki a maga világ-élményét plasztikus költői képekben fejezte ki.”

Gortan Janus-képe eléggé közel áll Krleža szemléletéhez. A horvát művelődéstörténet új nagy szintézisében (*Kulturna historija Hrvatske*, Zagreb, 1964) Janus azonban csak egy alig másfél oldalas pályaképpel szerepel, két idézet kíséretében. A könyv szerzője, az egyébként nagyon szorgalmas Zvane Črnja „A szláv tündérek énekelnek” (*Pjevaju vile slovinske*) című fejezetbe illesztette be költőnket: a fejezetben a XV–XVI. századi horvát-dalmát humanizmus dominál. Nem tagadjuk ennek a mediterrán-szláv szférának nagy jelentőségét, azonban Janus is talán valamivel bővebb tárgyalást érdemelt volna...

Végül utaljunk a Vinkovci városában működő akadémiai intézet igazgatójának, a hazánkban is járt Dionizije Švagelj-nek tanulmányára: „Szlavónia és Baranya a horvát irodalomban” (*Slavonija i Baranja u hrvatskoj književnosti*. Osijek, 1970). Az alig ötvenlappos tanulmány az egész történelmi-irodalomtörténeti problematikát felvázolja, bár a magyar (és magyarországi) anyag ismerete helyenkint részletesebb lehetne. Janus Pannonius „aki, mint alkotó, Baranyában és Szlavóniában is működött, mint a mi latinitásunk első nagyformátumú költője” természetesen szintén szerepel.

Külön ki kell emelnünk, hogy a szlavóniai tudós Janus „horvátságának”, illetve „magyarságának” problémáját immár *dialektikusan* próbálja megoldani. Ezeket írja:

„Ennek a problematikának körében merül fel egyes írók nemzeti hovatartozandósága is, akik több irodalomban működtek, vagy a nemzetközi latin nyelvet használták. Nemcsak a múltnak olyan szerzőiről van szó, mint Janus Pannonius, aki származását tekintve horvát író, aki szervesen hozzátartozik a Guarino-körhöz, az olasz humanizmus költészetéhez, de ugyanakkor egyike a kor vezető államférfiainak. Mátyás király udvarában, nyelvi szempontból pedig kizárólag az egyetemes latin költészetéhez tartozik, hanem olyan írókról is, mint a Zrinyi-család költőiről, akik a hagyományos felfogás értelmében gyakran kizárólag horvátok, mint írók azonban horvát szerzők is, magyar szerzők is.”

A Zrinyiekkal való frappáns párhuzam megadja a Janus-probléma egyik kulcsát. Nem „kizárólag horvát”, nem is „kizárólag magyar” költő a pécsi püspök, hanem az egyetemes latinitás nyelvén a magyar, horvát és olasz humanizmust összekötő kapocs. Ezzel a megállapítással – amelyet nyilván a pécsi Janus-symposion eredményei is megerősítenek – zárjuk rövid áttekintésünket.

Janus-kultusz Pécssett a XX. században

Egy-egy író, költő utóélete legalább annyira jellemző arra a korra, amely emberi egyéniségét és életművét értékeli, mint magára az alkotóra: minden kor a maga eszményeinek előképét keresi a múltban, és hajlamos rá, hogy az irodalmi örökséget is saját törekvései, érdekei szerint ítélje meg. Petőfi, Arany, Ady, József Attila utóélete érzékletes példa rá. Janus Pannoniusé is: egy-egy haladó tendenciákat megtestesítő időszakban felfedezik, fordítják, idézik, nagyra értékelik, máskor megfedkeznek vagy tudatosan hallgatnak róla.

A XX. század első két évtizedében Pécssett inkább hallgattak róla. Emlékét sem szobor, sem emléktábla, sem utca, sem intézmény nem őrizte. Pécs ősrégi püspöki székhely, hagyományosan „papi város” volt, vezetői és szellemi életének irányítói gyanakvó szemmel tekintettek a humanista költő-püspök életművére, akinek verseiben vallásos motívumok alig szerepelnek, nagyon is világi vágyak és gondolatok viszont annál inkább. Jellemző, hogy amikor a 30-as évek elején megkezdődtek egy irodalmi társaság szervezésének előkészületei, és a szervezők azt javasolták, nevezék el Janus Pannoniusról, a gondolat egyes vezetőkben megdöbbenést keltett, mondván, miért legyen a Társaság névadója „egy olyan püspök, aki obszcén verseket írt”. (Lovász Pál szóbeli közlése.)

A Társaság 1931-ben mégis Janus Pannonius Társaság néven alakult meg, s pecsétjét az alapszabályok így irták le: „Janus Pannonius püspöki díszben, pásztorbottal és író tollal. A pásztorbot mellett lant és babérág. A pecsét jobboldali részén a *Quinque Ecclesiae* rajza.” Ezzel kezdődött meg tulajdonképpen a XX. századi pécsi Janus-kultusz.

A Társaság elnöke, Surányi Miklós az első rendes közgyűlés megnyitójában (1933. február 3-án) nagyon jellemzően ezt mondta: „Az a gondolat, hogy a Társaság Janus Pannoniusra, a nagy humanistára és a reneszánsz emberére függeszti tekintetét, történelmileg, irodalmilag és hangulatilag termékeny és hatásos. Valószínűleg szimbolikus jelentősége van.” (L. az ülés jegyzőkönyvét. A következőkben is főként a jegyzőkönyvekből idézünk.)

Vajon milyen szimbolikus jelentőséget láttak a Janus-örökségben?

Erre a kérdésre a fennmaradt (jelenleg Lovász Pál birtokában lévő) jegyzőkönyvek és feljegyzések, valamint a korabeli sajtóbeszámolók eléggé egyértelmű választ adnak: Janus életműve számukra a szellem fegyvereinek magasabbrendűségét jelentette egy veszedelmesen erősödő, agresszív hatalom pusztulást hozó fizikai fegyvereivel szemben. Mátyás uralkodása második szakaszának idegenekre is támaszkodó katonai politikája helyett Janus Pannonius humanista örökségében látták a követésre méltó hagyományt.

Ezt a gondolatot már az alakuló közgyűlésen megpendítette Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, a Társaság programját körvonalazó beszédében. „Mily szerencse volt – mondotta –, hogy a XV. században legalább külföldi iskoláztatás révén ki tudtuk termelni Janusnak reprezentatív egyéniségét, mert különben Európa csak a két Hunyadi marciális fegyvertényei révén ismert volna bennünket. Mennyivel fontosabb ilyen szellemi képviselő kialakítása ma, amikor le vagyunk fegyverezve, amikor a Hunyadi János és Mátyás seregei nem állanak rendelkezésünkre; sorsunk jobbrafordulását ma elsősorban szellemi fegyvereinktől remélhetjük.”

A Kisfaludy Társaság nevében Babits Mihály köszöntötte a Janus Pannonius Társaságot. Bizonyára nem véletlen, hogy ő is hasonló gondolatokat pendített meg, hiszen először őt próbálták megnyerni a Társaság elnökéül, tehát ismerte az előkészítő megbeszélések hangulatát és a célkitűzéseket. „A nagy humanista ugyanazt a harcot harcolta, amit ma harcolunk mind, akik a Szellem nevében gyűltünk és tartunk össze ebben a tépett és vad korban, ebben a nyers és legkevésbé sem szellemi erőknek kezdettől fogva annyira kiszolgáltatott országban. Nem tudnék nevet, mely jobban kifejezné az övénel azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetein, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a reneszánsz” – mondotta. (A beszédet Tüskés Tibor közli először *A pécsi irodalom kistüke* című munkájában. Kny. a Jelenkor 1969–70. évi számaiból. Pécs, 1970. 41. l.)

Hasonló gondolatok gyakran hangzanak el a Társaság működése során különböző alkalmakkor és megfogalmazásokban. Az 1932. május 8-i felolvasó ülésen pl. Fischer Béla társelnök megnyitójában a következőket hangoztatta: „Egy új vízözönben fuldoklik minden, és ebből az örvényből a művészet Jákob-létrái vezetnek a szabadság felé.” Az 1933. január 22-i felolvasó ülés elnöki megnyitójában Tolnai Vilmos hasonló aspektusból méltatta Janus Pannoniust.

A 30-as években, a fasizmus terjedésének idején nyomasztó a Janus Pannonius Társaság üléseinek atmoszférája. Az előadók sötét látomásokat vetítenek a hallgatók elé a szálnalmas jelenről, valamint az egyre reménytelenebbnek látszó jövőről, és erőmerítés, vigasztalás céljából idézik újból és újból a humanizmus világát, amelyet a szellem, a gondolat erejének érvényesülése jellemzett. Hadd idézzünk egy kis részletet Fischer Bélának 1934. december 12-én mondott elnöki megnyitójából. Fischer Béla a megye alispánja volt, tehát a rend egyik jelentős funkcionáriusa. Milyen megdöbbentő képet fest mégis kora helyzetéről, szembe állítva azt Janus korának reneszánsz életérzésével és pompájával: „Az én szemem – amely foglalkozásomnál fogva sajnos akaratlanul csak a földet nézi, az én szemem – amely a mai élet szürkeségét és nyomorúságait látja, – kápráznék a letűnt csodálatos szép időknek láttán . . .

A fényes püspöki udvar attikai éjszakáival, a napsütéses domboldalakon fehérülő várkastélyok hangos vigasságaikkal ködbefoszlottak, – itt a városban csak a gyönyörű dóm áll még, ma is fenségesen, de már komoran; kint, Baranyában a várkastélyok helyett a köröttük elszórtan meghúzódnó tornácos házacskák maradtak, és a nádasok helyett a barna szántóföldek, amint a szótlan lépegető alakok szórják szét kötényükből a vetőmagot, súlyos gonddal számítgatva, vajon a jövő termésből mennyi telik ruhára, mennyi orvosságra és iskolára meg az adóra?”

Abban a reményben üdvözli a megjelenteket, hogy „egy-két órára feledjük, ami tegnapelőtt elmúlt, és hogy tisztult örömeiket élvezve, magyar képességek, magyar tehetségek munkájában gyönyörködve, új erőt, új hitet merítsünk a holnapra”. (A beszéd szövegét a jegyzőkönyv tartalmazza.)

Ebben az atmoszférában tervszerűen terjeszti a Társaság a Janus-kultuszt. „Programszerűen és fáradhatatlanul belekezdünk és folytatjuk a Janus Pannonius-kultuszt Pécs városában . . . Pécs városát Janus Pannonius városává akarjuk tenni.” – jelentette ki Surányi Miklós az 1933. október 21-i felolvasó ülésen. „Janus Pannonius reményvesztetten hagyta itt a világot, azt hitte, hiába hozta Itália szelíd ege alól a muzsákat, nem lesz életük és fejlődésük. De Janus Pannonius eszméje nem halt meg, csak szunnyadt és a legjobbkor feltámadt. Eszméinek a Janus Pannonius Társaság állít világitó tornyot” – mondotta Tolnai Vilmos az 1933. január 22-i ülés megnyitó beszédében.

Janus életműve azonban nemcsak elnöki megnyitók és ünnepélyes deklarációk tárgya volt, hanem több felolvasó ülés műsorszámaként is szerepelt.

Már említettük, hogy az 1931. június 10-i alakuló közgyűlésen a kultuszminiszter tartott előadást a költőről. Felelevenítette Janus korának és életének néhány sajátosságát, majd ezekből levonta saját korára a következtetéseket. Ezen az ülésen mutatta be a Társaság első kiadványát, Huszti József: *Janus Pannonius* című monográ-

fiáját. Ugyanezen az értekezleten Tolnai Vilmos, a pécsi egyetem tanára is tartott előadást *Janus Pannonius pályája* címmel.

1932. május 8-án ismét a kultuszminiszter beszélt a Társaság felolvasó ülésén *Janus Pannonius és Goethe* címmel. A korabeli napilap szerint az előadó párhuzamot vont „a germán szellemóriás és a szerencsétlen életű humanista költő között”, rámutatva, hogy a magyar humanista, aki a német nép nagy költőjénél sokkal nehezebb helyzetben élt, milyen óriási szellemi teljesítményre volt képes, bár a körülmények miatt igazi tehetsége nem is bontakozhatott ki teljesen. A híradásból kiderül, hogy a miniszter Goethe ürügyén – egy Goethe-ünnepségre jött a városba – tulajdonképpen Janus Pannoniusról és a magyar tehetségek küzdelmes sorsáról beszélt.

1933. február 24-én Harsányi Zsolt a Társaság nyilvános ülésén a *Katalin királynő*, a *Frigyes visszautasítja a koronát*, a *Vizkereszt* és a *Hunyadi sirtelirata* című Janus-fordításait olvasta fel.

1933. október 21-én Surányi Miklós bejelentette, hogy 1934-ben, Janus Pannonius születése 500. évfordulóján a Társaság jubiláris évet fog ünnepelni, amely „Janus Pannonius szellemével lesz tele”. Körvonalazta azokat a nagyszabású terveket, amelyeket a jubileumi évben igyekeznek megvalósítani (l. ezekről bővebben Lovász Pál cikkében folyóiratunk jelen számában), majd a következőket mondotta: „A Janus Pannonius Társaság elhatározta, hogy ebben az évben személyre veszi a magyar kultúra jelenét, és mérleget készít. Megpróbálunk belevilágítani a holnapba. Szemlélet fogunk tartani a magyar irodalom jelen állapota és jövő programja felett. Harcot fogunk hirdetni minden álkultúra ellen. Az igazi európai kultúra városává akarjuk tenni ezt az évezredes mecseki várost, amelyben Janus Pannonius a reneszánsz gyönyörű napjait rajzolta a magyar égre.” Íme, ilyen mély és nagyszerű tartalmat igyekeztek adni a jubileumi évnek.

Sajnos, az 1934. október 3-án rendezett felolvasó ülésen Surányi Miklósnak be kellett jelentenie, hogy a tervekből nem lett semmi. Az anyagi fedezet hiányára hivatkozott, a város nem adta meg a szükséges segítséget. A tervek kudarcának azonban bizonyára nemcsak anyagi okai voltak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy pl. egy utca elnevezésének, vagy egy emléktábla elhelyezésének nem elsősorban a pénz hiánya volt az akadálya, pedig még ez sem valósult meg a tervekből. A Társaság egyébként ezen az ülésen emlékezett meg az évfordulóról, s ebből az alkalomból Berczeli A. Károly Janus-fordításaiból mutatott be néhány szép darabot. (Itt jegyezzük meg, hogy Berczeli kötete: *Magyar költő magyarul. Janus Pannonius* 1934-ben Szegeden jelent meg. Lovász Pál szóbeli tájékoztatása szerint a kötet megjelenésének anyagi nehézségei voltak, ezért a Janus Pannonius Társaság felajánlotta, hogy több száz példányt megvásárol és tagjainak illetménykötetként megküldi. Így került a Huszti-könyv mellett ez a fordításgyűjtemény is a Társaság Janusszal kapcsolatos illetménykötetei közé.)

Érdekes, talán jellemző is, hogy tudtommal ezután már nem szerepel Janus-témájú előadás a Társaság ülésein, csupán Várkonyi Nándor olvasta fel 1941. október 18-án Janusról szóló novelláját. A Társaság Janus-kultusza tehát a jubileummal kapcsolatos tervek meghiúsulása után jó ideig megszakadt. Hogy nem szűnt meg, azt csak a Sorsunkban megjelent írások jelzik.

A Sorsunk a Társaság fennállásának 10. évfordulóján, tehát 1941-ben indult meg. Már a II. évfolyam 5. számában (1942. július–augusztusi szám) igen érdekes Janus-tanulmány látott benne napvilágot Barankay Lajos, pécsi egyetemi magántanár tollából *Janus Pannonius, az első magyar pedagógiai gondolkodó* címmel. A tanulmány szerint Janus Pannonius a magyar nevelői gondolkodás első ismert jelentős képviselője volt. Tézisét a szerző elsősorban a *Guarino discsérete* című panegyricus elemzésével bizonyítja, mert benne a költő „miközben emléket állít mesterének, egyszersemind tükröt tart honfitársai elé, hogy megmutassa, mire kellene nekik is a nevelés terén törekedniök”. (I. m. 385. l.) Janus nevelői elképzeléseit részletezve Barankay Lajos azt is megállapítja, hogy ezekben „lehetetlen rá nem ismerni a XVI. század magyar protestantizmusának és utóbb a megújuló katolicizmusnak nevelés-tani elveire”. (Uo. 389. l.)

A Sorsunk 1947. (7.) évfolyamának 321–326. lapjain Kardos Tibor: *Janus Pannonius emlékezete* címmel közölt újabb tanulmányt. Ez volt az első tudományos munka, amely a felszabadulás után mérlegre tette Janus életművének jelentőségét. Előzőleg, 1946-ban egy irodalmi esten már elhangzott Pécssett. Kardos Tibor megállapítja, hogy a magyar műköltészet első nagy alakjáról, egyben világirodalmi rangú költőről van szó, akinek „modernsége időtlenül lebeg a századok felett”. Aztán hozzáfűzi: „Nekünk, dunántúliaknak és pécsieknek még többet adott, mint a magyar irodalomnak általában: életünk szépségeit megszentelte s ronthatatlan hajlékot szerzett a Múzsáknak Pécssett. Méltóan meg kell becsülnünk, hogy egykor világirodalmi nagyság élt a város táján.” (Itt említjük meg, hogy Kardos Tibortól már előzőleg, 1935-ben is jelent meg Pécssett Janus-tanulmány, mégpedig a pécsi egyetem tudományos folyóiratában, a Pannonia-ban. A szép munka címe: *Janus Pannonius bukása*. [Kny. Pannonia Könyvtár 5. kötete. 1935.] Ennek az azóta közismertté vált és sokat idézett tanulmánynak főbb mondanivalóiból készült Geréb László: *Itáliai évek* c. kötetének előszava is.)

Íme: ha más formában és módon, de tovább élt ezekben az években is a Janus-kultusz a róla elnevezett Társaság megnyilatkozásaiban. Ez azonban természetszerűen csak egy szűkebb réteg, a szellem embereinek a kultuszát jelentette.

Általánossá és hivatalosan támogatottá a Janus-kultusz Pécssett tulajdonképpen csak a felszabadulás után lett.

Vázlatosan hadd utaljunk ennek is néhány mozzanatára.

1948-ban a volt Kardos Kálmán utcát, amely a Széchenyi térről a Pécsi Székesegyházhoz vezet, Janus Pannonius utcának nevezik el. Még ugyanebben az évben az államosított volt jezsuita gimnáziumnak a Pécsi Állami Janus Pannonius Gimnázium nevet adják, s azóta ez a középiskola rendszeresen és tudatosan ápolja Janus kultuszát. (Minden tanév kezdetén megemlékeznek a névadóról, versenydolgozatokat, szavalóversenyeket rendeznek a tiszteletére, életművének ismeretét minden évben kitűzik az érettségi tételek közé, akkor is, ha az állami tételjegyzék nem tartalmazza stb.) Ennek az intézetnek a folyosóját Janus-szobor díszíti (Palkovics Lajos alkotása), amely az 50-es évek elején készült, az iskola évkönyveiben Janus-tanulmányok jelennek meg stb. Az évforduló alkalmából kiadott jubileumi évkönyv érdekes cikkeket és vallomásokot tartalmaz neves Janus-kutatóktól és művészektől.

1949-ben az államosított pécsi múzeum neve is Janus Pannonius Múzeum lett.

Az újabb Janus Pannonius-évfordulókról sem feledkeztek meg Pécssett. Halála 480. évfordulója alkalmából az új pécsi irodalmi folyóirat, a Dunántúl megemlékező tanulmányt közölt Janus Pannoniusról Kardos Tibor tollából. (Dunántúl, 1952. I. évf. 2. sz.) 1953. november 26-án pedig a költő születésének 520. évfordulójáról egy irodalmi est keretében emlékezett meg a város közönsége; ezt a November 7 Kultúr-otthon és a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társaság rendezte, a Pécsi Pedagógiai Főiskola irodalmi tanszékének közreműködésével.

Közben megindult Pécssett a tudományos kutatómunka is egyes Janus-problémákban. A példa kedvéért említjük meg Tóth István tanulmányát, amely a régebbi tévedést helyreigazítva tisztázza a költő születési helyét (Tóth István: *Janus Pannonius származása*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 5. sz. 603–614. l.), valamint Petrovich Ede tanulmányát, amely a költő valószínű sírhelyét állapította meg. (Petrovich Ede: *Az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye*. Baranya megyei Levéltár 1968. évi Évkönyve 161–176. l. Kny.)

A pécsi művészeket, költőket is ihleti Janus Pannonius öröksége. Hadd utaljunk pl. Csorba Győző kiváló műfordítói tevékenységére vagy Martyn Ferenc Janus-rajzaira, Pákolitz István és mások verseire.

Az ideai jubileumi ünnepségek új fejezetet nyitnak a pécsi Janus-kultusz történetében.

„Attikai éjszakák Janus Pannonius udvarában“

Elmaradt jubileumi ünnepségek Janus Pannonius születésének 500. évfordulóján

A Janus Pannonius-ünnepségek során időszerű megemlékeznünk arról a tervről, melyet Pécsen a Janus Pannonius nevét viselő irodalmi társaság a költő születésének 500. évfordulója alkalmával, 1934-ben kívánt megvalósítani. A Társaság vezetősége egy méltó keretek között megrendezett ünnepségsorozat országos szellemi hatására, s talán határainkon túlra is kisugárzó erkölcsi sikerére gondolt. Az egyesület névadójául választott Janus Pannonius életművének jelentősége nálunk különböző értékelést kapott, pedig a tőle származó örökség a reneszánsz-humanista költészet Európa-szerte nagyra becsült értéke volt. Feledésbe ment, hogy Janus már serdülő korában bámulatba ejtette olaszországi mestereit, s még csak 16–17 éves volt, amikor költői nevét az akkori egész latin világban ismerték. A Társaság vezetősége a megalakulás kezdete óta arra törekedett, hogy Janust méltó helyre állítsa, nagyságát ismertté tegye. Az alapszabályokban céljaként jelölte meg Janus humanista törekvéseinek ápolását, haladó szelleme követését. Az egyesületnek különös örömet szerzett a kultuszminisztérium adománya, Huszti József Janus-monográfiája, melyet Klebelsberg Kunó 1931. június 10-én, az alakuló közgyűlésen tett le a Társaság asztalára. (E ritka értékű művel indult meg A Janus Pannonius Társaság Könyvtára című kiadványsorozat.)

A jubileum tervéről először 1933-ban esett szó. Egyik választmányi ülés után tartott megbeszélésen felmerült az a gondolat, hogy Janus születésének 1934-ben elérkező 500. évfordulóján jubileumi ünnepségeket kell rendezni. A javaslat nagyon tetszett. A megbeszélésről készített feljegyzéseimben a következőket találok:

A Társaság bízta meg Surányi Miklóst, lépjen érintkezésbe a Tudományos Akadémia elnökével.

A Társaság kérje fel Pátzay Pált Janus Pannonius szobrának elkészítésére.

A szobor kicsinyített mását a Zsolnay-gyár sokszorosítsa.

Janus-emléktábla elhelyezése a püspöki palota falában.

Az összes irodalmi és tudományos társaságok meghívása.

A Rádió közreműködése. (Az ünnepség előtt hetekkel a rádióban sorozatos előadások tartása.)

Filléres vonatok indítása.

Utca elnevezése Janus Pannoniusról.

Közgyűlés. Új rendes tagok választása. (Irodalmi előadások, vitaelőadások.)

A vármegye, a város anyagi hozzájárulásának biztosítása.

Ezt a tervet a Választmány legközelebbi ülésén ismerttettem. A terv akkor a következőkkel bővült:

A Társaság felkéri Surányi Miklóst egy ünnepi scenárium vázlatának elkészítésére.

A scenáriumot részletesen kidolgozza: Németh Antal és Trócsányi Zoltán.

Scenikai vezető: Oláh Gusztáv.
Színházi rendező: Márkus László.
A Gregorián-énekkart Lajos Gyula vezényli.
Előrelátható költségek: 15 000 pengő.

A néhány hét múlva megtartott ülésen a terv – főképpen Surányi Miklós elgondolása szerint – egyes részleteiben is kirajzolódott és így alakult:

Az ünnepségek időpontja: 1934. szeptember 8-a és szeptember 9-e.

Szeptember 8-án, szombaton délelőtt: Ünnepi szentmise a székesegyházban, melyet Pécs püspöke, mint Janus Pannonius egyházi utóda celebrál.

A Janus Pannonius Társaság ünnepi ülése. (Elnöki megnyitó, Kastner Jenő, Horváth János, Huszti József, Kardos Tibor és Sabbadini előadása.) Délben: ünnepi ebéd.

Este: szabadtéri előadások a székesegyház előtt.

Szeptember 9-én, vasárnap délelőtt fél 11-től 11-ig városi díszkögyűlés, melyen a Város közönsége elhatározza, hogy a Papnövelde utcát Janus Pannoniusról nevezi el. (A javaslatot Makay István h. polgármester terjeszti elő.)

Fél 12-től 12-ig a Janus Pannonius-emlékmű leleplezése. (A domborművet Pátzay Pál szobrászművész készíti, a Zsolnay-gyár eozinból formázza, s a püspöki palota falában nyer elhelyezést.)

12-től háromnegyed 1-ig orgonahangverseny.

Este: szabadtéri előadás.

Scenárium.

Némajátékok.

Ballettek.

A scenáriumhoz az Operaház, a budapesti Nemzeti Színház, a Zeneakadémia, a pécsi Nemzeti Színház, a Filharmonikusok, katonaság, műkedvelői táncsoportok stb. közreműködése szükséges.

Budapesten a Corvin Mátyás Egyesület is rendez Janus Pannonius-ünnepséget, amelyen szintén Sabbadini tartana előadást.

Budapest közönsége is elnevez Budán Janus Pannoniusról utcát.

A Posta bocsásson ki Janus Pannonius-bélyeget.

A Választmány felkérésének Surányi Miklós eleget tett, a scenárium vázlatát hamarosan elkészítette, s azt legközelebbi leutazásakor magával hozta.

A scenárium vázlatja

Janus Pannonius, mint a déli határokat védelmező vitéz hadvezér, szlavón bán diadalmenetben tér haza a török elleni csatából. Katonák, papok, humanisták veszik körül. Zene szól. Janus Pannonius és kísérete az induló hangjai mellett a püspöki palota elé vonul, s elfoglalja az emelvényen álló trónját.

A győzelem alkalmából sorra üdvözlik a küldöttségek: a főtisztek, Mátyás király követe, az olasz városok: Ferrara, Verona, Velence követei.

Janus Pannonius a küldöttségek tiszteletére ünnepséget rendez, melyet pl. atticai éjszakáknak nevez. (Ezt a címet viselhetné a scenárium: Atticai éjszakák Janus Pannonius udvarában.)

Janus Pannonius magyar környezetének nem tetszik ez az ünnepség. Elpuhultnak, erőtlennek látják a régi kultúrát. Nemtetszésük kórusban jelentkezik. (A zene szól, a szavalókórus epigrammákban fejezi ki mondani valóját.)

Két-három jelenet után bevonulnak a magyarok, gyalog, lóháton, hogy megmutassák az ő kultúrájukat. Magyar hangszerek, sípok, dobok szólnak.

Ezután jönnek az olaszok. Olasz hangszereken versenyeznek. Ez a magyaroknak megint nem tetszik. Érzelmüket most is szavalókórusban fejezik ki.

Janus Pannonius most fölvonultatja a foglyul ejtett törököket, mutassák be az ő művészetüket is. Fölhangzik a janicsár-zene eredeti török hangszereken.

Most mithológiai jelenet következik: a magyar Mars és az olasz Minerva vetélkednek egymással. Bajvívás lovakon. Balett. Más színes jelene-tek.

Fölkérik Janus Pannoniust, döntsön: kié a győzelem.

A püspök int. Lassan kinő a vártemplom középső kapujából egy óriási, sugárzó kereszt.

A főhajóból indulva jobb felől jő az apácák lassú menete. Balról kámszás barátok kanyarodnak. Közül jönnek a sugárzó kereszt alatt a Gregorián énekesek, s középkori kantusokat énekelnek.

Janus Pannonius kihirdeti: nem győzött sem Mars, sem Minerva, hanem a Kereszt győzedelmeskedett.

A 300–400 főnyi tömeg lassan oszlani kezd. A zene mind halkabb lesz, az utolsó jelenet alatt kívül, majd a templomban is elhallgat. Most a harangok búgnak. Végül csak halk sip-hang, madárszó hallatszik. Hajnali hangulat dereng.

*

A scenárium bemutatására, a születési évforduló megünneplésére nem kerülhetett sor. Surányi Miklós megbetegedett, az irányítással, előkészületekkel járó fáradalma-
kat már nem vállalhatta. A program kialakulásával a felmerülő költségek is egyre magasabb összeget mutattak. Az akkori súlyos gazdasági helyzetben a fedezet előterem-
tése igen nagy nehézségekkel járt, szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközött. A vá-
ros, a vármegye igyekezett minden segítséget megadni. A Pécsi Napló és a Dunántúl
c. napilapok cikkekben mutattak rá a sikeres megoldás országos jelentőségére. A vá-
ros örömmel vállalta, hogy a művészeti tervében szereplő 1934. évi szabadtéri játékok
programpontjaként kerüljön bemutatásra az „Attikai éjszakák Janus Pannonius udva-
rában”. A Pécsi Napló ankétjának, a Dunántúl buzdításának kétségtelenül nagy vissz-
hangja volt. Javaslat született, hogy a költségeket társadalmi úton teremtsék elő, s
alakuljon meg az „Ünnepi játékok barátainak társasága”, mely a jövőben is gondos-
kodna a szabadtéri ünnepek rendezéséről.

Hiába volt minden igyekezet, fáradozás, lelkesedés, múltak a hónapok, elérkezett
1934. augusztus 29-e, Janus születésnapjának 500. évfordulója. A költő szellemi nagy-
ségét idéző ünnepegről nekünk akkor végleg le kellett mondanunk.

*

A Társaság mindaddig, amíg működött, Janus Pannonius költői értékeit meggyő-
zően igyekezett hirdetni. A róla szóló előadásokon kívül A Janus Pannonius Társaság
Könyvtárába sorozta Berczeli A. Károly művét, melyben Berczeli Janusnak több mint
félszáz versét ültette át magyarra. (A Társaság ezt a könyvet tagilletményként adta.)
Ugyancsak jelentős példányszám megvásárlásával anyagi támogatásban részesítette
Geréb László Janus-fordításait. Ez a könyv „A Duna mellől” címet viseli, 1940-ben Bu-
dapestben jelent meg. Huszti József előszavával. Geréb László műve 100 Janus-verset
tartalmaz, mintegy negyedrészt a nagy humanista alkotó összes költeményeinek.

Janus Pannonius Péccsel kapcsolatos versei

(Részlet a szerzőnek Janus Pannonius Péccsett c. dolgozatából)

A legtermészetesebb feladat az volna, ha nem a Péccsel kapcsolatos költeményeket keresnők össze, hanem a pécsi termésűeket. Azonban a költő pécsi tartózkodásának pontos ideje a fogyatékos adatok következtében nem állapítható meg, másrészt az egyes költeményeknek nincs pontosan rögzíthető dátumuk. Talán a költő sem tudná megmondani, melyik verse, irodalmi alkotása született Péccsett. Viszont ha egy költemény nem a pécsi talaj terméke, de összefüggésben van a várossal, pécsiek számára éppoly kedves és emlékezetes, mint ha itt sarjadt volna ki.

A költő egyszer e sorokat vetette papírra:

*Szítja vagy oltja a lángelmét a hely, érzik a versen,
Benne a dalban az ég, amely alatt született.*

(Vas István ford.)

Életrajzi adatai szerint Janus legtöbbször ősszel tartózkodott Péccsett. Nyilván a hosszantartó, enyhe, napsütéses pécsi ősz vonzotta és tartotta városunkban. Az idézett sorok értelmében a Péccsett keletkezett verseknek tükrözniök kellene a pécsi hegyet, a tájnak a szépségét, a talaj termésének, az almának, a baracknak, a szőlőnek édes ízét. Ezzel szemben találunk ugyan e költeményekben virágba borult mandulafácskát, gyógyító hatású almát és szőlőt, de e legtöbb vers nem a derült égboltot, az enyhe levegőt dicséri, hanem telve van panasszal, melankóliával, kesergéssel, elégiákkal, életuntsággal. E borúlátó hangulat arra utal, hogy a püspök, ha nem is kizárólag, azért jött gyakrabban a városba, hogy itt betegségére gyógyulást, egészsége megerősítését keresse. Ez a vágy nem szűnik meg csupán a testi erők visszahozására, hanem magával vonta a hanyatló szellemi erők felújítását is. Az emésztő politikai gondoktól való mentesség, a viszonylag nagyobb nyugalom, no meg a napsütéses pécsi ég fokozta ugyan benne a nosztalgiát Itália kék ege alá, de egyúttal utóbbiért kis kárpótlást is nyújtott és alkalmul szolgált irodalmi alkotásokra. A pécsi versekben tehát nem tükröződik ugyan a táj, de tükröződik a hangulat, mely lelkét itt eltöltötte.

Természetesen a pécsi versek csokorba fűzésénél nem lehetett egyedüli útmutatónk ez a hangulat. De amikor nem állt rendelkezésre más bizonyíték, és a külső körülmények is erre utaltak, nem mellőzhettük ezt az irányítást sem.

Vitathatatlanul pécsi vonatkozású az Anyja halálára és az anyja Síremléke kapcsán írt két elégia. Borbála 1463. december 10-én hunyt el és fia itt Péccsett temette el. Kérdés azonban, hol? Az első elégiában a püspök tumulusnak, sírhalomnak nevezi a helyet és szerénykedve azt írja:

*Nem tágas sírbolt, mesterek ércremeke,
Sem szép mauzoleum, mely égre tör épületével,
Nem márvány-obeliszk, mely a zenitre ível.*

(Jékely Zoltán ford.)

A második elégiában azonban már márványról beszél (marmorea moles) és ebből arra kell következtetnünk, hogy illő helyen, talán valamelyik kápolnában helyezte örök nyugalomra édesanyját. E helyre vonatkozólag két adat jöhet útmutatásul számításba: Guttman pécsi jezsuita nyilatkozata 1736-ból és Koller József megjegyzése és rajza az 1780-as évekből. Guttman a Szathmáry-palotát, mely egykor a székesegyház délkeleti tornyához csatlakozva, onnan délre húzódott egészen a várfalig, így írja le: „Monialis cuiusdam videre est sepulchrum superimposito marmore albo, fracto quidem ut nec inscriptio legi possit”. (Ott látható egy apácának sírköve egy fehér márvány fölött, annyira törött, hogy a körirat nem olvasható el.) Koller ezt a sírkövet le is rajzoltatta és megjelentette Prolegonea című könyve 12. tábláján, viszont a táblák jegyzékéhez e szavakat fűzte: „Matronae alicuius, quae Capitulo Quinqueecclesiensi quidpiam legaverat, lapis sepulchralis sub sacello Mortuorum ad latus meridionale Cathedralis Ecclesiae repertus”: (Egy matrónának, aki valamit a pécsi káptalannak ajándékozott, sírköve, melyet a székesegyház déli oldalánál lévő Holtak kápolnájában találtak.) A Capella mortuorum elnevezés nem okoz nehézséget, mert Koller egyik más megjegyzéséből világosan kitűnik, hogy ez azonos a Szathmáry-épület északi végén, tehát közvetlenül a délkeleti torony mellett állott kápolnával. A bonyodalmat a sírkő felirata okozza. Nemcsak az a baj, hogy a felirat alig olvasható, hanem az, hogy hiányzik belőle Borbála anya neve és érthetetlen a pécsi káptalan megnevezése.

Talán oldódik a bonyodalom, ha figyelembe vesszük, hogy Borbála anya 1463-ban, tehát a Szathmáry-épület létesítése előtt halt meg, (Szathmáry ugyanis csak 1505–21. között volt pécsi püspök, a palota tehát legkorábban 1510 körül, azaz az anya halála után kerekén 45 évvel később épült), viszont Guttman és Koller a követ már csak a Szathmáry-féle átrendezés utáni épületben láthatták. Másrészt az is tény, hogy a jelzett helyen Szathmáry előtt is állt egy épület, északi végén ikerablakos kápolnával. Kinálkozik tehát a föltevés: esetleg a Szathmáry-féle átépítés alkalmával, amikor Janus Pannonius dicsősége a zeniten állt, akkor készült tiszteletből a sírkő. A káptalan megnevezését azzal lehet indokolni, hogy a szóban forgó épület, bár Szathmáry néven szerepel a forrásokban, végeredményben a káptalan érdekét szolgálta. Ha iskola volt, amint azt a középkori források és Evlia Cselebi lelkes leírása sejteti, akkor is a káptalan vezetése alatt állt. Ha sekrestye és káptalani tanácsterem, akkor még inkább a káptalanhoz tartozott.

Egy bizonyos, sem a pécsi püspökség, sem a káptalan történetében nem fordul elő nő, aki nagyobb adományt juttatott volna az egyháznak, vagy azok történetében jelentősebb szerepet játszott volna. Viszont a kő rajzának stílusa a reneszánsznál korábbi időkre nem mutat. A sírkő ma már teljesen eltűnt, rejtélyének alig van más megoldása, mint ha elfogadjuk, hogy egykor Borbála anya sírját jelezte.

Ugyancsak vitán fölül áll a Huendler Vitusra, pontosabban a Huendler Vitus ellen irt két epigramma, mert nevezett pécsi lakos, sőt Janus Pannonius segédpüspöke volt. A két epigramma csak 2–2 sorból áll, van azonban bennük egy olyan fontos részlet, mely a segédpüspök életrajzában közelebbi megismertetésére készítet. Nem Janus választotta ki első munkatársául, úgy örökölte elődjeitől, Kálnói András és Barnis Miklós püspököktől.

Huendler teljes életrajzát nehéz fölvezetni, noha sok adat áll rendelkezésünkre főleg abból a formulálás könyvéből, amelyből Koller József egyedül 150 okmányt tett közzé. Nem bizonyos ugyanis, hogy a közölt okmányok eredetileg is Pécsre vonatkoznak, vagy pedig más oklevelek átirásai pécsi nevekkal. Így például Kollernél található 19. számú oklevél átvétel a passauai püspök 1362. április 12-én kelt okleveléből. Máskor viszont a dátumokat kell kiigazítani.

Még mindig vitás, hogy Bécsben vagy Brassóban született, ahová állítólag idősebb korában visszavágyott. Még kétségesebb, hogy húga volt-e a koronát elrabló Kottaner Ilona, amint ezt Huendler állítja, nálunk Mályusz elfogadja, viszont Házi Jenő és Mollay Károly tagadja az osztrák Monatschrift des Vereins für Geschichte

der Stadt Wien Zur Biografie der Helene Kottanerin c. cikkel együtt. (VII. 65–67.) A kármeliták kimutatásában már 1441 óta mint pécsi házfőnök fordul elő, 1447-ben nevezték ki segédpüspökké bodonyi püspöki címmel. Kisebb megszakitással Pécssett tartózkodott 1469-ig, amikor a pécsi forrásokban utoljára találkozunk nevével.

A jelzett források alapján ügybuzgó, kissé nyugtalan természetű embernek tartjuk. Sokat panaszkodott sanyarú anyagi helyzete miatt, egyházi ruháit, fölszereléseit olykor zálogba adta, viszont volt halastava, melybe sok halat telepített – mások jóvoltából. Élénk összeköttetést tartott vezető emberekkel, levelezett Hunyadi Jánossal, a későbbi esztergomi majd salzburgi érsekkel, Beckensloer Jánossal, de fölkarolta íródeákja ügyét is, támogatta az alább még megemlítendő brassói Antal diák elhelyezkedési tervét, tőle 1469-ben egy szőfejtő szótárt kért és kapott kölcsön. Álláshalmozástól sem riadt vissza, mert pályázott egy Sopron megyei plébániára is, Pécssett pedig ismételtlen egy-egy megüresedett oltárigazgatói javadalomra. Utóbbi kérése teljesült is, mert később azt olvassuk, hogy Janus Pannonius őt meg akarta fosztani javadalmától.

Politikai tevékenységére nincs adatunk, annál több egyházjogi és liturgiai feladatot vállalt: papokat szentelt, zsidókat keresztelt, búcsúkat engedélyezett, egyeseket kiközösített, máskor az interdictum alól adott fölmentést. Bár nagyon tevékeny volt, mégsem érezte magát jól Pécssett; ajánlkozott segédpüspökül majd minden magyar püspökséghez; volt is egyideig Nagyváradon, azonban ennek éghajlatát nem bírta és visszatért Pécsre.

Pécssett sok gondot okozott magának és püspökének lakásügye. Amint egy egyházi lakás megürült, tüstént kérvényt nyújtott be annak elnyerésére. Leveleit néha így is keltezte: Datum in domo mea dubiosa; Datum in domo habitationis meae dubiosae, quia nescio, si est mea vel ne. Különösen azért a lakásért esedezett, mely a székesegyház melletti schola maior közelében volt, hogy így – mint írja – közelebb legyen püspökéhez és gyorsabban tudjon annak szolgálatára állni. Lakásproblémáját a jelek szerint Janus püspök oldotta meg, mert 1462-ben örömmel keltezte egyik levelét új otthonából.

Irodalmi munkásságáról csak annyiban van tudomásunk, hogy iratai között fekszik egy jegyzék, melyben német nyelven több szellemeskedő szólásmondás, közmondás olvasható. Ennek kapcsán kis irodalom keletkezett személye körül anélkül, hogy a vitás kérdések tisztázódtak volna. (Lásd: Mályusz: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 181. p.)

Janus Pannonius sem találhatott benne szellemi társat, két epigrammában ki is gúnyolta őt. Az első ugyan még elviselhető, mert inkább csipkelődés, mint tör:

*Nincs aki olvasná, mondod Vid, hát minek írok?
Írok a Múzsáknak, Vid, magamért dalolok.*

(Lator László ford.)

Ellenben a második halálos tördőfés:

*Nomine te vitulum qui dixit, Vite, minuto,
Verius hic potuit dicere, Vite, bovem.*

Nem ismerjük e sorok verses fordítását, ezért csak tartalmilag fordíthatjuk; bár a szójátéknak csak a latin nyelven van íze-borsa: Vid, tévedett az, aki a te nevedet becéző kicsinyítéssel mondotta. (Ekkor ugyanis vitulust kellett mondania, ami tinót jelent.) Igazabbat mond, ha egyszerűen ökörnek nevez.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely miatt részletesebben kellett szólnunk Huendler személyéről és erről a kis epigrammáról. Az tűnik ki ezekből a sorokból, hogy mély szellemi szakadék tátongott e két személy között. Nem is ez a fontos, ha-

nem az, lehet-e ezt az ellenszenvet, ellentétet kiterjeszteni a pécsi papságra, nevezetesen a pécsi kanonokokra is, és meg lehet-e kockáztatni azt a megállapítást, hogy Pécssett senki sem olvassa Janus verseit? Mert ez nemcsak Pécs kultúrájának, hanem a püspök irodalmi tevékenységének is halálos ítélete volna.

Az első föltevést két adat támasztaná alá: Beckensloer levele, hogy Janus Pannonius haragszik a németekre, a másik pedig egy, állítólag Firenzében lappangó kézirat, melynek címe Janii Pannonii episcopi Quinqueecclesiensis cum canonicis dissensio (J. P. ellentéte a kanonokokkal). Csakhogy az utóbbi megjegyzés alighanem tévedés. Mert a Csontosai által felfedezett, és Huszti megbízottja, Juhász László által megvizsgált firenzei kódex két utolsó, később betoldott lapján, amint arról személyesen meggyőződünk, van ugyan szó ellentétről, de nem kanonokokról, és nem Janus Pannoniusról, akinek neve elő sem fordul, hanem a pécsi püspökről, aki 1211-ben szembe került az ország többi püspökével, mert ellenezte valakinek kalocsai érsekké történt megválasztását. Egyébként is, ha a kanonokok haragudtak volna Janus Pannoniusra, akkor érthetetlen, hogy akadt köztük valaki, aki Mátyás király szörnyű haragja ellenére a püspök holttestét Zágrárból 1473–74-ben Pécsre csempészte volna. Azt viszont el kell fogadnunk, hogy Janus neheztelt Huedlerre, hisz erről maga Huedler is panaszkodott. Azt is elfogadhatjuk, hogy amikor a nyilatkozat elhangzott, Janus haragudott a németekre, mert ez volt az az idő, amikor a németek császára, III. Frigyes, sok gondot okozott Mátyás királynak épp úgy, mint Janusnak. Éles ellentét tehát csak a két személy között állt fenn. De ez sem lehetett olyan mély, mert éppen Janus volt az, aki Vitusnak lakásügyét megoldotta, és könnyűszerrel leválthatta volna segédpüspökét.

De Vitus másik kijelentését is le kell szükíteniünk. Igaz, hogy Pécssett nem olvashatták annyian Janus költeményeit, mert azok akkor csak kéziratban kerülhettek forgalomba. Tárgyuk sem vonatkozhatott helyi aktualitásokra, mint egykor Ferrarában.

De azt is el kell ismernünk, hogy Huedler sem volt a középkor ittfelajtott emberé, hanem fölvelt ő is magára bizonyos humanista szellemet. Ezt igazolja a már szóvá tett közmondás-forgácsainak gyűjteménye. Nem a bibliából, vagy a régi szentatyák munkáiból szedegette ki a szállóigéket, hanem a nép ajkán élő, lényegében teljesen világias mondásokból.

Nem sok fejtörést okozott irodalomtörténészeinknek az a három epigramma, melyeket Janus egy Antal nevű, eddig ismeretlen egyénhez írt. A mellőzésnek oka bizonyára az volt, ami a versekből kitűnik, hogy Antal nem volt nevezetes ember és a magyar humanizmus diadalrajutásában nem nagy szerepet játszott. Jelentéktelen embernek tartották, aki csak arra volt jó, hogy vele kapcsolatban Janus itthon is megcsillogtassa tréfálkozó, csipkelődő kedvét. Előttünk azonban Antal nem ismeretlen férfi, nem is jelentéktelen, mert személyének fölfedése és a belőle vont következtetések új vonást, új szint visznek bele Jauns életrajzába és talán Pécs egykori kulturális életébe is.

Az első epigramma elmondja, hogy valamikor együtt diákoskodott Janus ezzel az Antallal, aki őt talán több ízben is vendégül látta magánál ebédre.

*Hogy lentebb sorban tartott még a Sors,
Emlékszem én, vendéged voltam többször is.
Egyenrangúnak ezt megtagadni nem szokás.
De kispap voltam, nem mondtad még: Püspök Úr!*

(Nemes Nagy Ágnes ford.)

Most, hogy ismét találkoztak, eszükbe jutottak a régi emlékek. Az ebédek bizonyára nem voltak olyan csapnivalók, mint ahogyan a vers azt elmondja, de alkalmul szolgáltak a tréfálkozásra, no meg a gyengéd figyelmeztetésre, ha most meghívná őt Antal, akkor az ebédeknek jobbaknak kell lenniök. Antal nem sértődött meg a tréfán, tovább tartotta a barátságot, és alkalomadtán egy üvegserleget küldött a költő-

nek. Am a serleg útközben eltörött. A tragédia arra volt jó, hogy Janus az esetről új verset írjon és kifejtse a barátság lényegéről vallott felfogását:

*Nagy hiba tettei hasznából megítélni barátunk.
Éppen elég, ha csupán megvan a jóakarata.*

(Nemes Nagy Ágnes ford.)

Janust nem elégitette ki az eset leírása, új vers keretében arany serleget küldött viszonzásul, azzal a figyelmeztetéssel: Bármi ajándékot, csak ne törékenyet adj.

Fölmerül immár a kérdés, hol kötöttek barátságot, hol diákoskodtak együtt? A versből kitűnik, hogy azt Janus püspökkorában, tehát Magyarországon írta. Ha voltak is olaszországi Antal nevű ismerősei, ezeket ő mindig családi nevükön emlegette és közülük egyik sem volt olyan lenti sorban, hogy Janust csak egy kifogásolható ebéddel tudták megtisztelni. Ebből következik, hogy barátkozásuk Magyarországon szövődött. Nincs tudomásunk arról, hogy Janus itthon más városban folytatta volna első, szülőföldjén kapott tanulmányait. Karácsony Imre és Colacci fölvetette ugyan Pécs nevét, de egyikük sem tudott döntő bizonyítékot felhozni állításuk mellett. Nézetük bizonyára arra a gondolatra támaszkodott, hogy Pécs volt Janus szülőföldjéhez a legközelebbi város, ahol magasabb iskola is létezett. Bármint vélekedünk a pécsi schola maior jellegéről, tény, hogy a pécsi iskolát megemlítik 1431–32-ben, 1459-ben és 1493-ban. A pécsi iskolázás gondolata bizonyossá válik, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben a pécsi források között kétszer is találkozunk egy Antal nevű baccalareussal, éppen a már említett Huendler Vitus környezetében.

Az első levél ugyan 1460. szeptember 13-ról van kelteztve, de már Koller rámutatott, hogy ez a dátum téves, mert Huendler magát benne Miklós püspök vikáriusának nevezi, aki pedig 1459. februárjában halt meg. A levél tehát korábbi. Lényegében a szóban forgó levél működési bizonyítvány, és elmondja, hogy nevezett Antal egy brassói szűcs fia, baccalareusi fokozattal rendelkezik, hosszabb időn át a segédpüspök szolgálatában állt és mindig kiváló magaviseletet tanúsított. Ezért Huendler a diákot mindenkinek jóindulatába ajánlja, főként a prazmári plébánosnak, aki a püspök tudomása szerint iskolájához tanítómestert keresett.

A jelek szerint ez az ajánló levél nem járt sikerrel, mert 1469 nyarán Huendler Vitus újból említi Antal diák nevét. Ebben az iratban a segédpüspök elismeri, hogy a brassói Antal baccalareustól egy szöfejtő szótárt kapott kölcsön és kötelezi magát, hogy a könyvet az első felszólításra visszaadja jogos tulajdonosának.

Ha e levelek tartalmát összefüggésbe hozzuk az említett epigrammák háttérével, tüstént az a gondolat támad, hogy a püspök és Antal baccalareus egykor Pécssett jártak együtt iskolába, ekkor alakult ki köztük barátság. Janus később elkerült Pécsről, de Antal itt maradt pártfogója, Huendler Vitus oltalma alatt. Mikor Janus újból Pécsre jött, találkozott régi iskolatársával, fölújították korábbi élményeiket, melyek újabb tréfának, humornak lettek előidézői.

Első találkozásuk az 1447 előtti évek egyikére eshetett, mert Janus ekkor került Olaszországba. Bár Huendler is csak 1447-ben lett pécsi segédpüspök, de mint karmelita házfőnök már 1441 óta tartózkodott e városban. Tehát 1441 és 1447 között vette magához Antal diákot. Mivel Janus 1447-ben csak 13 éves volt, és ha 10–11 éves korában került Pécsre, akkor találkozásuk 1444–46. évre esett. Antalról a segédpüspök 1458 előtt azt állította, hogy hosszabb ideig állt az ő szolgálatában. Ha csak öt évet számítunk erre a szolgálatra, akkor már elértük az 1452. évet. Amikor együtt tanulgattak, akkor legfőjebb a székesegyházi iskolát látogathatták. Ekkor Antal még nem lehetett baccalareus. Hogy ezt a fokozatot elnyerje, néhány évet egyetemen kellett eltöltenie. Ha négy évet számítunk erre az időre, akkor nagyon megközelítettük az 1446. évet.

Ha igaz ez a számítás, akkor bebizonyosodott, hogy Janus Pécssett végezte „közepiskolai” tanulmányait. Sajnos Janus erről a pécsi tartózkodásról nem emlékezett meg költeményeiben. Első tanulmányairól csak annyit mond, hogy anyja, majd egy

iskolamester tanítgatta. Alig hihető, hogy a szerény körülmények között élő Borbála anyja saját otthonában szerződtette ezt az iskolamestert. Sokkal valószínűbb, hogy beküldötte gyermekét Pécsre, itt került egy mester keze alá. Ez a mester figyelt föl legelőbb a gyermek nem mindennapi tehetségére, és talán ő, vagy ami valószínűbb, rajta keresztül a pécsi püspök, Kálnói András, ajánlotta a gyermeket Vitéz János különös oltalmába. Ez a hathatós bemutatás készíthette a nagybácsit, hogy unokaöccsét, bár nagyon fiatalon, olasz mesterhez és egyetemre küldte. Ilyen lépésre egy mecénás nem határozhatta el magát kizárólag az édesanya kérésére.

Antal diák esete más következtetésre is készítené. Amikor Antal Pécssett Janussal diákoskodott, még nem lehetett baccalareus. Egyetemi fokozatát később szerezte. De hol? Bécsben? Semmi nyoma sincs ennek a bécsi egyetem anyakönyvében. Krakóban vagy Olaszországban? Akkor aligha jött volna vissza Pécsre iródeáknak Huendler mellé. Ez ugyan földije és pártfogója volt, de anyagi körülményei miatt sem lehetett annyira pártfogója, hogy őt távoli egyetemre küldhette volna. A legkínálkozóbb a gondolat, hogy itt Pécssett szerezte meg egyetemi fokozatát. Bár még mindig nem tudjuk okmányszerűleg, minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a régi pécsi egyetem működött, jóllehet csonkán, egészen Mohácsig; de annyi jel utal erre, hogy egyéni meggyőződésünk továbbra is ez. Nem vonulthatjuk föl ezen a helyen összes bizonyítékainkat, csak arra utalunk, hogy Reichenthali Ulrik az ő 1421-ben írt, de 1484-ben kiadott Konzilienbuch-jában a konstanzi zsinaton résztvevő 23 egyetemet mindig Hochenschule-nak, sőt olykor egyszerűen Schule-nak nevezte. Tehát a pécsi forrásokban a schola maior néven nevezett iskola lehetett egyetem is. Ha tehát Antal diák Pécssett szerezte meg egyetemi fokozatát, akkor ez annyit jelent, hogy a pécsi schola maior mégis csak egyetem, mert egyetemi fokozatot osztogatott.

Érdekessége miatt megemlítjük, hogy a Pécsi Figyelő c. hetilap 1882. évi március 18-i számában J. M...y álnév alatt egy hosszú tárca jelent meg e címmel: „Antal diák egyetemi promóciója 1464.” A cikkhez a pécsi lap szerkesztősége a következő megjegyzést fűzte: „Eme, városunkra nézve érdekes cikket átvettük a Pesti Hírlaptól és élénken sajnáljuk, hogy tisztelt szerzője nem érintette a forrást, melyből e ránk nézve érdekes történelmi vázlatot meríté.” A szóban forgó cikk részletesen és tagadhatatlanul korhűen írja le, hogyan történt ez a doktorraavatás a pécsi székesegyházban. Nincs tudomásunk arról, hogy a cikkíró valaha elárulta forrását. Aligha kerülhetett erre sor, mert meggyőződésünk szerint az író a bécsi egyetem Statutumai alapján csak kiszínezte az Antal diákra vonatkozó adatokat. Ezekben azonban doktorraavatásról nincs szó.

Fölvetődhet a gondolat, hogy Antal tanára volt Janusnak a székesegyházi iskolában. E felfogásban könnyebben érthető, hogy Antal látta magánál vendégül Janus Pannoniust. De ez esetben sokkal nagyobb korkülönbség volt kettőjük között. Ez ellen pedig tiltakozik az epigrammák pajtáskodó hangja. És amikor Antal iskolamesteri állásra pályázott, ajánlólevelében Huendler ezt a tényt fokozottan kiemelte volna. Janussal való barátságát nem ingatja és cáfolja Antal német származása. Amint láttuk, ez a kijelentés legfeljebb csak Huendlerre vonatkozott, no meg III. Frigyesre és környezetére, de nem minden németre. Itt a barátság alapja a gyermekkori közös élmények voltak. Ezért lehetett időtálló.

Ha Antal azonos azzal az Antallal, aki 1451-ben mint az Aranyos Mária-kápolna papja tanúként szerepelt egy peres ügyben, akkor fölszentelt pap volt. Állásánál fogva sem valószínű, hogy az ő szorgalmazására került Janus Pannonius holtteste később az Aranyos-Mária-kápolnába.

A felsorolt 7, kétségtelenül pécsi származású költemény mellett vannak olyanok is, melyek mellett nem szól ugyan külső bizonyíték, de tartalmukból vagy háttérük-ből következtetni lehet Péccsel való kapcsolatukra.

Az Egy dunántúli mandulafára c. verset mások is pécsi termésnek tartják a Pécsset annyira jellemző gyakori pompája miatt. Ha ehhez hozzávesszük a versen átömlő melankolikus hangulatot, a Pécssett betegségét gyógyítható költőre kell gondolnunk, aki világosan látja magában verseinek duzzadó rügyeit, virágait, de tudja azt is, nem-

sokára visszatér a mindent megdermesztő fagy, a halál. A vers négy utolsó sora megérdemelné, hogy az új várkertben egy mandulafát ültessenek, alája márvány táblán a feliratot:

*S íme virágzik a mandulafácska merészen a télben,
Am csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!
Mandulafám, kicsi Phillis, nincs még fecske e tájon,
Vagy hát oly nehezen vártad az ifju Tavaszt?*

(Weöres Sándor ford.)

Nincs külső bizonyíték, hogy a Vendégségbe hívja magához Mátyás királyt című vers pécsi termék, de nyilvánvaló, hogy nem budai otthonába hívta meg Janus az uralkodót. A költő ugyan szerény hajléknak nevezi lakását, de ez csak a kötelező szerénység szava. Mert a pécsi püspöki lak ebben az időben, ha nem is méltó, de alkalmas volt a király befogadására:

*Ugy várjon rád egykor a menny aranyos palotája,
Ó Mátyás, kit övez Jupiter égi kegye,
Mint ahogyan házam vendégül várja királyom.
Felség, el ne kerüld, bárha szerény a lakom.*

(Kálnoky László ford.)

Polycarpus, magyar nevén Kosztolányi György, Janus Pannonius ferrarai iskola-társa, 1462-ben Mátyás király megbízásából követségben járt Rómában. Útjáról augusztus végén tért vissza, bizonyára egyenesen Budára, a királyhoz. Ha Janus ekkor Budán tartózkodott volna, létre sem jöhetett volna ez a vers. E szavaknak tehát:

*Még jobb volna, ha eljőnnél hozzám, ha kibírnád
Hosszu utad végén még e rövidke utat,*

(Vas István ford.)

csak akkor van értelmük, ha elfogadjuk, hogy a püspök Pécsen tartózkodott és ide hívta jóbarátját.

A roskadozó gyümölcsfához c. elégiát Gerézdi Péccsel hozta kapcsolatba és szerinte a költő azt „pécsi kertjében” láthatta. Valóban, a székesegyház mögötti püspökertben dúsan termő cseresznye-, barack- és almafák pompáznak és így nem lehetetlen, hogy a költő itt kapta az ihletet. Egyébként a költeményen végigömlő borulató hangulat hűen tükrözi a betegségtől, megnemértéstől kínlódó költő keserű fájaldalmát.

A Búcsú Váradtól című verset Gerézdi 1451-re datálta, arra az időre, amikor Janus megszakítva olaszországi tanulmányait az év első három hónapját Nagyváradon töltötte és itt vette nagybátyjától a hírt, hogy utazzék Budára. Ha e meghívás azért történt, hogy az immár híressé vált költőt a királynak bemutatassák és utána Janus ismét visszatérjen Váradra, majd Ferrarába, akkor csak egy örömtől, boldogságtól harsogó vers tört volna elő a 17 éves ifjú lelkéből. Ezzel szemben ez a vers, ha van is benne rohanás előre, lényegében hátranézés, végleges búcsúzás, elszakadás a várostól. Ezért e verset összefüggésbe hozzuk a püspöki kinevezéssel és inkább az 1459. év végére, vagy 1460 elejére datáljuk. Ebben a felfogásban a versben említett Dominus lehet Mátyás király, akinek illet megköszönni az immár véglegessé vált kinevezést, de az igazi cél nem Buda volt, hanem Pécs, mely Váradtól tekintve szintén a Duna irányában feküdt.

A vadkan és a szarvas című költemény tartalma és benne e szavak: vidéki legénység (pagana iuventus), nyomorult jobbágyok (miseri coloni), szorgos földművelők (solliciti agrestes), az egész falu (totus pagus) mutatják, hogy a leírt vadászat vidéken történt. A vadászaton Janus egyedül vesz részt, nincs mellette senki a királyi udvarból, tehát nem a Pilisi hegyekben esett meg ez esemény. Pécs környékén egyedül Szentkút

vidéke jöhetne számításba. Mégis inkább Mecseknádasd környékére gondolunk, egyszerűen azért, mert ezt a birtokot vette meg Janus a püspökség részére 1470-ben. Aki ismeri Nádasd környékét, könnyen megérti, hogy a természetet szerető püspök többször megfordult azon a vidéken, azt megszerezte és megvette. A Nádasd-Óbányai völgyben ma is sok szarvas, vadkan tanyázik. Itt történhetett meg a vadászat, melynek emlékét a költő ebben a versben örököltette meg.

Ha külső körülmények nem kényszerítenének, hogy a *De corporibus Mathematicis* című költeményt is a Péccsel kapcsolatos költemények közé iktassuk, akkor sem szabadna mellőzni, mert Janus Pannonius egyéniségéből olyan vonásra vet fényt, melyről nem szól az irodalomtörténet: a természettudományok iránti érdeklődésére. Kiemelkedik e vers a többi közül tartalmánál fogva, mert az egyéni érzelmektől legtávolabb álló tárgyat, a legszárazabb témát dolgozza föl, a geometria elemeit. Szépségét a tárgyhöz illő forma adja: nehéz spondeusok sorakoznak egymás mellé és ezeken keresztül tudjuk meg, mi a pont, a vonal, a felület és az idom. Alighanem egyedülálló ez a vers a magyar irodalomban, éppen ezért kettős volna az öröm, ha valóban pécsi termék lenne.

Ismeretes, hogy Janus Pannonius szívesen foglalkozott itthon, bizonyára Mátyás király és Vitéz János hatására, asztrológiával, mert ez hozzátartozott a korabeli műveltséghez. Ez már nem babona, a titokzatos jövőnek kutatása, hanem a mindig távoluló világnak jobb megismerése és ezért a geometria ismeretét föltételezi. Az asztrológia és geometria kapcsolatára célzott a magyarországi Syclasból származó Puchler Kristóf 1563-ban kiadott, de mint maga írja, 1561-ben a Bécsben tanultak alapján írt *Ein kurze und gründliche Anlaithung zu dem rechten Verstand Geometriae* című munkájában. Ha pedig figyelembe vesszük Lossai Péternek a pécsi Geodéziai Intézet által legújabban kiadott, de eredetileg 1498-ban készült *De geometricis mensurationibus* című művét, akkor nyilvánvaló, hogy Janus Pannonius nemcsak a klasszikus irodalom iránt érdeklődött, hanem olvasott természettudományi műveket is.

E megállapítás igazolható abból a levélből, melyet Janus a híres raguzai asztrológushoz, Gazuló Jánoshoz intézett. Az említett csillagász ugyanis elküldötte egyik munkáját Janusnak. A költő levélben köszönte meg a figyelmet, jelezve, hogy nagy örömmel olvasta a művet, mert sok olyan kérdésre adott feleletet, melyre másutt hiába keresett megoldást. Buzdította a szerzőt további munkásságra, egyben kérte őt, küldje meg neki Ptolemeus rézkarikáit (armillas Ptolemei) és más csillagászati eszközöket. Érdekes a kérés indoklása: Magyarországon ilyen eszközöket nem tudnak készíteni. E levélből tehát az következik, hogy Janus már olvasott hasonló tárgyú könyveket és voltak is birtokában csillagászati eszközök. De mindennél meggyőzőbb bizonyíték, hogy Janus Pannonius verset írt a geometriai elemekről.

Az asztrológiával való behatóbb foglalkozás, a geometriáról szóló vers még nem indokolja a Péccsel való kapcsolatot. Csillagászattal foglalkozhatott Budán is, a geometriáról szóló vers születhetett másutt is. A Péccsel való kapcsolatot más körülmény valószínűsíti.

A pécsi vár egyik rejtélye a délnyugati sarkon épült torony, ma levéltári torony. Az 1700 körül készült Hauy-féle térképvázlat már jelzi, tehát nem a barokk-korban épült. Tekintve azt, hogy a török sem épített újat a várban, keletkezését még korábbra kell tennünk. Hadi, katonai célra nem épülhetett: annyira szűk, hogy benne ágyú elhelyezése lehetetlen, nyílazást biztosító réseknek semmi nyoma. Órtoronyul sem szolgálhatott, mert a megfigyelendő terep alig tágabb, mint az, mely a székesegyház délnyugati tornyáról, vagy a palota egykori keleti tornyáról áttekinthető volt. Klimó püspök a XVIII. század közepén csillagászati toronynak szánta, de a belső átrendezés alig érintette a nagyméretű falakat. Ismerve Janusnak az asztrológiához való erős vonzódását, kísért a gondolat, hogy a tornyot Janus építtette csillagászati célból. Ha igaz ez a megoldás, akkor szinte bizonyos, hogy ez az unikum, ez az egyedülálló vers pécsi termék, Péccsett íródott. Ezért megérdemli, hogy eredeti latin szövegével közöljük.

*Punctum fit, cuius non possis sumere partem.
Extento gracilis decurrat linea puncto.
Inde superficiem geminato linea tractu
Efficiat, nullo pateat quae lata profundo.
Bina superficies solidi vim corporis edat,
Quod longo et lato dimensum constat et alto,
Tessera seu cubus seu quadrantale vocatum,
Quod promptum semper quovis consistere iactu,
Bina superficies, octonus et angulus ambit.*

Nem kell hangsúlyoznunk, hogy az ismertetett 14 vers nem összege Janus Pannonius pécsi irodalmi alkotásainak. Ezek közé kell számítanunk a fordításokat, elsősorban Plutarchos: De dictis regum et imperatorum című görög mű latin fordítását, melyet 1467. október 15-én Pécsről dedikált Mátyás királynak. Melléje sorakoznak részletek az Iliász VI. énekéből, Demosthenesnek Fülöp király ellen tartott beszédének és Plotinosz könyvének fordítása, Guarino panegyricusának harmadik átdolgozása, és a legterjedelmesebb mű, az azóta elveszett Annales, a magyar történelem verses feldolgozása.

Az ismertetett 14 vers nem mozaik és együttvéve sem érzékeltetik a költő teljes egyéniségét. Sajátságos mégis, hogy az általuk nyújtott kép nem egyoldalú, mert a költőnek különböző vonását mutatják be.

Janus Pannonius Ferrarában kissé udvari költő is volt. Nem abban az értelemben ugyan, hogy ebbeli verseinek műzsája az éhség volt, de olaszországi költeményei jelentős része vezető egyénekhez és egyénekről szólt. Magyarországon ez a vonás alaposan letompult, bár itt is megénekelte Mátyás királyt, Katalin királynét, Vitéz Jánost. De ezek mellé felsorakoznak az egyszerű emberek is, a Bakó Györgyök, Szobi Péterek, sőt Janus inasa, Rakacina is. Ennek az igazi humanista lelkületnek pécsi képviselője Antal diák. Nem apadt el itthon Janus csipkelődő, satírikus vénája sem, amint ezt Huendler két epigrammája bizonyítja. Pécsi versei között előkelő helyet foglalnak el a természeti jelenségek leírásai, a virágba borult mandulafa, a roskadozó gyümölcsfa, a vadkan és szarvas vadászata, mely mellé nyugodtan odasorolhatnók a sólyomvadászatról írt három epigrammáját. A Magyarországon írt pesszimista hangulatú verseket betegsége rovására szokták írni. Úgy érezzük, a halálfélelem tudat alatt Ferrarában is közrejátszott, mert aránytalanul sok az ott írt sírfelirat, In epitaphium című verse. Pécsen is van ilyen, az anyja síremléke kapcsán írt rövid elégia. De ha a hangulatot vesszük alapul, akkor a Threnos mellé fölvehetnók a többi pesszimista hangulatú verseket is: az Álomhoz, Saját lelkéhez, panaszát a holdra, mert elvitte anyját stb. Egyedülálló pécsi sajátosság a geometriai elemekről írt költemény, mely arról tanúskodik, hogy Janus nemcsak a természetet szerette, hanem a természettudományokat is. Eltekintve az ifjúkori epigrammáktól, Janus Olaszországban poeta doctus volt, aki kereste, ha nem is a rímeket, de a metrumokat. A pécsi versek mindig alanyiak, egyéni érzelmekről tanúskodnak, szívből fakadtak. Ezért mindig őszinték.

Feltűnő, hogy Janus sohasem említette meg Pécs nevét; hogy költeményei nem szólnak Pécs szépségéről, nevezetesebb épületeiről. Nem tennők szóvá ezt a kérdést, ha nem találkoztunk volna olyan nyilatkozattal, mely szerint Janus azért nem énekelte meg a pécsi egyetemet, mert az az ő idejében már nem létezett. Janus látta a pécsi székesegyházat, talán a mainál is díszesebb pompájában, és nem énekelte meg. Tehát nem is létezett? Látta Velencében a Szt. Márk templomot, a Doge-palotát, Páduában az egyetemet és ezek nem ihlették meg. Talán nem is léteztek? A természet, a táj szépsége megihlette a püspököt, de emberi alkotások iránt mintha érzéketlen lett volna. A váradi Szt. László szobor nem mint műalkotás került költeményébe, hanem mert szimbóluma volt a városnak, melyet elhagyott. Hallgatásából tehát nem lehet a pécsi egyetem nemlétére következtetni.

Amerikai könyv Pécs és Pozsony középkori egyetemeiről

A mű szerzője és címe: *Astrik L. Gabriel: The Medieval Universities of Pécs and Pozsony*, s a Notre Dame-i egyetem (USA) Középkori Intézetének égisze alatt jelent meg 1969-ben. A szerző premontrei szerzetes (tudtommal rokoni szálak fűzik Pécshez), a rend gödöllői gimnáziumában tanított. Önálló művekkel a 30-as évek végén lépett fel. 1947 óta az USA-ban él, jelenleg a Notre Dame-i egyetem tanára és Középkori Intézetének igazgatója. Kutatásainak tárgya a középkori tudománytörténet s ezen belül a felsőoktatásé. E tárgykörből idehaza és Amerikában több jelentős, forrásmunkának számító művet adott ki.

A címben jelzett könyve azt az előadását tartalmazza, melyet 1967-ben, a pécsi és a pozsonyi egyetem alapításának 600-ik, illetve 500-ik évfordulójakor tartott New Yorkban a „Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Béke előmozdítására” és az „Amerikai Magyar Szövetség” patronálása alatt. Itt mindjárt megjegyzem, hogy munkáját mintaszerű, ez idő szerint teljesnek mondható dokumentációval látta el, melynek terjedelme meghaladja a főszöveget. A bő jegyzetelés, a bibliográfia, a kéziratok és levéltári anyag jegyzéke és kommentálása, végül az okmány-értékű képtábla-sorozat nem csupán kiegészíti és alátámasztja előadását, hanem szemlélteti a kutatás mai állását is, áttekinthetővé teszi az idevágó irodalmat, s útmutatóul szolgál a problémahalmaz részletesebb kidolgozására. Ezt a munkát természetesen a szerző hivatott elvégezni elsősorban.

E könyvének jellegét és határait az alkalom szabta meg: előadás volt amerikai közönség számára, azaz vázolni kellett a történelmi és földrajzi körülményeket s a tudomány-művelés általános és hazai helyzetét. Középkori egyetemeink alapításának történeti háttere és működésének fennmaradt adatai többé-kevésbé ismeretesek, de a szerző már itt is nyújt bizonyára sokunknak újat és érdekeset azáltal, hogy a köz-történet szélesebb távlatába állítja őket. Így például megállapítja, hogy az egyetemek természete, jellege a 14. század második felében (amikor a pécsit alapították), lényegesen különbözött attól, amit a 13. század elején, a szó eredeti értelmében tekintettek egyetemnek. Az újonnan felállított egyetemek már nem voltak spontán keletkezett tudós-társulások, hanem kívül álló hatalom, a császár vagy a király alapította őket, s a pápa jóváhagyta működésüket. Másfelől az egyetem, mint intézmény, harmadikul foglalt helyet a világi és az egyházi hatalom, a császár és a pápa közt. A császár személye testesítette meg az egyetemes hatalmat, a pápáé az egyetemes Egyházét, az egyetem – mint neve is mutatja – az egyetemes tudományét. A „*regnum* és a *sacerdotium* közt az egyetem igényelte a *sapientia* kormánypalcáját” – írja szerzőnk.

A 14. század vége felé azonban az egyetem befolyása a világi és egyházi tekintélyekre már hanyatlóban volt, noha nem ébredt ennek teljes tudatára. Az első *studium generalé*kat a vizsgálódás szeretete és a tudásszomj hozta létre, azaz tisztán tudományos törekvéseket szolgáltak, az újabbak már engedményeket tettek gyakorlatias céloknak is, az egyes hivatásokra való előkészítésnek. Kenyérkereső tudást, „Brotstudium”-ot nyújtottak az előző század lelkes, de elvont tudomány-művelése helyett. A 14. század szembefordult III. Innocent (1198–1216) eszméivel, ki a pápaság számára követelte a világi hatalmat, a fejedelmek Páduai Marsilius és William Ockham elméleteit fogadták el, melyek nekik juttatták a legfőbb auktoritást. Képzett

emberekre volt szükségük politikai céljaik megvalósításához, innen ered érdeklődésük országaik oktatásügye iránt. Az egyetemi képzés tehát elsősorban az országglás, az állampolitika és az államigazgatás ügyét szolgálta, amelybe beletartozott az igaz hit erősítése, vagyis a hittudomány művelése is, de nem föltétlenül. Így például IV. Károly császár a prágai egyetemet (1348-ban) nem Csehország egyetemének szánta, hanem a Római Szent Birodalom minden nemzete számára alapította, ehhez képest teológiai fakultással együtt. III. Kázmér lengyel király szintén ilyen birodalmi egyetemet alapított Krakkóban (1364-ben) csakúgy, mint Nagy Lajos Pécssett (1367-ben), ám ezek – a bécsivel együtt (1365) – nélkülözték a teológiai fakultást, mert az avignoni pápák a hittudomány művelését főként a Sorbonne-nak tartották fenn. Gábrriel Asztrik tehát joggal utasítja el Molnár Erik állítását, mely szerint a pécsi egyetem célja a domonkosok kiképzése volt a balkáni eretnekségek, a flagellánsok és bogumilok leküzdésére: ehhez elsősorban hittudományi szakra lett volna szükség. Amint látjuk, a szerző rövidre fogott, mégis szabatos és a lényegyet megragadó ismertetést nyújt a 14. századi egyetemek jellegéről, rendeltetéséről és helyzetéről, s így a pécsiéről is.

Hasonló világossággal szól a részletekről. Nagy Lajosnak szintén világi és egyház-jogászokra volt szüksége elsősorban. Itália felé fordult tehát, nemcsak azért, mert az előző századok magyar tanulói jól ismerték az odavivő utat, s a bolognai és padovai egyetemen nyertek kiképzést, hanem azért is, mert Olaszországban működtek a kor legkiválóbb jogtudósai. Már az egyetem alapításának előkészületei idején (1360-ban) kérte Bartolommeo Piacentini, padovai jogtudós átengedését, s mint tudjuk, az első Pécsre szerződöttetett professzor Galvano Bettini, a hírneves bolognai kánonista és *doctor decretorum* volt.

Hogy miért Pécsre esett a választás, három ok döntötte el, az első politikai és földrajzi: Dalmácia Magyarországhoz tartozott, a birodalom „kapui” Itália felé nyitottak és jól védettek voltak; a második: a roppant nagy pécsi egyházmegye (mely Tolna és Baranya megyét s a Szerémséget foglalta magába, le a Szávaig), a leggazdagabb volt az országban, s így fedezni tudta az egyetem alapításának és fenntartásának költségeit; ezek ugyanis a pécsi püspököt terhelték. A harmadik: Pécssett már az Árpádok alatt élénk szellemi élet folyt, „Athénje voltál a magyaroknak” – írja egy török időkből származó, latin siralmas ének.

A pécsi egyetem alapításáról és működéséről fennmaradt gyér adatok többekévéb is ismeretesek (a pápai alapító-bulla szövege, az első kancellár, Bergzaberni Vilmos püspök szerepe, a meghívott tanárok neve, javadalmazása, a hírneves beszégyűjtemény, néhány tanuló harcias viselkedése stb.), részletezésük itt mellőzhető. Izgató, mert eldöntetlen kérdés, vajon meddig állt fenn az egyetem? Gábrriel itt regisztrálja Petrovich Ede kutatásainak a közelmúltban közreadott, merőben új és öröndetes eredményeit is. Ezek közül a legfontosabb 1432-ből származik, mely szerint a magát *declinistának* nevező Ipolitus de Veresmarth a „pécsi iskolában” (*schola Quinqueeclensiensis*) néhány teológiai értekezést másolt le. Petrovich ezenkívül kimutatta, hogy több 16. századi krónikás határozott említést tesz a pécsi iskola tanulóiról, ámde nem jelzik, hogy ezek egyetemi tanulók volnának. Utal Gregóriancz Pálra, ki a 16. század elején írja: oly sok tanuló van Pécssett, hogy hadsereget lehetne kiállítani belőlük. Ezek Petrovich fölfedezései, de ide sorolandó Koller József (1794-ben közölt) adata, mely szerint 1494-ben „felsőbb iskola” (*Schola maior*) működött Pécssett. Végül hadd idézzem Istvánffy Miklós közismert, de nagyfontosságú följegyzését; 1538-ban született Pécssett, tehát úgyszólván kortársként írja nagy történeti munkájában, hogy Pécs hírneves *gimnáziumának* 2000 tanulója volt az 1538-iki hadjárat előtt.

Ezek az adatok szólnak a pécsi magasabb iskolázás megvolta mellett a 15. és 16. században, azaz a török időkg. Értékük, Gábrriel Asztrik kétsékgívül helytálló nézete szerint, attól függ, milyen jelentést kell tulajdonítanunk a forrásokban szereplő *schola*, *schola maior*, *gymnasium*, *declinista* stb. kifejezéseknek. Végso következtetése megegyezik kutatóink többségének véleményével: a pécsi egyetem a 15. században már nem működött „teljes mértékben” („in full existence”). Ez a nézet

ilyenformán összehangolható Igali Fábián (1454) és Mátyás király (1465) állításával, mely szerint Magyarországon nincsen egyetem.

Több mint valószínű, hogy az egyetem a mai István király téren állt, s impozáns építmény lehetett, méltó a magyar birodalom fénykorához, mert Evlia Cselebi, a török utazó, 1664-i leírásában említi, hogy hetven helyisége volt; ezekben akkor török katonaság tanyázott. Tudtommal tűzériskola működött benne, legalább is egy ideig, s a törökök kiverésekor már romos állapotban volt. Ugyancsak tudtom szerint a pécsi városi levéltárban okmányszerű feljegyzés található arról, hogy ezeket a romokat a városi tanács a 18. században eltakarította, mert csavargóknak s egyéb gyanús elemeknek szolgáltak búvóhelyül.

Gábriel Asztrik összefoglaló tanulmányának részlet-adataira csak utaltam, kivéve a legújabb eredményeket. Viszont bővebben igyekeztem ismertetni bevezető fejtegetéseit a 14. századi egyetemek megváltozott jellegéről, „természetéről”, mint-hogy ezek, érzésem szerint, tudománytörténeti szempontból igen jelentősek, ám szélesebb körökben aligha ismeretesek.

Könyvének második részében, a pozsonyi egyetem történetét megelőzően, röviden foglalkozik Zsigmond király óbudai egyetemével. Zsigmond, császár lévén, úgy tetszik, szintén a német-római birodalom számára kívánt egyetemet létesíteni, mint IV. Károly Prágában, mert megszerezte ugyanazokat a kiváltságokat, amiket Párizs, Bologna, Oxford és Köln egyetemei élveztek. Az engedélyt az alapításra 1395-ben kérte a pápától, de az egyetem már 1403-ban megszűntette működését, politikai zavargások miatt, ezért Zsigmond 1409-ben megismételte kérését. Az utolsó adat az egyetem létezéséről 1414-ből származik, s Gábriel nézete szerint aligha élte túl alapítóját (1437).

A pozsonyi egyetem története kevés tisztázandó problémával szolgál. Ahogyan az Árpádok és Anjouk balkáni-adriai politikája Pécsset jelölte ki az egyetem legalkalmasabb székhelyéül, ugyanúgy Mátyás törekvése a császári trónra Pozsonyt. „Petitio”-ját 1465-ben küldötség élén, Janus Pannonius nyújtotta át a pápának, ki nyomban megadta az engedélyt, s Vitéz János esztergomi érseket bízta meg az egyetem megszervezésével. Vitéz lett tehát a kancellár, s az ő nagyszabású egyénisége, tájékozottsága nyomta rá bélyegét az egyetem tudományos színvonalára. Professzorait kitérő olasz, francia és német tudósok közül válogatta ki, s elsősorban régi pártfogoltját, a kor legnagyobb csillagászát, Regiomontanust hívta meg a quadrivium oktatására. Az ő megérkezésekor, 1467-ben kezdte el működését az *Universitas Istropolitana*, azaz pontosan száz évvel a pécsi alapítása után.

Sajnos, az egyetem sorsába csakhamar végzetesen beleszólt a politika. Közismert, hogy Vitéz János és Janus Pannonius 1471-ben belekeveredtek a Mátyás ellen szőtt összeesküvésbe, s ennek kudarcát csak kevéssel éltek túl. Ettől fogva a „Duna-városi” egyetem élete hanyatlásnak indult, legjobb tudósai rendre odahagyták, Regiomontanust a pápa Rómába hívta, a többiek a bécsi egyetemre költöztek át. Mátyás halálakor már halódott, s II. Ulászló alatt végképp megszűnt.

Gábriel könyve záradékaul röviden ismerteti Pázmány Péter 1635-ben alapított nagyszombati egyetemét, melyet Mária Terézia 1777-ben Budára helyezett át, s amely azóta megszakítatlanul folytatja működését.

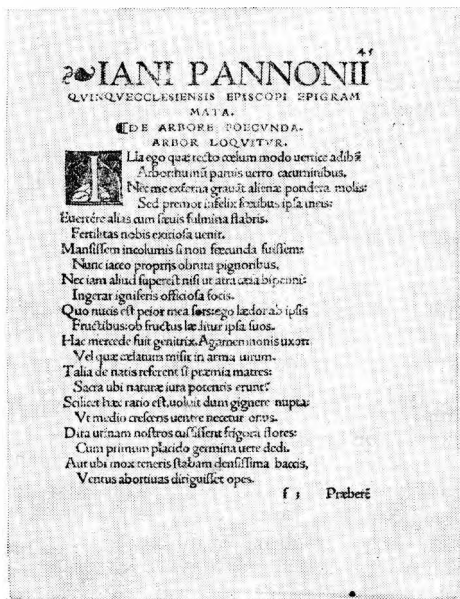
Noha középkori egyetemeink történetét eléggé kiterjedt irodalom tárgyalja, Gábriel Asztrik munkája igen öröndetes gyarapodást jelent. Öröndetes, hogy az angolul olvasók számára nyújt sikerült összefoglalást; érdeme, hogy a legújabb eredményeket feldolgozza, bírálja, s kiegészíti saját következtetéseivel, s mindezt teljesnek mondható bibliográfiával támasztja alá, azaz röviden, hiánytalan képet rajzol e jelentős tudománytörténeti probléma mai állásáról.

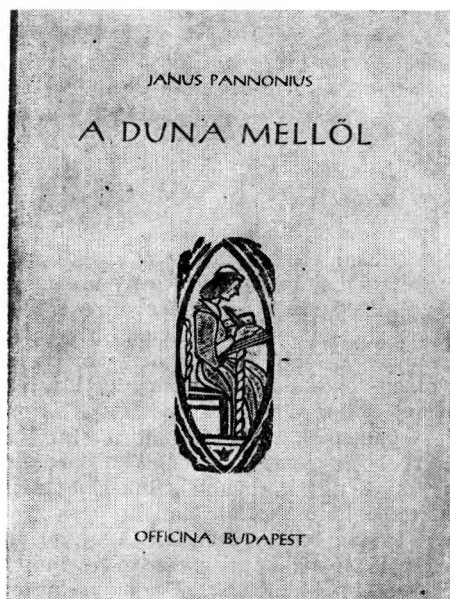
A Janus Pannonius-könyvészet

Írásai eleinte kéziratos másolatokban terjednek. Latin nyelvű verseit közvetlenül halála után Mátyás király megbízásából Váradí Péter kalocsai érsek gyűjti össze, és a király híres könyvtárában, a Bibliotheca Corvinianában helyezik el. Mátyás reneszánsz könyvtárának csak egy töredéke maradt fenn. A hazai és külföldi könyvtárakban ma 179 hiteles Korvinát ismernek. Ezek között nem szerepel a Janus Pannonius verseit tartalmazó gyűjtemény. Egy Janus-verseket magába foglaló XV. századi kódexet ma az Országos Széchényi Könyvtár őriz.

Janusnak már igen korán tanítványai és követői akadnak, és éppen a rokoni körből: az esztergomi Garázda Péter és a gyulafehérvári Megyericsei János. Ők őrzik és adják tovább a budai humanista udvar költői hagyományait, és tudatosan követik Janus költői irányát.

Janus halála után alig telik el negyven év – ezek a könyvnyomtatás európai elterjedésének korai évtizedei –, amikor egymás után napvilágot látnak az első részleges Janus-kiadások. Tíz év leforgása alatt hat különféle Janus-kiadás megjelenéséről tudunk. 1512-ben, Bécsben hagyja el a nyomdát az első Janus-kötet. A könyvet Paulus Crosnensis Ruthenus krakkói tanár rendezi sajtó alá. 1513-ban Bolognában – Ruthenus krakkói tanítványa – Magyi Sebestyén gondozásában jelennek meg Janus versei. 1514-ben ismét Bécs következik: Bekényi Benedek az elégiákat jelenteti meg. 1518-ban Baselben Beatus Rhenanus a Guarinót dicsőítő énekeket adja ki. Ugyanebben az évben Krakkóban napvilágot látnak az epigrammák. 1522-ben – ismét Bolognában – Adrianus Wolphardus gondozásában jelennek meg újabb Janus-művek, köztük a Marcellót dicsőítő vers.

Az addig legteljesebb Janus-kötet 1569-ben, Zsámboki János költő és polihisztor gondozásában hagyja el a nyomdát. Zsámboki maga is Páduában tanult, mint annakidején – egy századdal korábban – Janus. 1619-ben egy érdekes könyv jelenik meg Frankfurtban. *Deliciae Poëtarum Hungarorum*, azaz Magyar költők remekei a címe, és az antológia négy humanista költő művei között Janus több versét is bemutatja. Janus költeményeinek első hazai – budai – latin nyelvű kiadása 1754-ből származik. Verseinek legteljesebb gyűjteményét Teleki Sámuel erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-téka megalapítója állította össze. Ez a könyv Utrechtben jelent meg 1784-ben.

A felsorolt városnevek – a könyvek megjelenési helyei – az európai humanizmus és az azt követő századok szellemi életének jelentős tűzhelyei. A könyveket professzorok, egyetemi hallgatók, tudós emberek, filológusok – maguk is jeles humanisták – gondozták. A tisztelet mellett a szellemi rokonság is vezette őket a fáradtságos és sok figyelmet, gondot kívánó munkában.

Janus Pannonius verseit a XVIII. század végén fordították először magyarra. Úttörő, de jelentéktelen, elenyésző kezdeményezések voltak ezek. Műveinek nagyobb számú magyar nyelvű tolmácsolása a huszadik század harmincas éveiben kezdődött. Janus hazai népszerűsítéséért igen sokat tett az 1931-ben megalakult pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság. A társaság – ahogy az alakuló ülésen Babits Mihály üdvözlő szavaiban megfogalmazta és kívánta – a humanista szellemet, Janus Pannonius örökségének védelmét, a kultúra igazi reneszánszát szolgálta. 1934-ben, a költő születésének ötszázadik évfordulóján a társaság könyvsorozatába illesztette Berczeli A. Károly Szegeden kiadott Janus-versfordításait. 1938-ban jelennek meg önálló kötetben – a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában – az érdekes, de akkor már elhunyt reneszánsz-kutató, Hegedüs István Janus-fordításai. Az Officina kiadó *A Duna mellől* címmel ad ki – Geréb László fordításában – Janus-verseket (1940). A Vajda János Társaság pedig *Itáliai évek* cím alatt jelenteti meg Geréb László újabb Janus-fordításait (1943).

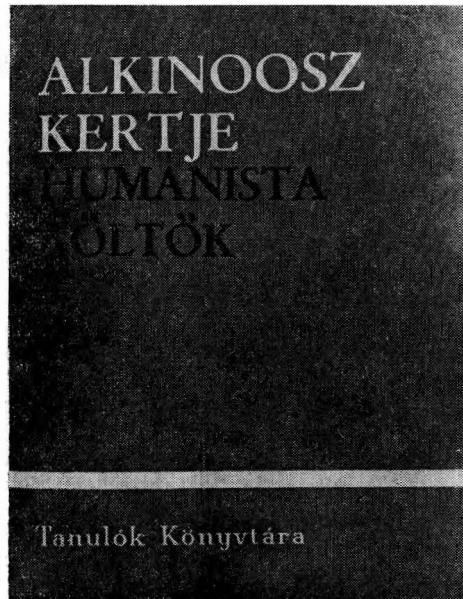
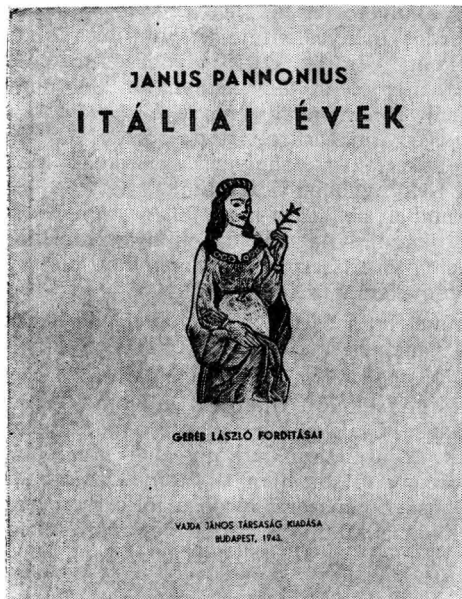
A világháború után egy ideig csak a különféle egyetemi és középiskolai irodalmi szöveggyűjtemények közölnek magyar nyelven Janus-verseket. Kardos Tibor kezdeményezésére megindul a kétnyelvű Janus-kiadás előkészítése. A legkiválóbb

magyar költőket és műfordítókat sikerül az ügynek megnyernie. Ekkor születnek Áprily Lajos, Csorba Győző, Illyés Gyula, Kálnoky László, Takáts Gyula, Weöres Sándor első Janus-fordításai. A vállalkozást, a kétnyelvű teljes Janust azonban nem sikerült tető alá hozni. 1953-ban a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg – Gerézdi Rábán előszavával – a *Janus Pannonius válogatott versei* című kötet. Majd ezt követte tíz év múlva a *Janus Pannonius költeményei* című könyv. Mindkét kötet csak változtatás. Janus verseinek honi nyelven való tolmácsolása a határainkon túli magyar költőket is foglalkoztatja. A Marosvásárhelyen élő Tóth István humanista költőket bemutató műfordításkötete, az *Alkinoosz kertje* több Janus-verset tartalmaz. Az eddigé legteljesebb magyar nyelvű Janus-kötet 1972-ben, a jubileumi ünnepségekre jelenik meg a Tankönyvkiadó gondozásában. A költő halálának ötszázadik évfordulójára a Szépirodalmi Kiadó második, bővített kiadásban jelenteti meg a *Janus Pannonius versei* című kötetet Kardos Tibor szerkesztésében és bevezető tanulmányával.

Amilyen gazdag és változatos Janus Pannonius műveinek régebbi, latin nyelvű és magyar fordításban közölt újabbkeletű kiadása, épp oly gazdag és változatos a Janus Pannoniusra vonatkozó irodalom.

Élete, sorsa, személyisége már a kortársakat sokat foglalkoztatta. Az Itáliából Mátyás udvarába került és a király uralkodásának eseményeit megörökítő Antonio Bonfini könyvében részletesen beszámol Janus életéről, haláláról és temetéséről. Bonfini munkájának részletei magyarul az Officina könyvtárban megjelent *Mátyás király* című kötetben olvashatók. Ugyancsak bőven foglalkozik Janus életével a kiváló firenzei könyvkereskedő és humanista, Vespasiano da Bisticci. Janus maga is az ő segítségével szerezte meg, illetve rendezte be gazdag könyvtárát. Bisticci a *Neves emberek életrajzai* című munkájában külön fejezetet szentel egykori rendelőjének, Janus Pannoniusnak. Az életrajzi részlet Pulszky Ferenc fordításában *Az olasz irodalom kincsháza* című kötetben található.

Janus Pannonius a költőket is vallomásra ihlette. Műveinek első, még a XVI. század elején megjelent részleges kiadásait különféle, többnyire magától a szöveg-gondozótól származó ajánló, és a könyv szerzőjét dicsérő versek vezetik be. Valamely mű előtt minél több ajánló vers szerepelt, annál jelentősebbnek látszott a kiadvány, illetve a benne bemutatott szerző. A versek persze magukon viselték az

alkalmi költészet jegyeit, s gyakran igazi költői tehetség híjával rendelkező tudósok, filológusok írták. Valamit azonban így is – közvetve – meg tudtak éreztetni a kötetben szereplő költő rangjából, s kifejezték azt a hatást, amit a bemutatott költő neve gyakorolt a halála utáni eltelt időben.

Már az első bécsi Janus-kiadásban (1512) ott találjuk annak az Adrianus Wolphardusnak Janust-dicsérő verseit, aki majd tíz év múlva Bolognában sajtó alá rendezi Janus addig kiadatlan költeményeit. Ebben a bolognai kiadásban (1522) viszont – a saját versén kívül – közli öccsének, Hilarius Wolphardusnak két Janust-dicsérő költeményét. Adrianus Wolphardus bolognai kiadását több más humanista költő is köszöntötte. Istvánfi Pál a szöveggondozó és a költő dicsőségét együtt zengi: „Janus műve, mitől híres lett ez a föld... – S Wolphardus, neked is jut bőven köszönet...” Az első bolognai Janus-kiadást (1513) gondozó Magyi Sebestyén viszont így bókol Szatmári György előtt a hozzá szóló ajánlásban: „En neked: oltalmamnak, mert egyedül te vagy ékes, – Janus-verset adok: északi hó sem ilyen – Szép ragyogású, ezért igyekezne követni ma sok bölcs.” Az 1569-ben megjelent, addigi legteljesebb Janus-versgyűjteményt Zsámboki János gondozta. Janus versei elé a maga ódáját illesztette: „Nagy költő, dalaidban élsz örökké; – Lángelméd ragyogó eszméit egyre – Jobban zengik a bölcsebb férfiakak.” Ezek a Janust-dicsérő költemények mind együtt olvashatók Tóth István fentebb idézett, *Alkinoosz kertje* című műfordításkötetében (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1970).

Janus költészetében a mai költő-utódok is mértéket és példát látnak. Közülük Csorba Győző, Juhász Ferenc, Pákolitz István és a marosvásárhelyi Tóth István versben is megfogalmazta tiszteletadását Janus Pannonius emberi és költői nagysága előtt.

Az újabb magyar irodalomtudomány már a múlt század végén behatárolt foglalkozott a magyarországi humanizmussal és Janus költészetével. Elsőnek talán Ábel Jenő munkája érdemel említést (*Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, 1880). A műfordításairól is ismert Hegedűs István a századfordulón több tanulmányt szentelt a Janus-probléma felderítésének. A máig legteljesebb, legalaposabb – bár nem egy ponton vitatható – Janus-monográfiát Huszti József írta, és a pécsi Janus Pannonius Társaság adta ki 1931-ben. A munka nyomán Janus költészetének méltatása megfelelő helyet kapott a különféle áttekintő irodalomtörténeti művekben, Szerb Antal, Horváth János idevágó könyveiben is.

A háború után megélenkült magyar reneszánsz-kutatás kiemelkedő tudósa Kardos Tibor. Részlettanulmányait összefoglaló, alapvető munkája *A magyarországi humanizmus kora* (1955). Egy-egy kisebb kérdés igényes kifejtését találjuk Takáts Gyula, Gerézdi Rabán eredetileg folyóiratokban (*Vigilia*, 1949; *Irodalomtörténet*, 1950; *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1962) megjelent tanulmányaiban. A Janus Pannonius életét, költői sorsát érintő problémák feltárásában Pécssett élő kutatók is kivették részüket. Tóth István Janus Pannonius származásáról írt dolgozatot (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1965). Petrovich Ede Janus sírhelyére vonatkozó megállapításai a Baranya megyei Levéltár 1969-es Évkönyvében olvashatók.

Nemrég megszűletett az első regényes formában írt Janus-életrajz. A Móra Kiadó gondozásában, a Nagy emberek élete sorozatban napvilágot látott könyv Karliczky Margit munkája. Az adatokban gazdag, megjelenítő erőben kissé halványabb életrajz színes képet fest Janus koráról, a reneszánsz fényében fürdő Itáliáról.

Mindebből kitétszik: Janus Pannonius művei latin és magyar nyelven elérhetők, vannak tudományos és szépirodalmi munkák, amelyek munkásságáról tájékoztatnak.

De ez egyben azt is jelenti, hogy nincsenek adósságaink, hogy a meglévő Januskönyvvel elégedettek lehetünk? Aligha. Mindenekelőtt hiányzik műveinek teljes latin nyelvű, filológiailag pontos, korszerű kiadása. Csak ez lehet alapja a még ugyancsak hiányzó teljes magyar nyelvű kiadásának. A jubileumi év könyvei – mindenekelőtt a Tankönyvkiadónál megjelenő kötet – bizonyára sok hiányt pótolnak. Am a tervezett kiadványok mellett is helye lenne egy egészen népszerű, olcsó, a jól érthető versekből, főleg az epigrammákból és az elégiákból, a különféle találó versrészletekből összeállított kötetnek. A költő csak akkor él, ha nemcsak tisztelik és beszélnek róla, hanem olvassák is műveit.